BIJDRAGEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN DE PROVINCIE DER MINDERBROEDERS IN DE NEDERLANDEN

ONDER REDAKTIE VAN

PATER CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

PATER BERTILO DE BOER O.F.M.

PATER ALBERTUS FICK O.F.M.

BUNDEL XXIII

Veritatem facientes in charitate

1957

DRUK: N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING J. VAN POLL SUYKERBUYK
ROOSENDAAL

REDAKTIE:

P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M., LEUNSEWEG 2, VENRAY
P. BERTILO DE BOER O.F.M., BIEST 43, WEERT
P. ALBERTUS FICK O.F.M., WITTEVROUWENSINGEL 26, UTRECHT.

SEKRETARIAAT VAN DE REDAKTIE:
LEUNSEWEG 2, VENRAY.

ADMINISTRATIE:
N.V. GRAFISCHE KUNSTINRICHTING
J. VAN POLL SUYKERBUYK, ROOSENDAAL

De Bijdragen voor de Geschiedenis van de Provincie der Minderbroeders in de Nederlanden verschijnen in bundels van ongeveer 160 blz. Drie bundels vormen één deel. Bij de derde bundel worden Inhoud en Register toegevoegd. Intekenaren op de delen betalen per bundel *f* 4.—, verhoogd met de frankeerkosten. De prijs voor afzonderlijke bundels - voor zover voorradig - bedraagt *f* 6.—.

Stukken ter plaatsing alsmede boeken ter recensie worden ingewacht bij het Sekretariaat van de Redaktie. Aan de medewerkers wordt de vrijheid gewaarborgd hun artikelen naar eigen wens en gewoonte te redigeren.

Voor alle zaken, de uitgave betreffende, wende men zich tot de Administratie.

PLACET IMPRIMATUR:
P. CASTULUS VAN DEN EIJNDEN O.F.M.
Minister Provincialis
Werthae, in festo B.M.V. Imm. Conc., 8 decembris 1956.

NIHIL OBSTAT:
L. P. J. S. AERDEN, Pr.
Censor ad hoc deputatus

Roosendaal, 15 decembris 1956.

INHOUD

CONTENU: Au couvent de Megen est décédé le 11 février 1954 le R.P. Rogerius Burgers, personnage très remarquable. L'auteur nous donne un résumé de cette vie très riche, en relevant surtout les qualités extraordinaires de ce vrai frère mineur, et en esquissant ces nombreuses activités.

CONTENU: A propos du livre nouvellement édité "Kamper Schepenakten" l'auteur se propose d'examiner dans quelle mesure la publication de cet "in-folio le plus ancien" apporte des données nouvelles sur les activités de Frères Mineurs à Kampen, ou bien il nous apporte des renseignements mieux déterminés. Avant de donner ces compléments, qui se trouvent être assez sobres, il donne un exposé de ce qui concerne la date de fondation du couvent franciscain à Kampen et il résume ce qui nous en est connu.

CONTENU: Cet article est la suite de celui du XXe recueil, où la publication du document des archives nationales d'Utrecht fut commencée. Dans l'introduction à cet article les données, que l'auteur nous avait déjà fournies dans celle à son premier article, sont complétées, voire même corrigées de façon considérable.

CONTENU: L'auteur continue ses articles sur les documents franciscains. Ici il en donne des notes éclaircissantes, mais il s'occupe aussi de documents qui ne sont pas (ou ne sont plus) en Hollande.

5. DE KATHOLIEKEN TE OUDEWATER, II . blz. 213
door P. Dalmatius van Heel O.F.M. †

CONTENU: L'auteur divise son étude sur la vie catholique à Oudewater en trois parties. Dans la première il s'occupe de la période d'avant la Réforme. La deuxième partie - qui va de la Réforme jusqu'à 1709 - traite la période de l'oppression et du relèvement. Dans la dernière partie - la période de 1709 jusqu'à nos jours - il parle surtout des Frères Mineurs, car ce sont eux qui à partir de 1709 ont charge d'âmes dans cette ville. Sous leur direction spirituelle la liberté est reconquise et peu à peu la vie catholique atteint son plein épanouissement.
Il va de soi que l'auteur avait à parler de plusieurs personnages qui ont eu charge d'âmes dans cette paroisse: prêtres séculiers, Pères Jésuites et Frères Mineurs. Pourtant son étude ne se borne pas à leur seule énumération. Elle donne de nombreux détails sur les édifices, les couvents, les congrégations ou fraternités, et sur l'ensemble de la vie religieuse. Bien que les données ne fussent pas toujours très nombreuses, l'auteur réussit à nous donner une idée excellente de ce qu'a pu être la vie catholique à Oudewater. Nous en voyons le développement dès son origine jusqu'à l'épanouissement actuel.

6. EEN ALGEMENE PROVINCIE-KATALOOG BIJ DE NEDERLANDSE MINDERBROEDERS IN 1668 . blz. 255
door P. Cunibertus Sloots O.F.M.

CONTENU: L'auteur donne une partie d'une lettre circulaire où l'on annonce les mesures que l'on veut prendre pour arriver à la composition d'un catalogue général de tous les livres conservés par les membres de la Province néerlandaise des Frères Mineurs. Il en profite pour donner des renseignements biographiques sur les Pères mentionnés.

7. NOGMAALS EEN FRAGMENT UIT EEN ANNUNTIATENHANDSCHRIFT . . . . blz. 259
door Drs. N. Wijngaards

CONTENU: L'article publie encore une partie du document des Soeurs Annontiatrices à Tienen (Nr. B. 26), qui contient des éléments qui nous aident à mieux comprendre la situation générale vers la première année de l'armistice ainsi que les relations qui existaient entre les Catholiques du Nord et ceux du Sud des Pays Bas.

Adressen van medewerkers met artikelen en/of boekbesprekingen in Bundel XXIII:

Drs. FRANS ADRIAENS, Bassin 25, Weert.

P. Dr. NICOLAAS VAN BOHEMEN O.F.M., Biest 43, Weert.

P. Dr. FIDENTIUS VAN DEN BORNE O.F.M., Graafseweg B 304, Alverna (Gld.)

P. EGMUND COMMANDEUR O.F.M., Wittevrouwensingel 26, Utrecht.

P. C. VAN EIJL O.F.M., Wittevrouwensingel 26, Utrecht.

P. Dr. SYBRAND GALAMA O.F.M., Gymnasium I.C., Venray.

P. DALMATIUS VAN HEEL O.F.M., overleden te Gouda, 3 november 1954.

Dr. v. 'T HUL, Feitenhofsweg E 96, Oldebroek.

P. Dr. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M., Wittevrouwensingel 26, Utrecht.

P. ELECTUS PFEFFER O.F.M., Wittevrouwensingel 26, Utrecht.

P. Dr. EPHREM SLOOTS O.F.M. Philosophicum, Leunseweg 1, Venray.

Dr. F. B. M. TANGELDER, Spanjaardsdijk 6, Schalkhaar.

JAN VERZIJL, Verzorgingshuis Kamer E 10, St. Servaasbolwerk, Maastricht.

Drs. N. WIJNGAARDS, Mesdagstraat 11, Nijmegen.

PATER ROGERIUS BURGERS O.F.M.
(30 MEI 1864 - 11 FEBRUARI 1954)

DOOR P. DR SYBRAND GALAMA O.F.M.

Zo'n vaste en geprononceerde levensstijl als die pater Rogerius in zijn jaren te zien gaf, mag tegenwoordig wel zeldzaam heten. Ook lichamelijk was hij, ofschoon niet sterk, als een ceder op de Libanon, „'ne schòne kel", gelijk hijzelf meermalen zei. Een markante geest met een verbazend geheugen; in woord en optreden een rustige getuige van oude tijden; een respectafdwingend archaïsme midden in de steeds vernieuwde verhoudingen; een humanist van de oude stempel der bonae litterae; een Latijnse dichter als haast geen ander meer; een recollect van strenge observantie onder de als maar meer geactiveerde medebroeders; nauw verbonden met de natuur en haar geregelde gang, stevig „in the grip of the past", en zijn gehele lange leven vasthoudend aan het „zuiver oud-Wijchens" taalgebruik.

Franciscus Burgers werd 30 mei 1864 geboren te Wijchen, in de buurtschap De Pas. Vandaar ondertekende hij later sommige gedichten met: Frans van de Pas, of met: Chico do Passo. Zijn vader Jan Burgers (1814-1889) was een eerzame smid, wethouder en loco-burgemeester te Wijchen, die bij een bezoek van Minister Thorbecke het burgemeesterschap kreeg aangeboden, maar zich daarvoor onbekwaam achtte, en bedankte.[1] Zijn moeder was een vrome vrouw, Maria Anna van den Boogaard.[2] Een aardige blik in de huiskamer van de Burgers gunt ons pater Rogerius in zijn biografietje van Pater Petrus de Keyzer,[3] die van 1852 tot zijn dood in 1863 pastoor in Wijchen was en daar de nieuwe kerk bouwde, een grote zware man van meer dan drie honderd pond, wiens nagedachtenis nog lang in zijn parochie bewaard bleef. Genoemde biografie, opgesteld ± 1930, begint aldus: „Wanneer wij in onze kinderjaren thuis waren tijdens de Hoogmis des Zondags, welke wij nooit frequenteerden, dan mochten we de groote doos met bidprentjes wel eens nakijken, en wij

lazen dan gaarne aan moeder de teksten voor, welke wij erop vonden. Dan kwam gewoonlijk ook aan de beurt het bidprentje van „Pastoor Keyzer", zooals hij te Wijchen gewoonlijk werd genoemd. Wij lazen de teksten: de lofprijzingen uit Eccli. L.[4] van Simon Onias' zoon, op den overledene toegepast, en moeder luisterde, stemde er met in en zeide: Die spreuken op bidprentjes zijn dikwijls niet te vertrouwen, maar hier is het echte waarheid".[5] Deze trant van geschiedvorsing: aandacht voor menselijke figuren en welwillend critische zin, is pater Rogerius geheel eigen geworden en bijgebleven.
Naast het huisgezin, waarin pater Rogerius dus blijkbaar reeds zijn zin voor historie opdeed, was ook de Wijchense school een factor van grote betekenis in zijn ontwikkeling. Tot op hoge leeftijd kon hij nog regels en rijmpjes uit de Wijchense schoolboekskes opzeggen. In 1877 was daar de „goed zeeuwse, goed ronde... en goed roomse" Schaepmanniaan Gomarius Mes (1849-1918) [6] hoofd van de (toenmaals openbare) school geworden. Het lijdt geen twijfel dat deze stipte en uitstekende onderwijzer, deze geestdriftige en kunstgevoelige persman en volksdichter, die o.a. op instigatie van J. Alberdingh Thijm de Dreizehnlinden vertaalde, een grote invloed op de jonge Burgers heeft gehad.[7] De leerling is een vriend en een kunstbroeder van zijn meester geworden en heeft hem later vanuit Brazilië nog drie gedichtjes gestuurd, die in Het Jaarboekje van Alberdingh Thijm (1901) door Gomarius Mes zijn gepubliceerd en ondertekend, met de opmerking: bewerkt uit het Portugeesch.[8]
Een derde, even fundamentele phase in de ontwikkeling van pater Rogerius bestaat ongetwijfeld in zijn studentenjaren te Venray, op de Latijnse School. Op 5 oktober 1878 toog hij voor de eerste keer van Wijchen naar Venray, per rijtuig; een wereldreis in die dagen. Hij kwam daar, - zoals hij later meermalen verklaarde -, „om te leren" (het woord studeren was hem nog onbekend), „niet om priester te worden" (dat was later pas opgekomen). Hij voelde zich „bleu en bedeesd tusschen al die rappe Holländer".[9] De school telde toen 60 à 70 leerlingen. De rector, prefect geheten, werd bijgestaan door twee paters-professoren en door M'sieur. Zo was de gewone naam van de Heer Gerardus Arts, die gedurende 43 jaar

P. Rogerius Burgers, student te Venray.

leraar frans aan het Gymnasium is geweest en op wiens bidprentje staat dat hij tevens was: lid van het Bestuur der Aartsbroederschap van den H. Franciscus, lid van het parochiaal Kerkbestuur, president der Schoolcommissie, en onderwijzer aan de Normaalschool. M'sieur is gestorven in 1886. Aan hem en aan pater Laumen bewaarde pater Rogerius de schoonste herinneringen. Pater Laumen (1829 - 1893) [10] gaf de Poësis en de Rhetorica in één jaar, zoals toen gebruikelijk was, maar hij heeft in dat ene jaar de latijnse kennis en vaardigheid van Frans Burgers en Louis le Roux, de twee die van de 13 kleinfiguristen waren overgebleven, tot een grote perfectie opgevoerd, en vooral de eerste voor altijd de Gradus ad Parnassum leren hanteren. Slechts eenmaal is, overigens maar voor korte tijd, de prefect ontevreden over Frans geweest. Hij schreef 6 januari 1881 aan de informerende vader in Wijchen: „Frans is frisch en opgewekt; hij maakt ook goede vorderingen;

in één punt heb ik echter iets tegen hem: Hij heeft zich namelijk na de vacantie wat eigenzinnig getoond, daar hij een paar studievakken (algebra en meetkunde) niet voor noodzakelijk beschouwt, tegen mijn raadgevingen in, en hij heeft er zulken tegenzin van opgevat, dat hij volgens zijn zeggen er niets van kan begrijpen en hem dit zelfs in andere vakken te bestudeeren hindert. Het viel mij wel wat tegen dat de anders zoo goede Frans zoo erg aan zijn eigen gevoelen gehecht was; ik heb hem tot nu toe zijn zin nog niet gegeven, maar zal dit misschien verplicht zijn te doen".[11] Maar in april komt een tweede brief[12] die meldt, tot vreugde van de prefect, dat alles weer goed is en als vanouds. In de laatste maanden van zijn vijfjarig verblijf aan de Latijnse School was hij zelfs tweemaal nummer één van algebra, nummer één van de drie. Het feit trouwens dat hij na het 2de jaar niet op de rekenklas bleef zitten (zoals velen toen, die dan in de andere vakken gewoon verder gingen - nil novi sub sole! - en afstudeerden zonder algebra en meetkunde!) wijst er al op, dat hij ook „in de wisconste niet onbekwaam" was.

Na het zijne opgedaan en genoten te hebben in de drie genoemde vormingscentra, het huisgezin, de school van meester Mes en het gymnasium te Venray, trad Frans Burgers op 3 oktober 1883 in de orde der Minderbroeders. Met z'n achten kwamen ze binnen; ze volhardden alle acht tot aan hun dood, Rogerius zelfs meer dan zeventig jaar. Over het noviciaat en de verdere fratersjaren zijn geen bijzonderheden bekend. Pater Rogerius sprak er later zelden over. Maar we kunnen ervan verzekerd zijn, dat hij toen is opgevoed tot die vrome stiptheid en observantie, die hem en de meesten van zijn medebroeders-van-toen kenmerkten.

Op 6 april 1889 werd frater Rogerius te Roermond priester gewijd door Mgr. Boermans, met dispensatie in de canonieke tussenpozen (tussen de wijdingen). Reeds na vier maanden werd hij vicarius in Weert, zodat hij bij tijd en wijle overste was van zijn eigen leskamergenoten. In datzelfde jaar 1889 gaf hij zijn eerste retraite aan de zusters van Oirschot in Kinroy, „maar eentje van vijf dagen", doch 51 jaar later tekent hij in zijn Ammerzoods dagboek aan: „14 Aug. 1939 ben ik retraite gaan geven in Zaltbommel; in het 1ste en 51ste jaar van mijn priesterleven retraite

gegeven aan Oirschot, hetgeen wel zelden of wellicht nooit is voorgekomen".[13]
De eerste tienjarige periode van pater Rogerius' priesterleven werden in beslag genomen door het vicariaat en guardianaat in onze kloosters van Weert, Maastricht en Venray. (Vic. Weert 1889; Vic. Maastricht 1891; Gard. Maastricht 1892; Gard. Venray 1895; Vic. Weert 1898 en instructor der fraters tegelijk).

Geheel naar zijn aard heeft hij het huisboek, de kroniek, goed bijgehouden als overste, netjes geschreven met schone dikdunne letters zoals hij dat kon en altijd deed, maar, o wonder, in het gardiaansdagboek van Venray (1895-1898) vinden we haast niets anders dan zakelijke voorzieningen, het aanbrengen van enkele nieuwe kasten in de bibliotheek, het stoffen van de kerk, de vrijstelling van grondbelasting, het witten van refter en pand, het herstel van dak, goten en altaren, de vernieuwing van de paramenten, de reparatie van het orgel, de beschildering der kerk, en vooral: de zorg voor goede bliksemafleiders (de gardiaan was als de dood voor onweer, heel zijn leven lang), maar nergens nog een citaat uit Vergilius of Ovidius, uit de Bijbel of uit Camôes. Dat de gardiaan evenwel toen al de volkse dichtkunst beoefende, blijkt uit dat aardige Venrays versje dat hij maakte en dat twee meisjes mochten opzeggen bij de intocht in Venray van zijn vroegere medestudent, de pas in Leuven gedoctoreerde Henri Poels (24 juli 1897)[14] Men hoeft er niet aan te twijfelen, dat bij feestelijkheden in huis ook in die tijd reeds de Gradus zal zijn gemobiliseerd! De unio van de vier takken van de Franciscaanse Orde op 4 oktober 1897 heeft hem persoonlijk hevig geïnteresseerd, maar schijnt overigens in Venray geen beroering te hebben verwekt!
Als de meest spectaculaire periode in het lange leven van pater Rogerius, zal allicht, achteraf bekeken, de tijd genoemd worden van de stichting en het bestuur van het Commissariaat in Brazilië,[15] dat in de eerste helft van de 20ste eeuw groeide en bloeide tot volledig uitgebouwde, zelfstandige Provincie met haast 200, meest Nederlandse leden. Daar is iets groots verricht! En dan schijnt het voor de hand te liggen, dat men, in het licht van het latere succes, de eerste arbeiders dapperheid en pioniersbloed toeschrijft, en natuurlijk een verziende blik. In werkelijkheid is het begin

allermiserabelst geweest: een in Bijbelse zin ijdel aanbod van de Braziliaanse kant, zware tegenzin bij pater Rogerius, weinig ruggesteun uit Nederland, en échec van de eerste, zwakke ondernemingen. Als de Provinciaal van 1899, Pater Stephanus van de Burgt, die nu geldt als stichter van de Braziliaanse „missie", beter had geïnformeerd, was er misschien nooit een Nederlandse Minderbroeder „in den Brésil" gekomen!

Er is eigenlijk een dubbel begin gemaakt, 2500 kilometer uit elkaar, n.l. in Manáos (Amazonas) en in Nictheroy (Rio de Janeiro). Naar Manáos togen in 1899 pater Adelbertus Woolderink, pater Gonzaga Gouverneur en Broeder Otto Vervoort, maar na vijf maanden kwamen de twee paters, doodziek van de beri-beri, naar Holland terug. Broeder Otto arriveerde 16 maart 1901 vanuit het noorden in Nictheroy, alwaar pater Rogerius met pater Fredericus Voorvelt eindelijk, na veel getob, een „eigen" huis hadden kunnen huren. Zij waren 7 mei 1900 in Rio aangekomen, gestuurd door de Provincie der Minderbroeders in Nederland om te voldoen aan het vriendelijke verzoek van de Bisschop van Petropolis tot herstel en bezetting van het verlaten klooster van Cabo Frio.

De bisschop had dat verzoek gedaan in overleg met de enig overgebleven pater van de eertijds zo bloeiende Provincie van de Onbevlekte Ontvangenis van Maria, Pater Joâo do Divino Amor Costa, een hoogbejaard en eigenzinnig man „met zo z'n eigen gerei", die zich Provinciaal liet noemen, en die, ondanks de zekerheid dat na zijn dood het grote klooster in Rio (S. Antonio met z'n ruim 100 cellen; hij woonde daar notabene alleen met enige vrienden!) en de andere kloosters (b.v. het genoemde Cabo Frio) aan de staat zouden vervallen, en ondanks het aandringen van bisdom en Orde, hardnekkig bleef weigeren om vreemde paters, en zeker Duitsers, in zijn huizen op te nemen en zo het kerkelijk belang veilig te stellen. Maar eindelijk in 1899, gepaaid door de titels Protonotarius ad instar en (ere) Custos van het H. Land, stemde hij toe, en kwamen te Rio frei Diogo Freitas, een Bahiaan, die bij de Duitsers was ingetreden, frei Chrysologus Kampmann en Broeder Patricius Tuschen in het grote klooster wonen, meer om er te zijn dan om er te werken. En zo had in 1899 de bisschop

van Petropolis aan onze Provinciaal te Weert gevraagd het klooster van Cabo Frio te bezetten.
Pater Provinciaal liet de brief van de bisschop lezen aan pater Rogerius, die toen vicarius en instructor der fraters was in Weert, met de vraag: „Wat dunkt u?" Het antwoord was: „aannemen Pater Reverende". Maar toen kwam nog een vraag: „hebt gij geen zin?" En toen (ik citeer verder pater Rogerius' eigen *Primordia):* „En ik: „neen, daaraan heb ik nooit gedacht". Ik ging weg met een hartelijk: „denk er maar eens over na". Ik dacht er over na, maar ik oordeelde mij zelf totaal ongeschikt: lichamelijk en geestelijk. Voor zulk begin, voor zulke onderneming, waaraan zooveel verbonden was en waarvan zooveel afhing werd m.i. meer moed, meer ondervinding, meer durf, meer kennis vereischt. Dat stond bij mij vast".
„Later kwam ik weer eens bij P. Provinciaal, die bleef aanhouden met te zeggen, dat als de zaak aan 't loopen was, ik wel na een jaar of drie kon terugkeeren. Dit alles bracht mij niet af van mijn propos. Ik raadpleegde mijn biechtvader Pater A. F. Nieuwenhuizen, die tot mijn groote verwondering mij wel geschikt achtte voor die zending zonder mij echter aan te raden om het maar aan te nemen. Ik bleef dan ook weifelen en wankelen. Ik vertrouwde mijzelven niet."
„Alweer later kwam ik bij P. Provinciaal, die dezelfde vraag stelde, waarop ik geen ja durfde zeggen, maar hij voegde er bij: „ik zou toch graag hebben, dat ge gingt". Ik antwoordde: „welnu, dan ga ik. In Gods naam", en ik geloof, dat ik er aan toevoegde: „op uw verantwoording". Ik meen, dat het half Juli was, toen ik mijn toestemming gaf. Erg enthousiast over de ontvangen opdracht was ik niet. Vooreerst voelde ik wel het gebrek aan eigen energie, ten tweede dacht ik weinig steun te zullen hebben aan mijn reisgezel P. Fredericus Voorvelt; en ten derde werden wij weinig gesteund door P. Provinciaal, die ons maar overliet om het zaakje te bedisselen, hier en daar wat geld bijeen te bedelen en, wat hoog nodig was geweest, inlichtingen in te winnen. Een en ander ontmoedigde mij nog meer."
Pater Rogerius informeert zo hier en daar, maar wordt volgens zijn zeggen niet veel wijzer. Het vertrek wordt uitgesteld. Ein-

delijk is het tweetal 12 april 1900 uit Weert vertrokken en na een treinreis via Maastricht, Luik, Parijs, in Bordeaux scheep gegaan op Le Brésil; vanuit Ria ging de tocht 7 mei met de Zahnradbahn naar het klooster van de Duitse paters in Petropolis. Acht maanden lang hielp de gastvrije gardiaan pater Cyriacus Hielscher hen met raad en daad.

„(het woord is weer aan pater Rogerius) Al spoedig hoorden wij door P. Cyriacus, dat Cabo Frio reeds aan de Duitsche Paters was aangeboden, doch niet aanvaard. Hij zelf kende het. Vidit et fugit. Het was een eerste ontgoocheling, een tegenvaller. Hadde onze Provincie dienaangaande eerst geinformeerd bij de Duitsche Confraters in Brazilië, dan ware het aanbod van Petropolis' Bisschop wellicht niet aangenomen... en dat zou jammer geweest zijn!"

Het onfortuinlijke tweetal heeft zelf Cabo Frio bezocht, „een prachtig gelegen ruïne", die voor ons nog minder geschikt bleek dan voor de Duitsers. Via Weert bood toen de Duitse Commissaris in Brazilië het grote klooster van Rio aan hen aan. Pater Rogerius wist evenwel al, in welke onaangename situatie de Duitsers daar onder pater Joâo verkeerden. Bovendien ried pater Cyriacus het beslist af. En daarom schreef hij naar Weert terug, dat hij „het voorstel vierkantig afsloeg".

Na nog enig mislukkingen kregen ze begin 1901 door bemiddeling van P. Cyriacus een min of meer eigen home in Nictheroy. Op het einde van dat jaar kregen ze er drie krachten uit Holland bij, zodat zij 19 maart 1902 zowaar een jongensschooltje konden openen. Maar na een paar maanden stierven twee van de nieuwgekomenen kort na elkaar aan de gele koorts. Het huis werd besmet verklaard. Ze moesten het schooltje opgeven en het huis verlaten. Gelukkig boden de Paters Salesianen hen een onderdak en een plaats aan hun kloostertafel. Ondanks die gastvrijheid was het voor de pioniers een harde tijd, maar toen pater Provinciaal schreef dat ze desverlangd allen naar Holland konden terugkeren, berichtte Rogerius „met gemaakte fierheid" terug: „j'y suis, j'y reste". In de *Primordia* schreef hij hierbij: „dat was ook de algemeene gedachte, want zouden ook wij naar Holland teruggaan, dan zou men misschien nooit meer van uit onze Provincie

P. Rogerius Burgers, Commissaris in Brazilië.

aan een missie in Brazilië beginnen. Dat zag ik duidelijk in, en het woog zwaarder dan mijn zwakke vermogens".
Doordat de nieuwe bisschop van Petropolis zich in Nictheroy vestigde en de toekomstmogelijkheid voor onze paters aldaar verloren deed gaan, was het om meer dan een reden een uitkomst dat de bisschop van Marianna in de staat Minas Nederlandse paters voor zijn diocees vroeg. Op de helft van het jaar 1903 werd een parochie in Ouro Preto, de gewezen hoofdstad van Minas, aan de onfortuinlijke missionarissen van Nictheroy overgedragen. De vestiging in het hooggelegen, gezonde Minas is het begin van de opgang geworden. In 1904 volgde Sâo Joâo d'El Rey en in 1907 Theophilo Ottoni.

Toen met genoemde drie staties het Commissariaat op gang gekomen was, ging pater Rogerius in het jaar 1909 naar Nederland voor het herstel van zijn gezondheid en om geld. Later vertelt hij in zijn *Primordia* dat het eerste gelukte, maar dat het tweede een volkomen fiasco is geworden. Ietwat smalend wordt daar gezegd, dat het venerabel Definitorium er niet voor voelde en alleen op het assistentiewerk in Holland bedacht scheen. Nu is het wel waar dat het toenmalig hoofdbestuur allereerst maatregelen nam voor de religieuze disciplien in Ouro Preto, maar ook, dat het met een financieel voorstel kwam dat pater Rogerius, nog vertoevend in Weert, volkomen bevredigend vond. Terug in het grote Brazilië zal hij die Hollands-kleine som te gering bevonden hebben. Ook was hij niet tevreden over het aantal nieuwe paters en broeders. Hoe het ook zij, op 24 augustus 1911 werd pater Julius Berten tot Commissaris aangesteld. Pater Rogerius werd 1ste discreet en men had hem een rustige plaats als leraar aan het Gymnasium te Sâo Joâo toegedacht. Hij zelf schrijft er over: „Ik oordeelde beter terug te keeren naar Holland, hoeveel ik van Brazilië hield. Klimaat en missionariswerk was mij te zwaar. Op mijn verjaardag 30 mei 1912 keerde ik met obedientie van P. Provinciaal voorgoed naar Holland terug."

Gezien de aard en de aanleg van pater Rogerius is het niet te verwonderen dat hij perfect Portugees geleerd heeft, grote stukken uit Os Lusiadas van buiten kende en ook in latere dagboeken gaarne een passend citaat uit Camôes invoegde. Ook ligt het geheel in zijn lijn, dat hij de historie van de eerste Braziliaanse missionarissen naging, b.v. die van José de Anchieta S.J. (1534-1597), en de omzwervingen beschreef van de ex-jezuiet Manuel de Moraes (1590-ong. 1650?).[16] In 1913 kwam te Rio de Janeiro (maar feitelijk te Nijmegen) zijn vertaling van M. C. Nieuwbarn O.P. uit: *O Santo Sacrificio da Missa e suas Ceremonias*.[17] Verschillende paters en zusters (Oirschot!) hebben later in Bolsward of Ammerzoden Portugese les van hem gehad, ter voorbereiding van iets waarop hij zelf nooit voorbereid had kunnen worden.

Terug in Weert, heeft pater Rogerius het gewone kloosterleven van die dagen geleid. Van 30 augustus 1913 tot zijn pastoorsbenoeming (1918) vervulde hij de functie van Secretaris der Pro-

P. Rogerius Burgers, op stap met de visitator Richard Breisig 1916.

vincie, en van 1916 af tevens die van Archivaris.
Het pleit voor de realiteitszin van pater Rogerius, op 15 juli 1918 als opvolger van Vajer Derks tot pastoor van de S. Franciscuskerk in Bolsward benoemd,[18] dat hij „voor het bezoek aan de buurtheren en verre parochianen" al heel gauw ging leren fietsen. Ofschoon „geen held in diejen stiel" maakte hij reeds na enige dagen een tocht naar Blauwhuis, met twee begeleiders, en toen hij twee dagen later eenzelfde reis maakte naar Tjerkwerd, wekte hij de tevredenheid van zijn instructeurs op.
Bolsward, nu bekend om zijn drie missiebisschoppen en zijn 53 priesters-in-leven, en soms het Friese Rome genoemd, was toen een stadje met twee tamelijk geïsoleerde katholieke parochies, van welke die van Pastoor Burgers de grootste was en ongeveer 1400 parochianen telde. De katholieken vormden slechts een goede 30 % van de bevolking en hadden nog maar enkele beginstappen gezet in het openbare leven. Een symtoom daarvan was de benoeming van een katholieke burgemeester, de eerste na de Hervorming, in het jaar 1919 (deze bleef overigens maar twee jaar),[19] maar het feit dat geen van de beide parochies een eigen

katholieke begraafplaats had (pas 16 okt. 1919 kon onder grote belangstelling de eerste volledige kerkelijke begrafenisplechtigheid plaats hebben) en dat een echte „monnik" als vajer Burgers pas in het laatste jaar van zijn pastoraat (1927) in de pij een wandeling „dorst" maken langs de kade en door het park (met twee missionarissen uit Brazilië, die op bezoek waren), toont wel aan dat de emancipatie van het katholieke volksdeel nog maar in het beginstadium was.

In zijn trouw bijgehouden dagboek schrijft de pastoor aan het einde van het jaar 1922: explicit annus 1922 nigro lapillo notandus. Wat was er gebeurd dat dat jaar als zo slecht en donker moest worden genoteerd? Het lijkt niet helemaal duidelijk. Zelfs had in dat jaar (13 november) zijn strenge en eerbiedwaardige collega, pastoor Duinisveld,[20] een mooie grote jongens- en meisjesschool, elk zeven lokalen, met ruime speelplaatsen en een gymnastiekzaal, kunnen inzegenen aan het Laag Bolwerk. Dat was een weldaad en een grote gebeurtenis voor Bolsward. Genoemde sombere oudejaarsnotitie wordt pas verklaarbaar, als we onder datum 16 december van dat jaar lezen, dat er onder de middagtafel een telegram werd gebracht, waarin pastoors verkiezing tot definitor stond vermeld! Heel curieus en toch zeer „natuurgetrouw" heeft de pastoor daar bij geschreven: Ps. 77. 30 (Num. 11. 33). Daar staat: adhuc escae eorum erant in ore ipsorum et ira Dei ascendit super eos! Die bezoeking van Gods toorn heeft blijkbaar heel dat jaar voor hem bedorven!

Natuurlijk mogen we niet verwachten, dat een Bolswardse pastoor van die tijd geweldige publieke acties ondernam of apostolische doorbraakpogingen organiseerde, maar het tekent toch geheel de levensstijl van de „celvaste" en geleerde pastoor, dat hij de historie van zijn parochie ging navorsen en schrijven, de oude Winsemius en andere geschiedschrijvers van Friesland nalas om de vroegere Mariaommegang te kunnen herstellen, en voor de door hem opgerichte R.K. Vrouwenbond een lezing hield over Jan Brugman en over O. L. Vrouw in Friesland en Bolsward. Deze lezingen worden nog in het archief van Weert bewaard. Ze zijn netjes uitgeschreven in een schoolschrift. Sinds 1920 wordt jaarlijks, zij het in beperkte ruimte, de Onze Lieve Vrouwe Omganck gehouden, op de zondag

P. Rogerius Burgers als pastoor te Bolsward.

door Winsemius vermeld: „den Omganck wort ghehouden des Sondaeghs voor Pijncxster". En toen op 31 augustus 1924 het driehonderdjarig verblijf van de Minderbroeders in de Statie van Bolsward werd herdacht, was de feestelijkheid voorbereid door de publicatie in Ons Noorden van de levensgeschiedenis van alle pastoors. Deze nauwkeurige en uitgebreide krantenartikelen zijn door Ons Noorden opnieuw gedrukt en als een keurig boekje van 92 bladzijden uitgegeven, onder de titel: De Statie der Paters

Minderbroeders te Bolsward. Opmerkenswaard is hierbij nog, dat door de navorsingen van de schrijver als (vergeten) stichter van Ons Noorden voor de dag kwam: Pater Eustachius Stevens (1847-1883),[21] kapelaan van de St. Franciscuskerk, die te Bolsward op 5 juni 1880 het eerste nummer deed verschijnen. Dat was een vondst naar zijn hart.
Zoals overal maakte pater Rogerius zich ook te Bolsward vele persoonlijke vrienden. Door deze vriendschappen, onderhouden met versjes als geschenkjes, door zijn bekendheid met de familiegeschiedenis van de parochianen, door de stipte bediening van de sacramenten, door zijn keurig afgewerkte preken (er was geen zin in die niet liep), door zijn aanschouwelijke, sonore en in de gewelven resonerende catechismuslessen, door zijn eerbiedige, savourerende manier van brevierbidden (ruminando!) en zijn eenvoudige en hartelijke omgang met de mensen, oefende vajer Burgers zijn zielzorg uit. Het meer actieve en mobiele deel was voor zijn kapelaan, de welsprekende en gezellige pater Stulemeijer.[22] Diens verplaatsing in 1926 was voor hem een gevoelig verlies. Bovendien werd er dat jaar een dansavond gehouden op Kerstdag. Ofschoon niet zó verontwaardigd als pastoor Duinisveld, die zelf de katholieken uit de zaal is gaan wegjagen, heeft toch ook pastoor Burgers daarvan geleden. Zijn gezondheid werd er niet beter op. In het volgende jaar (aug. 1927) wordt hij verplaatst naar Ammerzoden: rector van de Zusters Clarissen. Het Bolswardse dagboek besluit hij met de toepassing van Ovidius' verzen:

quum subit illius tristissima noctis imago,
quae mihi supremum tempus in urbe fuit,
quum repeto noctem, qua tot mihi cara reliqui,
labitur ex oculis nunc quoque gutta meis.

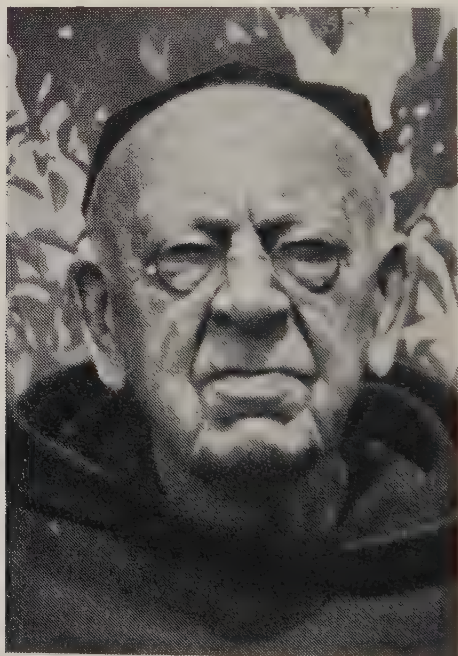
Zoals pater Rogerius in zijn eerste preek te Bolsward van zijn vreedzame bedoelingen getuigde (thema: I Sam. 16. 4: pacificusne est ingressus tuus?) en negen jaar lang de daad bij dat woord voegde, zo ging het ook te Ammerzoden. Met een pax huic domui trad hij het statige kasteel-klooster binnen, en vier dagen nadien begon hij op een wel heel praktische manier voor rust en vrede te zorgen. In zijn nieuwe dagboek[23] tekent hij aan: „26 aug. ben

ik begonnen alle sloten van het klooster eens na te zien en te smeeren, want alles piepte, en de hinderlijke punten aan de deurknoppen af te vijlen. Niemand ergere zich. Jehovah schiep ook eerst steenen en metalen en wijdde daarna zijn zorgen aan den mensch.... Daarna kwamen de novicen aan de tralie...."

Aldus was er dan een begin gemaakt aan een functie die het langst zou duren (14 jaar) en hem het meest „lag". Het zijn schone jaren geworden. De drukke, maar geregelde gang van gebedsuren, preekjes, conferenties, biechthoren, bedieningen, begrafenissen, inkledings-, professie- en jubileumsplechtigheden harmonieerde prachtig met zijn eigen observantie. Er was ruimschoots tijd voor wat hulp en gezelligheid in de pastorie-vlakbij, voor een bezoek aan zijn kennissen en aan de „kraans" van de buurtheren (Hedelse paardenmarkt!), voor het maken van latijnse „vaerzen" op haast ieder jubileum in de Provincie, voor het geduldig naspeuren van de geschiedenis van Pater Jan Ooms, de apostel van de Bommelerwaard (17de eeuw),[24] van Pater Joannes van Wezel, een groot man uit Wijchen (1740-1820),[25] van de pastorie van Hernen als noviciaat van de Provincie (1815-1823),[26] en zo meer,[27] voor het beschrijven van enige curieuze Provincietypen uit vroegere jaren,[28] voor het lezen in Salimbene, voor het restaureren van allerhande beeldjes en boekskes die de zusters of andere dorpsgenoten kwamen brengen, voor een enkel schilderstukje.... en voor vele andere karweitjes. Steevast ging hij elk jaar retraite maken in Weert (en bracht dan sterke, maar „maagdelijke vertelsels" voor de fraters mee). Ook gaf hij jaarlijks enige retraites aan medebroeders of zusters (Oirschot). Op de terugreis werd de familie bezocht in Bergharen, Beuningen, Wijchen of Druten. De feesten bij de Megense medebroeders woonde hij trouw bij, maar die trillende vertoningen en walmende rook als er film was op het gymnasium kon hij niet verdragen.

Aan alles komt een einde. Hij was graag bij de arme Klaren, „dat sprèkt", maar daags voor de veertiende verjaardag van zijn komst kwam er een brief van het Kapittel in Weert dat hij van zijn bediening was ontheven en verplaatst naar Megen. „Na een gewoon doch hartig preekje heb ik het nieuws aan de zusters bekend gemaakt; het viel als een onverwachte donderslag (en dat was iets

vreselijks!), evenzoo voor de menschen van Ammerzoden". En de commentaar van het dagboek gaat verder: „fiat voluntas Dei; sit nomen Domini benedictum.... en van Pater Reverende kreeg ik een briefje, waarin hij zeide, dat de kapittelheeren hadden gedacht, dat deze verandering mij niet zwaar zou vallen!!!". Drie uitroeptekens! Zijn grote gedicht: afscheid aan Ammerzoden, is een accommodatie van Ovidius' verzen bij zijn vertrek uit Rome toen hij (deed alsof hij?!) verbannen was naar Tomi: Ter limen

P. Rogerius Burgers, emeritus te Megen.

tetigi, ter sum revocatus et ipse indulgens animo pes mihi tardus fuit.

In het klooster van Megen werden bovengenoemde bezigheden rustig voortgezet.[29] Maar het preken was afgelopen tenzij dan op zijn diamanten kloosterfeest (3 okt. 1943). Onder de hoogmis preekte toen de jubilaris zelf, omdat dat, naar hij zei, in de constitu-

ties stond (zeker die van „zijn tijd"). Aan het koor ietwat ontwend, werd hij toch een trouwe bezoeker. Edoch, ook een auto die hem naar Beuningen of Ammerzoden wilde brengen was altijd welkom, en zo gebeurde het dat zijn Ammeroyse periode nog een vies staartje kreeg. Het is beschreven in vijf schoolschriften, getiteld: *In exilio.* Op 22 augustus 1944 was er eindelijk eens een kans om mee naar Den Bosch te rijden. Per bus en boerenkar kwam hij verder tot bij zijn geliefd kasteel. De oorlog maakte evenwel de terugkeer onmogelijk. Nauwkeurig heeft hij de droeve belevenissen van het zwaar geteisterde dorp bijgehouden, terwijl ook zijn eigen slechte lichamelijke condities zorgvuldig werden genoteerd. Omnia iam fiunt, fieri quae posse negabam. Latijnse zinnen als deze en talloze citaten en interjecties bewijzen, dat de Muzen niet helemaal zwegen temidden van het oorlogsgeweld: miseriae miseriarum; dies irae; quousque tandem; abominatio desolationis; ne tradas bestiis, Domine, animas confitentes Tibi; haec facies Trojae cum caperetur erat, en vele andere!
De grootste miserie bracht nog de evacuatie van Ammerzoden naar Zaltbommel (21 januari 1945: in exitu Israel!). De overtocht op een kar viel nog al mee, maar de verdere dagen tot aan de bevrijding was het: „poco, poco!; d'n ajem, d'n ajem; de been; (en vooral): de buuk (bella intestina, Durchfall, diarrhee etc.)". En dan die spataderen, duizeligheid, pijn in knieën en rug. Maar toch ontbreekt ook in dit deel van het dagboek het mousisch en anecdotisch element niet.
Eindelijk kon hij 6 juni 1945 per auto naar Megen terug. Ipse liberavit me de laqueo venantium. Langzaamaan werd de levenskracht herwonnen. Als vanouds mengde hij zich weer in de gesprekken met zijn eigen vocabularium. Een ontkenning was: non signore!, (of nog sterker:) goade weg!, een goedkeuring: gij zegt wèl. Iets moois was: 'n schilderij, iets bekends: weten we allemaal, van Buren. Het onverstandige heette altijd: onwijs, en vrouwen mochten nog zulke dames zijn, als ze hem wilden fotograferen of iets dergelijks waren het: onwijze wijver. Mannen hadden dikwijls: net zo veul verstaand as dat bakske. Salimbene was een delicie, maar ook „aol" en andere lekkernijen. Was er van iets genoeg, dan heette het: veul, as saand; was er nauwelijks genoeg, dan:

't is skrepel, of: 't beschiet niet. Toen de eerste uilebrillen verschenen, moet hij aan een fiere drager daarvan gevraagd hebben: wat hedde gij voor 'ne timmerage op oewen snot. Niet-katholieken werden altijd aangeduid met een omzetting van het woord Geuzen: Suëggen. Medebroeders verkondigden ook wel eens meningen die hij „suëgechtig" vond.
Het wezenlijke verschil van de levensstijl van Pater Rogerius en die van de moderne tijd is dunkt me zijn grotere verbondenheid met de natuur en haar geregelde gang. Daarop wijzen niet alleen de telkens terugkerende weeroverzichten, die hij uit de krant knipte en in zijn dakboek plakte, de notities over bijzondere koude of warmte op sommige dagen, het bijhouden van de barometer e.d., maar vooral de afwezigheid van haast en onrust. Gejaagdheid was hem beslist vreemd; rustig las hij z'n brevier, de krant, rustig smeedde hij de lange en korte lettergroepen aan en achter elkaar voor de vele latijnse gedichten, rustig calligrafeerde hij zijn dagboeken waarin men tevergeefs zoekt naar afgeknotte of telegramachtige zinnen. De verbondenheid met de natuur verklaart ook zijn historische zin en de beschouwende trek van zijn observantie. Hij leefde „in the grip of the past" („altiid zo gewè") en zijn religiositeit was meer bevindelijk dan apostolisch. Misschien kunnen we beter zeggen, dat hij oprecht geloofde in de kracht van het gebed en van de stipt onderhouden leefregel, en in de organische, dus stille groei van het mosterdzaadje. Van het drukdoen der mensen en het lawaai van de techniek had hij een „natuurlijke" afkeer. Vanzelfsprekend waren er aan die nauwe aansluiting bij de natuur ook nadelen verbonden. Zijn grote aandacht voor de natuurlijke gang van zaken verleidde hem tot behoorlijk bruine verhalen en tot de herhaalde verheerlijking van „Janus". Zijn oden „ad Janum" vertonen daarom de minste kunstmatigheid. Ook bracht het normatieve van datgene wat niet nomoi maar phusei was, hem er toe de etymologie te beoefenen in de oorspronkelijke betekenis van de kennis van het etumon, van de ware aard dus van een wezen blijkend uit het woord of de naam. En deze zucht naar woord- en naamsverklaring werd nog getroubleerd door zijn hoge opvatting van het Latijn. Latijn, oorspronkelijk, en katholiek, waren voor hem bijna drie synoniemen, zodat de schone Friese voornamen langs on-

wetenschappelijke kronkels van het Latijn werden „afgeleid" of als heidens werden verworpen. Evenzo berustte zijn afwijzende houding tegenover vliegen en zwemmen op principen die men in de Stoïcijnse, door de natuur bepaalde, wellevendheidskunst aantreft: de locht is voor het geveugelt en het water voor de visch (ja, echt met sch uitgesproken!).
Tot in zijn laatste dagen bewaarde hij zijn scherp verstand en zijn ijzeren geheugen. Langzaamaan was de ceder van de Libanon gebogen en uitgeteerd. Op de vraag hoe hij het maakte kreeg men als antwoord: „'t is gedaon", „versleten werk" of ook simpliciter: „slecht". Onder de vespers van 11 februari 1954 is hij zacht en kalm in de Heer ontslapen. Zelf had hij al de tekst van het bidprentje opgemaakt (alleen de datum moest nog ingevuld worden, zei hij!): „O God, Eeuwige Vader, ik dank U voor de weldaad der schepping; ik dank Uw Enige Zoon, Onze Heer Jezus Christus, die mij geleidde, opvoedde en bevestigde in het ware geloof, U, Heilige Geest die mij onverdiend verkoos tot de kloosterstaat. Gezegend zij de Heer, want Hij heeft mij wonderlijk Zijn barmhartigheid betoond in een versterkte stad. Wat zal ik de Heer wedergeven voor alles, wat Hij mij geschonken heeft? Heer, wees mij genadig! Vergeef mijn schulden! Tantus labor non sit cassus! Uw overgroot lijden zij voor mij niet vergeefs! H. Maria, H. Joseph, Vader Franciscus, H. Antonius, Zalige Rogerius, weest mijn voorsprekers, opdat God mij in Zijn genadige goedheid ontvange en ik Zijn barmhartigheden in eeuwigheid bezingen moge. Onze Vader. Wees gegroet".[30]

Venray, 23 oktober 1956.

1 *Curiosa*, p. 37 (cfr. noot 28).
2 Geboren te Heumen 11 mei 1823; gestorven te Wijchen 27 mei 1885. Behalve Frans waren er nog drie broers (Matheus 1857-1900; Johannes 1860—1939; Gradus 1862-1949) en vier zusters (Elisabeth 1853-1929; Maria 1854-1882; Joanna 1856-1879; Hendrica 1859-1926).
3 Geboren te Leiden 16 september 1819, plechtig geprofest 19 oktober 1841, Prefect van de Latijnse School te Megen 28 aug. 1845, president van het klooster aldaar 6 april 1847, tevens Lector van de Theologie 14 sept. 1847, pastoor te Wijchen 19 maart 1852, overleden te Amsterdam 11 okt. 1863, begraven te Wijchen 14 okt. 1863.
4 (Want) hij heeft het Huis des Heren in zijn leven ondersteund en den Tempel in zijn dagen versterkt. Deze tekst zinspeelt op de bouw van de nieuwe kerk.
5 *Curiosa*, p. 33.
6 Zie de *Inleiding* op de uitgave van de *Gedichten van Gomarius Mes* van P. Chr.

Kops, z.p., 1949 (niet in de handel). Meester Mes is later van de dorpsschool te Wijchen overgeplaatst naar de bijschool te Alverna. Pater Rogerius sprak van een „onheuse behandeling".

7 Pater Rogerius vertelde later dat hij als hoogste klasser les mocht geven aan de lagere klassen, en dat hem toen aangeboden was zo maar onderwijzer te zijn (of te worden). Hij was er niet op ingegaan.

8 De drie gedichten, getiteld *Allerzielen, Morgengebed, God,* staan in jrg. 50 (1901) 200-208, en zijn herdrukt in genoemde bundel *Gedichten van Gomarius Mes,* 88-92. Ik geloof niet dat, zoals daar staat, pater Rogerius deze gedichten maakte en uitgaf onder de naam van zijn vereerde leermeester.

9 De Huistelefoon 33 (1950-51) 21.

10 De Huistelefoon 33 (1950-51) 83-85: *In memoriam Patris Wilhelmi Laumen,* door pater Rogerius vanuit Megen opgestuurd.

11 Copie-boek (van het gymnasium te Venray), p. 86.

12 Copie-boek, p. 88.

13 p. 145, 181 (cfr. noot 23).

14 J. Colsen C. M., *Poels,* Roermond, 1955, p. 81: „Gelieërden Hieër Doctor . . .".

15 Voor de Braziliaanse periode van P. Rogerius is gebruik gemaakt van het gedenkschrift *Vijf en twintig jaar in Brazilië (1899-1924).* Weert, 1924, aangevuld en gecorrigeerd in *Primordia Commissariatus in Brasilia Provinciae Germaniae Inferioris 1899-1912,* een schoolschrift van p. Rogerius dat bewaard wordt in het Archief OFM te Weert.

16 Een schoolschrift vol. Bewaard in Archief OFM Weert.

17 *O Santo Sacrificio da Missa e suas Ceremonias, Uma explicaçâo da mystica e da liturgia pelo Padre M. C. Nieuwbarn O.P.S. Theol. Lect., vertido do Hollandez e augmentado por Fr. Rogerio Burgers O.F.M.,* Rio de Janeiro, 1913, 206 pp.

18 Dagboek als pastoor te Bolsward. Schrift met stijve band, bewaard in Archief van de S. Franciscusparochie te Bolsward.

19 Mr. B. Berger, die van 1921-1952 burgemeester van Venlo is geweest.

20 Pater Anastasius, geboren 3 januari 1863 te Soetermeer, 3 okt. 1881 ingekleed in OFM, 26 maart 1887 priestergewijd, 1888 assistent te Megen, 1891 kapelaan te Amsterdam, 1899 kapelaan te Haarlem, 1904 gardiaan te Weert, 1907 gardiaan te Nieuwe Niedorp, 1910 definitor en vicarius te Nieuwe Niedorp, 1912 vicarius te Wijchen, 1913 gardiaan te Woerden, 1915-1929 pastoor te Bolsward, 27 mei 1930 gestorven te Woerden.

21 Zie over hem Bijdragen GMN, Bundel XX (1955) 257-259.

22 Pater Agnellus, 25 dec. 1876 geboren te Rotterdam, 3 okt. 1895 in OFM, 9 maart 1902 priestergewijd, 1902 assistent te Megen, 1913 kapelaan te Zaltbommel, 1917 kapelaan te Bolsward, 1926 kapelaan te Den Haag, 1929 pastoor te Amsterdam, 1931 pastoor te Franeker, 1937 rector te Lochem, 7 juli 1944 gestorven te Winterswijk.

23 Dagboek als rector te Ammerzoden. Schrift met stijve kaft, bewaard in het Archief OFM te Weert.

24 *Een Liber Baptizatorum van Pater Ooms,* in: N.S. III (1929) 475-480.
Jan Ooms, in: N.S. IV (1930) 40.
Een portret van Jan Ooms, in: N.S. VII (1933) 62.

25 *Een groot man uit Wijchen, Pater Joannes van Wezel,* in: N.S. IX (1935) 328-331

26 *Hernen,* in: N.S. IV (1930) 165-166.
Een gewichtig tijdperk in de geschiedenis van de Nederlandsche Provincie der Minderbroeders. Het Noviciaat te Hernen, in: N.S. VII (1932) 394-401.

27 *De Orde der Clarissen,* in: Ons Noorden 29 sept 1928.
De zevende zoon, in: N.S. III (1929) 517.
Wijchen, Ziekten in de 17e eeuw, in: N.S. III (1929) 518.
Wijchen, in: N.S. IV (1930) 39, 164.
Derde Orde (aantekeningen uit oude doop- en trouwboeken van Franeker, Bolsward, Leeuwarden, Wijchen en Ammerzoden), in: N.S. IV (1930) 125-128.
Leeuwarden, Wijchen en Ammerzoden), in: N.S. IV (1930) 125-128.
Antonius Vesters, in: N.S. IV (1930) 164-165.
Bolsward, in: N.S. IV (1930) 503-504.
Oude gebruiken bij de zusters Clarissen, in: N.S. V (1931) 78-79.

28 Titel: *Curiosa,* een in Arch. Weert bewaard schoolschrift van ong. 1938.

29 Dagboek als emeritus te Megen. Bezit C. Sloots.
Uit de oude doos (zijn komst in Venray als student), in: De Huistelefoon XXIII (1950-51) 21-22.

Een koninklijk bezoek aan het Minderbroedersklooster te Weert, in: Bijdragen GMN, Bundel IX (1951) 430-431.
Bijschriften van Doop- en Trouwboeken van de Statie Breestraat te Leeuwarden, in: Bijdragen GMN, Bundel XI (1952) 268-274.
(Dr. Poels) in: Peel en Maas 7 februari 1953:
„Weinigen zullen den Doctor gekend hebben als ik. Den 5 October 1878 werden wij beiden student aan het Gymnasium te Venray. Driekus Poels, zoo werd hij naar zijn grootvader: den âlden schaopsdriever, geheeten, was een korte, stevige, fiksche jongen; ik was iets ouder en grooter.
Den volgenden dag werden de klassen ingedeeld. Hij ging op de Fransche klas bij Prof. G. Arts, en ik volgde hem, want ik had op de lagere school ook wat Fransch geleerd, hield veel van die taal en daarom ging ik Driekus achterna, maar werd terstond weggeroepen, want, zoo werd gezegd: ik moest latijn leeren. Heel gedwee ging ik dan om mijn latijn te beginnen.
Dat eerste jaar was heel geen tijd van diepgaande studie, noch voor mij, noch voor hem. Ik hield vol aan het Gymnasium, doch Driekus moest na één jaar hoogerop naar Rolduc. Daar heeft hij goed gestudeerd en kwam in de vacantie terug als Henri, zooals hij verder werd genoemd."
(Cfr. Bijdragen GMN, Bundel XIV (1953) 266.
De Doop- en Trouwboeken van de Parochie Ammerzoden, in: Bijdragen GMN, Bundel XVI (1954) 109-124.

30 Met dankbaarheid zij tenslotte vermeld, dat ik bij het samenstellen van deze biographie de hulp genoten heb van mijn medebroeders Archangelus Burgers te Haren, Cunibertus Sloots te Venray, Parthenius Windhorst te Alverna, Marculphus Heijer te Megen en Daniël van Wely te Weert.

DE MINDERBROEDERS VAN KAMPEN VÓÓR HET JAAR 1350

DOOR P. BERTILO DE BOER O.F.M.

Evenals het verschijnen van de Registers van het Kamper-archief [1] in de tweede helft van de vorige eeuw gerede aanleiding geweest is ter aanvulling van de gegevens over de Minderbroeders van Kampen, zo vormt de recente, volledige uitgave van de *Oudste Foliant* [2] van het Kamper-archief een welkome gelegenheid om na te gaan, in hoeverre de Kamper-franciscana er door aangevuld en gepreciseerd worden.

Van meet af willen wij echter vaststellen, dat de *Oudste Foliant,* voortaan aangeduid door de letters OF, geen opzienbarende gegevens brengt voor de Franciskaanse geschiedenis, maar elk stapje vooruit betekent winst. Alvorens de bescheiden aanvullingen van OF te beschrijven, lijkt het ons gewenst, vooraf de stand van zaken aangaande de stichtingsdatum en de kennis van het minderbroeders-klooster van Kampen uiteen te zetten.

1. DE STAND VAN ZAKEN.

Gold geruime tijd de mening van Gonzaga,[3] die als stichtingsdatum van Minderbroedersklooster van Kampen het jaar 1478 aangaf, als vaststaande, - Lindeborn [4] meende een belangrijke korrektie in dezen te kunnen aanbrengen, wat hij deed in de volgende bewoordingen:

> . . . . at errat [*Gonzaga*] in Natalibus, cum eorum mentionem invenerim ad Annum 1380 et apud Bocopium ad Annum 1426, unde *suspicor* hunc conventui Daventriensi esse coaevum, quando colonias suas in hasce oras deduxit ordo Franciscanus (p. 275-276).

Na het verschijnen van de vijf delen van het *Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen,* meende Velthuysen [5] echter Lindeborn te kunnen korrigeren. Hij had nl. twee fragmenten gevonden die naar zijn mening *bewezen,* dat het Min-

derbroedersklooster van Kampen reeds vóór 1300 bestond. Zijn bevindingen werden zonder verder onderzoek overgenomen door het Monasticon Batavum [6] en door Dalmatius van Heel.[7]

Het eerste bewijs was een charter van 1284 (Register I, n. 4), welke op zich absoluut geen Franciscana bevat, doch waaraan een vidimus hangt, geschreven door *fr. Simon, Gardiaan van Campen.* Dit vidimus is echter niet gedateerd, zodat het kan behoren tot de tijd van vóór 1300, maar net zo goed tot de tijd na 1300, ja zelfs na 1350. Zolang dus niet bepaald kan worden, wanneer een Simon gardiaan van Kampen was, is dit fragment waardeloos ter bepaling van de stichtingsdatum.

Het tweede bewijs is een charter, geschreven onder het oktaaf van Driekoningen in 1300 (Register V, n. 1). Daarin wordt gesproken over een *hereditas,* welke gelegen was *iuxta fratres minores.* Inderdaad hebben we hier te doen met een *positief* gegeven, waaruit de aanwezigheid van Minderbroeders te Kampen bewezen wordt al vóór 1300, want er blijkt uit dat die Minderbroeders iets bezaten te Kampen, wat diende ter lokalizering van een ander goed. Doch het *bewijst* geenszins, dat hun bezit een formele kloosterbouw geweest is, dienend tot woning van een kloosterformatie in juridische zin. Het bezit dat de Minderbroeders omstreeks 1300 te Kampen bezaten, kan evengoed slechts een terminarishuis geweest zijn. Zo woonden de Minderbroeders reeds enkele jaren te Haarlem, voordat het klooster geformeerd werd in 1456.[8]

De eerste vermelding van een formele *klooster*stichting van de Minderbroeders te Kampen in de Kamper-registers is de charter van 1345 (Register I, n. 103), waar gesproken wordt over Arnoldus, *guardianus,* fr. min. te Campen, en in mindere mate ook de charter van 1339 (Register I, n. 83), waar het gaat over een gift *ter timmeringhe der menrebroeders.*

Deze gegevens betekenden ongetwijfeld winst op het jaar 1380, dat Lindeborn aangaf, doch deze winst zou spoedig achterhaald worden door enkele andere publikaties.

In 1892 publiceerde Conradus Eubel de oudste lijst van alle kloosters van de gehele Minderbroeders-orde, het zgn. *Provinciale,*[9] dat in de inleiding (p. 4) op c. 1343 gesteld wordt, doch van elders weten we dat het c. 1334 geschreven werd.[10] In deze lijst wordt ook

het klooster van Kampen genoemd, als behorend tot de provincie van Keulen en meer bepaaldelijk tot de kustodie van Deventer:

> Colonia habet custodias VII . . . . VI Daventriae - VI conventus: Daventriam, Herdervike [*Harderwijk*], *Campis,* Groningie, Bodelstuerde [*Bolsward*], Falerne (p. 25).

Van veel meer belang was echter de publikatie van de kapittellijst van de Keulse provincie van 1315 door Bihl[11] in 1908. Daar blijken de kloosters van Deventer en Kampen te behoren tot de kustodie van Holland:

> . . . . fr. Henricus custos Hollandiae, fr. Gerhardus guardianus Traiecti Inferioris [*Utrecht*], fr. Leoninus discretus *daventriensis* et guardianus ibidem, Remarus guardianus in Sirixe [*Zierikzee*], fr. Ludolphus discretus *campensis* et guardianus ibidem, fr. Witte guardianus in Dordraco [*Dordrecht*], etc.

In hun bespreking van de stichtingsdatum van het Kamper-klooster, trekken Schlager[12] en Bihl[13] - evenals Lindeborn dat gedaan had - een parallel met het klooster van Deventer, zeggend dat deze kloosters gelijktijdig gesticht moeten zijn. Wij kunnen deze gissing voor hun rekening laten. Zeker is alleen dat het klooster van Kampen, zoals ook dat van Deventer, in 1315 bestond. Wanneer het klooster van Kampen gesticht werd, is met de thans voorhanden zijnde gegevens onoplosbaar.

Uit de Kamperregisters, beëindigd in 1881, had men de namen van twee gardiaans van vóór 1350 leren kennen, nl. fr. Arnoldus die in 1345 (Register I, n. 103), en fr. Lambertus die in 1348, 1349 en 1350 (Register I, nn. 108, 110 en 115) gardiaan was te Kampen.

Uit de kapittellijst van 1315 weten we dat fr. Ludolphus benoemd was tot gardiaan van Kampen. Van Heel meende deze drie namen te kunnen aanvullen met een drietal namen, doch hierin was hij minder gelukkig. Tussen 1315 en 1342 plaatste Van Heel de reeds besproken, ongedateerde fr. Simon, echter zonder aanwijsbaar houvast. Deze onbekende gardiaan Simon kan behoord hebben tot de tijd vóór 1300 en ook tot de tijd van na 1350. Bij het jaar 1342 plaatste Van Heel fr. Lambertus, doch de aangehaalde bron spreekt van 1442.[14] Tenslotte noemt Van Heel bij het jaar 1346 de naam

fr. Volkerus Blaewater, met verwijzing naar Register I, n. 90. Daar leest men echter dat Volkerus Blaewater, gardiaan van Kampen, een *ongedateerd* vidimus heeft gegeven bij een charter van 1341 (niet 1346). In Register I, nn. 91 en 149 leest men dat Volkerus Blaewater in 1362 en 1363 gardiaan was te Kampen. Het is daarom zeer waarschijnlijk dat het ongedateerde vidimus op de charter van 1341 behoort tot de jaren 1362 of 1363.[15]

2. DE AANVULLINGEN VAN DE OUDSTE FOLIANT.

De aanvullingen die OF ons geeft, betreffen uitsluitend de gehele Kamper-communiteit, welke gedeeltelijk reeds werden opgenomen in het Kamperregister van de vorige eeuw, en enkele namen van leden van deze communiteit. Dus geen enkele onthulling aangaande de stichtingsdatum van het Kamperklooster. Dit is ook begrijpelijk, want eenmaal gegeven dat het Kamperklooster reeds in 1315 bestond, is het niet te verwachten dat OF over de stichtingsdatum verder inlicht, aangezien de eerste charters van OF eerst dateren van 1316 (nn. 96, 97, 99-101, 105).
Toch bevat OF een zijdelingse waarschuwing tot voorzichtigheid bij het bepalen van de stichtingsdatum van het Kamperklooster. Immers de eerste charter in OF, waarin de Minderbroeders met zekerheid genoemd worden, dateert van 1325 (n. 213); en de eerste vermelding in OF van een gardiaan, dus ook van de kloostervorming, dateert van 1326 (n. 272). De vroegste charters van OF dragen echter het jaar 1316. De eerste 8 of 9 jaren wordt het Minderbroedersklooster van Kampen niet genoemd! Indien men dus niet van elders wist dat het Minderbroedersklooster van Kampen reeds in 1315 bestond, zou men volgens de regelen van de historische zekerheid *moeten* besluiten, dat volgens OF dit klooster eerst in 1326 bestond! De lacune voor dit jaar (1326) zou men zelfs kunnen uitspelen als een vingerwijzing, dat het Minderbroedersklooster van Kampen ook in die tijd gevestigd werd.
Nu wij echter de kapittellijst van 1315 bezitten, weten we dat de lacune van OF anders - hoe dan ook - verklaard moet worden. Een gelijke lacune kan er evenwel bestaan ten opzichte van het jaar 1315. Wij zeggen daarom ook niet, dat het Minderbroedersklooster van Kampen ongeveer 1315 gesticht werd, doch enkel en

alleen, dat 1315 de eerstbekende datum is, waarin het Kamperklooster zeker bestond. Geschiedenis is nu eenmaal een relaas van bewezen feiten. Wie een onbekende beek wil doorwaden, zoekt naar vaste steunpunten, anders loopt men gevaar, in een kuil te stappen en kopje-onder te gaan!

De aanvullingen van OF voor de Franciskaanse geschiedenis betreffen dus, zoals gezegd, uitsluitend de gehele kommuniteit van het Minderbroedersklooster te Kampen vóór 1350 en de namen van enkele leden van die kommuniteit.

Wat de vermeldingen van de gehele kommuniteit aangaat, er worden in OF 12 charters gevonden, waarin een gift gedaan wordt aan de Minderbroeders. In 8 gevallen geldt de gift de bouw van de kloosterkerk, *ad structuram Fratrum Minorum* (n. 213), *structurae ecclesiae Fratrum minorum* (nn. 437, 535, 603, 900 en 90-).[16]

In de overige vier charters wordt bovendien iets gegeven aan de broeders zelf: *toer Broderkerken 10 s. cleyne, dien broderen 10 s. cleyne* (n. 587); *Vortmer dien broederen toet oren coest 2½ lb. parv. ende toe der kerken toe timmeren 2½ lb. parv.* (n. 692); *Item gaf ze to den 4 kerken tod elker 10 s. cleyne, elken minrebroder de dan binnen Campen wonet 2 gr. ende in oer kokene 1 lb. cleyne* (n. 905), en ten slotte deze uitgebreide post: *toe der timmeringhe der Minrebrodere van Campen 20 lb. cleyne, in or convent 20 lb. cleyne, elken brodere die van Campen gheboeren is ende allen brodere die binnen Campen woenen 4 gr. Item broeder Arnolt Ydenzoene 2 lb. cleyne* (n. 703).

Vervolgens worden in OF twee Minderbroeders genoemd. In een charter van 1337 lezen we aldus: *Int jaer onzes Heren 1337 oep zante Johannesdaegh toe medezoemere gaf Reynalt Calewardes eyne giftinge toet oeren wederseggene nae deser manire: Int irste Jacobe oeren zoene, die eyn minrebroder is 4 pont gr. uyt den ghemeynen gude.* (n. 612). Met *Reinalt Calewardes* wordt bedoeld de moeder, zoals blijkt uit charter ook van 1337, waarin zij genoemd wordt *Reynolt Wolvens wif Kalewardes.* De vader, die gestorven was, heette dus *Reinold Wolven* (n. 595). Haar zoon Jacob zal dus wel geheten hebben *Jacob Wolvenszoon.* Overigens

wordt er striktgenomen niet gezegd dat hij Minderbroeder te Kampen was.[17] (n. 335)

In een charter van 1345 wordt gezegd dat *Herman Pape ende Peter zijn broder ... elc oeren broder haren Janne den minrebroder een punt gr.* gaven (n. 881). Elders wordt gezegd dat de moeder *Ghesse van Groningen* heette (n. 734).

Hier vermelden we ook de charter van 1326, waarin gesproken over een gardiaan, zonder dat zijn naam genoemd wordt. De charter handelt o.a. over een som van *20 lb. parv., ... super quibus gardianus Fratrum Minorum et procuratores ecclesiae eorum erunt testamentarii* (n. 272).

Interessant is de charter van 1351, waardoor iemand afstand doet van bezittingen, omdat hij van plan was in te treden bij de Minderbroeders. We weten echter niet of de intrede plaats gehad heeft:

> Int jaer ons Heren 1350 des Zaterdaghes na Onser Vrouwendach concepcio [*11 december*] quam voer ons scepenen ende raet van Campen *Riquiin Stovenheetszoen* ende makede monbaer ende voermonder van sinen goede, dat hem ancomen waer van sinen vader ende van sijnre moeder, Hertwich van der Aa ende Maes Thouslagher in dier manieren, waer dat zake dat hi binnen jaers voer der oerden ghinghe der Minrebrueder, dat hi alle sijn goet alinge ende alle hebben zolde. Ende bleve hi een jaer in der oerder, zoe zolde dat goet gaen daert Hertwich ende Maes voers. keren wolden met wille ende consent Riquiins voers. (n. 906).

Ten slotte laten we een lijstje volgen van namen, alle vergezeld door het predikaat *broeder*, doch waarvan we geen volle zekerheid hebben dat het Minderbroeders waren. Want al was het Minderbroedersklooster tot na 1350 het enige mannenklooster te Kampen, er waren toch wel andere kloosters in de omstreken en er wordt ook wel een Johannieter of een Karthuizer genoemd. De namen zijn deze:

Arnold Ydenzoen (n. 703, 1339) - Bertold van Wenemar (n. 209, 1325) - Egbert Welegede (n. 40, 1318) - Florencius Monik (n. 205, 1325) - frater Gelt (n. 124, *ongedateerd*) - frater Johannes Riede (n. 375, 575 en 689, 1330-1339) - Martin Liefmanszoene (n. 775

[en 650], 1342) - frater Otto (n. 89, *ongedateerd*) - frater Volkerus (nn. 216 en 265, 1325-1326).

De meeste zekerheid heeft men met Arnold Ydenzoen, aangezien hij genoemd wordt tezamen met de Minderbroederskommuniteit, zoals te zien is in de laatste post voor de kommuniteit. Frater Volkerus herinnert terstond aan Volker Blaewater, die in 1362 en 1363 gardiaan was te Kampen.

Al met al niet overrompelend, maar toch vaste steunpunten, die later aangevuld kunnen worden door nieuwe publikaties en vondsten, *quod faxit Deus*!

[1] Register van charters en bescheiden in het oude archief van Kampen. I-V. Kampen, 1862-1881. - De eerste drie delen werden anoniem uitgegeven door Molhuysen; de twee laatste delen staan op naam van Nanninga Uitterdijk. - Deze uitgave wordt kortweg geciteerd als *Register*.

[2] Johanna A. Koseman-Putto, Kamper schepenakten 1316 - 1354. Zwolle, 1955. - Zie de recensie in deze bundel.

[3] Franciscus Gonzaga O.F.M., De origine Seraphicae Religionis Franciscana eiusque progressibus, etc. Romae, 1587.

[4] Joannes Lindeborn, Historia sive notitia episcopatus Daventriensis, etc. Coloniae, 1670.

[5] B.P.V. *(elthuysen)*, Aanteekeningen op Lindeborn, in AGAU 15 (1887) blz. 330 - 336.

[6] Monast. Batav. I, blz. 121-122.

[7] Dalmatius van Heel O.F.M., Het Minderbroedersklooster te Kampen, in BGPMN 1 (1947-1948) blz. 187-226.

[8] Bertilo de Boer O.F.M., De Franciskanen vijf eeuwen te Haarlem, in BGPMN 7 (1955-1956) blz. 359.

[9] Provinciale ordinis fratrum minorum vetustissimum, editum a Conrade Eubel O.F.M. Conv. Quaracchi, 1892.

[10] Beda Verbeek O.F.M., De komst der Minderbroeders in het hertogdom Brabant en hun vestiging te 's-Hertogenbosch, in Collect. Franc. Neerl. 2 (1931) blz. 68

[11] Michael Bihl O.F.M., De capitulo prov. Provinciae Coloniae, in Archivum Francisc. Hist. 1 (1908) p. 88 - 93.

[12] Patritius Schlager O.F.M., Beiträge zur Geschichte der Köln. Franziskaner-Ordensprovinz im Mittelalter. 1904, S. 73.

[13] Mich. Bihl O.F.M., De capitulo prov. Provinciae, in Archivum Francisc. Hist. 1 (1908) P. 89.

[14] v. E. v. d. V., Het archief van de kerkvoogdij der Ned. Herv. gemeente te Vollenhove, in Verslagen omtrent 's-Rijks oude archieven 45 (1922) 2. dl., blz. 498. Daar leest men het volgende: 1442 (October 6) des Saterdages nae sunte Franciscus dach. Alert Zuermont, onderschout van Vollenhoe, oorcondt dat Broeder Lambert, gardiaen en broeder Mense „lesemeyster" van het Minrebroedersklooster te Campen, namens het klooster verkocht hebben aan het convent Clarenberch bij Vullenhoe een huis met eenig land, genaamd het Cruushuys, gelegen aan den Bentwech naast goederen van Clarenberch. - Van Heel citeert deze passage gedeeltelijk en zonder er nieuwe gegeven er aan te voegen, in BGPMN 1 (1947-1948) blz. 194.

[15] Dalmatius van Heel O.F.M., Het Minderbroedersklooster te Kampen, in BGPMN 1 (1947-1948) blz. 225 - 226.

[16] In 2 charters van OF worden de Minderbroeders alleen genoemd ter plaatsbepaling: *iuxta Fratres* (n. 285), *bi deen Broderen* (n. 507).

[17] Ook in charter n. 335 wordt genoemd een *Jacobus dictus Wolveszoene*, echter zonder bijvoeging van *frater*. De charter n. 335 is van 1329, en dus 8 jaren vóór de charter n. 612.

EEN BELANGRIJK DOKUMENT OVER JAN NEIJEN'S ALLEREERSTE VREDESBEMIDDELING

DOOR P. ALBERTUS FICK O.F.M.

(Vervolg)

In bundel XX (deel VII) p. 194-202 werd een dokument gepubliceerd uit het Utrechtse Rijksarchief, dat reeds door Dr. Haak gevonden was en door Dr. de Pater in *De Algemene Geschiedenis der Nederlanden* als zeer belangrijk vermeld wordt. Drs. H. van 't Hul maakte er mij attent op, dat in hetzelfde dossier (Letterkast 364,37) een vervolg daarop te vinden was. Omdat dit echter, foutief het jaartal 1606 droeg, had ik er geen acht op geslagen. Het is wel niet van zo'n direct belang voor ons kennis aangaande het politieke optreden van Pater Neijen O.F.M., als het eerste deel, toch is het nodig om ook dit vervolg te kennen, om het eerste stuk goed te verstaan. Daarom ben ik nu in staat enkele correcties aan te brengen in hetgeen ik in de inleiding naar voren heb gebracht.

Allereerst enkele opmerkingen over de verslaggever daarvan.

Met grote waarschijnlijkheid kan men aannemen, dat 't stuk van de hand van Gillis van Ledenberch is. Omdat Ledenberch echter zelf niet in de geheime parlementaire commissie zat, die het allereerst van de belangrijke nota van François van Aerssen vanwege de Franse koning en van het vredesvoorstel van Pater Neijen namens de Aartshertogen in kennis werd gesteld, moet hij een zegsman gehad hebben. Ik veronderstelde, dat de Utrechtse afgevaardigde Nicolaes van Berck hem dit had meegedeeld, maar uit dit vervolg blijkt, m.i. heel duidelijk, dat het de Gelderse gecommitteerde, n.l. de Heer van Loenen geweest is. De redenen, die tot deze conclusie leiden, zijn de volgende:

1) Het is merkwaardig in een Utrechts stuk van die dagen zoveel Oostnederlands-getinte vormen als: wolden en solden aan te treffen; die verwacht men meer in een Gelders of Overijssels dokument.

2) Een lid van de commissie wordt bij Prins Maurits ontboden, om verslag uit te brengen van hetgeen besproken is. Het ligt voor de hand, dat dit de voorzitter geweest is, n.l. de Heer van Loenen. De tweede alinea begint n.l. als volgt: Syne Excellentie vraechde mij, wat last wij, die Here van Loenen ende d'andere gecommitteerden, gegeven was op de propositie van den Monnick... Deze zin loopt niet. In plaats van de actieve zin, die met *wij* begonnen wordt, komt later een passieve zin met het hulpwerkwoord *was*. We doen m.i. het beste, wanneer wij voor dat *gegeven was* lezen *gegeven hadden*. Na het werkwoord wij, komt dan de naam van de voorzitter van de commissie, de Heer van Loenen, die alleen van de leden met name genoemd wordt.

3) In het nu volgend gesprek met de Prins blijkt, dat Maurits zijn afkeuring te kennen geeft over het feit, dat zulke gewichtige aangelegenheden in zo'n kleine parlementaire commissie zouden beslist worden. Hij zegt: „Dat Van der Wercken (de Zeeuwse afgevaardigde), noch Sloet (van Overijssel), noch Coenders (van Groningen), noch Berck (van Utrecht), die luyden oft mannen nyet en waren, om sulcken gewichtigen saecke alleen te verhandelen"... Maurits noemt hier alle leden van de commissie op, behalve Oldenbarnevelt en de Heer van Loenen. Dat hij de advocaat van den Lande hier niet vermeldt, komt, omdat hij over deze juist gesproken heeft. Waarom wordt de naam van de Gelderse afgevaardigde verzwegen? De reden is niet ver te zoeken. Hoewel Maurits de commissie als zodanig, de voorzitter evengoed als de leden, geen waardige representatie der staten vindt, om in zo belangrijke kwesties het laatste woord te spreken, verbiedt hem de hoffelijkheid bij het opsommen van de leden der commissie, de naam van de Heer van Loenen, met wie hij juist in onderhoud is, te vermelden.

4) De laatste regel bevestigt nog ten overvloede de veronderstelling dat de Gelderse afgevaardigde dit verslag aan Ledenberch uitgebracht heeft. Daar staat: „Zyne Excellentie was bedacht, onlanxs tot *Arnhem* te comen en vermeynde op alles soedaene ordre te stellen, dat de vyant nyet over

die stromen soude connen comen...". Wanneer we weten, dat het gevaar, dat Spinola, die reeds Grol en Rijnberk veroverd had, weldra over de IJssel zou heenkomen, zeer acuut was, dan ligt het voor de hand dat de verzekering van de Prins dat hij weldra persoonlijk in Arnhem de leiding in handen zou nemen, juist voor de Gelderse afgevaardigde van de grootste betekenis was.

Een tweede punt is de datering: „Op de 24sten des avonds..." zo begint het vervolg. Bedoeld is 24 feb. 1607. Neijen blijkt reeds in het land te zijn. Omdat we van elders weten, dat hij op 2 maart voor het eerst in Rijswijk aankwam, moeten we de vermelde data volgens de oude stijl verstaan, dus volgens de Juliaanse tijdrekening, die in tegenstelling met Holland, in Utrecht en in Gelderland nog in gebruik was. In een Utrechts stuk verwacht men deze oude tijdrekening nog. De in het eerste deel vermelde datum vrijdag de twaalfde (pag. 200), klopt echter noch met de oude, noch met de nieuwe stijl. We moeten hier een correctie toepassen en XX lezen in plaats van XII. 20 februari oude stijl is n.l. 2 maart nieuwe stijl. Zo past alles in het schema. Na het onderhoud in de nacht van 2 op 3 maart in Den Haag in tegenwoordigheid van de Prins, Oldenbarnevelt en de griffier der staten Cornelis van Aerssen, is Pater Neijen reeds op 6 maart voor de genoemde commissie verschenen.
Het tweede deel is zeer belangrijk, omdat we een interessante kijk krijgen op de houding van Prins Maurits tegenover de „beruchte" nota van François van Aerssen en het vredesaanbod van de aartshertogen, en tevens van het standpunt van Oldenbarnevelt en de staten van Holland daartegenover. Het stuk spreekt voor zich zelf. Moeilijkheden worden in de nootjes verklaard.

Rijksarchief te Utrecht, Letterkast 364, 37, G.N. 33.
Den 24sten des avonts [1]) werde ick omtrent tusschen zeven ende acht uren uuyt die vergaderinge ontboden, aenstonts by Syne Excellentie te comen.[2] Vonde in de garderobe *Mons. Maldré* [3], met die van Zeelant, ende den *Here van der Myle,*[4] die uytgingen, ende Syne Excellentie onpasselijck zijnde, was effen aen die tafel

gegaen in zijn cabinet, maer dede mijn zeggen, ick solde mit d'andere Heeren in 't salet gaen eten, ende nae den eten by hem comen; als ick dede.

Syne Excellentie vraechde mij, wat last wij die *Here van Loenen*[5] ende d'andere gecommitteerden gegeven was (sic!) op de propositie van den *Monnick*[6] die Syne Excellentie verklaerde, Commissaris-generael te zijn van die Minrebroeders. Daerop ick Syne Excellentie relateerde, hetgeene voorseyd.[7] Dan Syn Excellentie seyde, dat het een saecke was, zwaer van gewichte ende groot van importantie, ende dat men dieselve op haerer drie ofte vier nyet en behoorde aencomen te laten, ja, dat die cessation d'armes sulcken rupture souden connen maecken, die irreparabel waere, alsoo dat men hetzelve nyet alleene behoorden die provinciën te kennen te geven, maer oock die respective leden van dien, als men daertoe zoude verstaen. Want Syne Excellentie wiste seecker, dat men ons sochte te bedriegen, gelijck als Syne Excellentie den advocaet oock verclaert hadde, die hy seijde, wel een vroom man te zijn, die het lant wel meende, maer hem selven mitwijlen all te veel te vertrouwen. Dat *Van der Wercken,*[8] noch *Sloet,*[9] noch *Coenders,*[10] noch *Berck*[11] die luyden oft mannen nyet en waeren, om sulcken gewichtigen saecke alleen te verhandelen. Dat die Coninck van Spaignen aenghelockt hebbende menichte van schepen, die selve met het bootsvolck aenhouden soude en ons volgents een bastonnade geven.[12]

Daerop ick Syne Excellentie antwoorden, dat ick wel vermerckte, die van Hollant meestelijck daertoe te inclineren ende dat wij buyten deselve nyet en vermochten. Maer geschapen was, overmits geen nyeuwe levées noch behoirlijck recreuten gedaen worden, dat wij noch desen somer in des vyants handen vallen souden.[13] Gaff Syne Excellentie mede te bedencken, off het nyet met grote periculen gemengt soude sijn, desen handel die geledéren van die provinciën, namentlijck die gemeente[14] te ontdecken, die de crijch soe moede waren, ende voortaen nergens meer nae en grepen, als na soedane openinge van onderhandelinge van het een ofte het ander. Ja stonde te bezorgen, indien dese saecke onvruchtbaer affliepe ende het in haer oren quaeme, dat sy wel die knodse mochten nemen ende daermede lopen in die uuyterste confusiën ende

ruyne. Maer indien Syne Excellentie de saecke soe swaer vonde, als sy wel bedenckens waerdich was, dat Syne Excellentie sulx onder die van Hollant moste onderbouwen laten,[15] also d'andere provinciën haer wel daernae souden reguleren. Oock seyde mede, dat den coninck van Engelant seer daertoe gesint was.

Syne Excellentie repliceerde dat *Aerssens*[16] all te milde propositie gedaen hadde, die hy selffs geaffecteert, ende dat Syne Excellentie seekerlijck wiste, dat des coninx[17] meyninge sulcx nyet en was geweest, maer dat hem *Aerssens* sulx ingebeelt hadde, ende dat men metten coninck op andere middelen wel soude connen handelen.

Dat den coninck van Engelant was een bitter vyant van die van de regeringe van dese landen ende dat sonder het ophouden van eenige heren van synen Raydt hy hem tegens ons tot synen eygen ruyne soude verlopen hebben. Dat Syne Excellentie ons wilde gewaerschouwt hebben, wijslijck ende voorsichtelijck daerin te handelen, dat den Advocaet oeck mede achterdencken begonste te crijgen ende perplex was. Dan seyde, men soude den Coninck van Vranckrijck aenstonts daervan adverteren ende beschicken, om daerdoor te beter met Syne Majesteyt op meerder secours te handelen. Syne Excellentie was bedacht, onlanx tot Arnhem te comen ende vermeynde op alles soedaene ordre te stellen, dat die vyant nyet over die stromen soude connen comen; waarmede ick gescheyde.

1 Bedoeld is 24 februari (oude stijl), dat is 6 maart (nieuwe stijl). Zie hierover de inleiding.
2 Zijne Excellentie (Prins Maurits) was dus niet bij de geheime onderhandelingen aanwezig geweest.
3 Jacob van Malderé, de vertegenwoordiger van de Eerste Edele van Zeeland (de Prins) in de Staten-generaal. Nieuw Ned. Biogr. Wdb. V kol. 335-336.
4 Cornelis van der Myle, schoonzoon van Oldebarnevelt, lid van de Raad van de Prins. Nieuw Ned. Biogr. Wdb. VIII kol. 1192-1198.
5 Cornelis van Gent, Heer van Loenen en Meinerswijck, Burggraaf van Nijmegen, was de voorzitter van de commissie. Van der Aa, Biogr. Wdb. der Ned. deel V, p. 32.
6 De fout in deze constructie wordt in de inleiding besproken. Waarschijnlijk moeten we voor *was* lezen: *hadden*. De niet bij name genoemde monnik is Pater Jan Neijen O.F.M. Prins Maurits die reeds sinds 3 maart met Pater Neijen onderhandelingen gevoerd heeft, licht de Heer van Loenen in over de functie van de Pater in de Minderbroedersorde.
7 Het antwoord op de voorstellen van Pater Neijen had Oldebarnevelt reeds gegeven. Zie Bundel XX (Band V) p. 201-202.
8 Johan van der Warcke (Wercken) was raadspensionaris van Zeeland. Van der Aa, deel XII, p. 16.

9 Johan Sloeth de jonge, Drost van Vollenhoven en Kastelein van de Kuinder, was de Overijsselse afgevaardigde. Van der Aa, deel X p. 228.
10 Abel Coenders van Helpen, Heer van Eursum, Middelstum enz. had als gedeputeerde van Groningen zitting. Van der Aa III, p. 181.
11 Nicolaes van Berck was de Utrechtse gecommitteerde. Van der Aa II, p. 126. De afgevaardigde van Friesland ontbrak.
12 Maurits vermoedt een hinderlaag. In het begin van 1607 werden voorbereidingen getroffen voor een zeeslag.
13 De Heer van Loenen wijst op de dreiging van Spinola's leger, dat in de Achterhoek steeds meer vorderingen maakte. Hij bedoelt met het woord „wij" op de eerste plaats de inwoners van de Gelderse streken, die zich bedreigd voelden.
14 Het voorstel van Maurits om de onderhandelingen niet alleen in de staten-generaal, maar ook in de gedeputeerde staten en zelfs in de verschillende vroedschappen der steden te laten bespreken, beoogt ongetwijfeld de zaak op de lange baan te schuiven, totdat hij zijn militaire maatregelen getroffen heeft.
15 De Heer van Loenen zegt: dat zijne Excellentie moet proberen de „saecke" door Holland (door de Hollandse gedeputeerden) te laten steunen, d.w.z. bij de staten van Holland er door zien te krijgen, dan zullen de andere provincies van zelf volgen.
16 Over de propositie van François van Aerssen wordt in Bundel XX (p. 194-195) uitvoerig gesproken. Men kan daarover nog meer vinden in de aldaar op pag. 202 in de nootjes aangegeven literatuur.
17 De bedoelde koning is Hendrik IV van Frankrijk.

Naschrift:

In het zojuist weergegeven stuk, blijkt, dat Prins Maurits, de Parijse zaakgelastigde Fr. van Aerssen min of meer als degene beschouwt, die Hendrik IV deze propositie aan de hand heeft gedaan. Zeker is, dat Aerssen het plan bepleit heeft. We hebben n.l. een dokument, waaruit blijkt, dat de Parijse agent, het aanvaarden van het voorstel van Hendrik IV, om hem de soevereiniteit op te dragen, als de enige uitweg ziet, om uit de penibele toestand waarin het land door de dreiging van Spinola's troepen in Gelderland verkeerde, te geraken: „Dat nadien dese landen hem selven nyet en souden connen mainctioneren (handhaven), de seeckerste wech soude sijn, te handelen *ende sich te begeven onder den Coninck van Vranckrijck*, als alleen willich ende machtig, om den staet deser landen te verseeckeren, diluerende (ontzenuwend) daarbij eenige argumenten ter contrariën, als eerst, dat wij de jalousie van Engelant nyet en hebben te vreesen, soe om sijn onmacht in middelen ende autoriteyt, als dat de selve soude oirbaer achten, dat dees landen werden gehouden uuyte handt der Spaengjaerts ... Dat hoewel den Coninck proponeert, dat oock *de Catholijcke Religie soude in allen steden moeten werden aengenomen*, hij echter daervan wel *soude te diverteren sijn*, gelijck hij sich mede wel soude laeten contenteren onder behoorlijcke conditiën in 't observeren van de Privilegiën der Landen" *(Alg. Rijksarchief, Van Sypesteyn 3, p. 138-139)*.
Of Prins Maurits werkelijk zo tegen deze propositie was, als bijv. Oldenbarnevelt is nog de vraag. Merkwaardig is, dat het prinsgezinde Zeeland, bij monde van de Pensionaris Van der Wercken de propositie steunde, hoewel de Prins zich daarmee niet eens verklaarde. Hét grote argument van Van der Wercken was de verklaring van Hendrik IV „dat wij *selfs een Prince* souden mogen stellen" *(Van Syperstein 3, p. 136)*.

AANTEKENINGEN OVER FRANCISCAANSE NEDERLANDSE HANDSCHRIFTEN IV

DOOR P. DR. WILLIBRORD LAMPEN O.F.M.

Als voortzetting van onze artikelen *„Franciscaanse Handschriften in Nederland"* [1] laten wij nu een aantal aantekeningen volgen op dergelijke hss. betrekking hebbend, ook op Nederlandse hss., die niet (meer) in Nederland zijn. Wij zullen de nummering van de vorige artikelen voor het gemak van de lezers en de overzichtelijkheid maar voortzetten en beginnen daarom met

19. Eerst een kleine correctie, waartoe wij in staat gesteld werden door de onvolprezen gedienstigheid van de Leidse Conservator Dr. G. J. Lieftinck. In Bundei XXI, 421 hadden wij, misleid door de wat onnauwkeurige beschrijving van Mej. Dr. J. H. van Eeghen, gezegd, dat bij het Zomerstuk van het Passionaal van de *Legenda aurea* het werkje van Erasmus *„van dye bereydinghe totter doot"* en *„der minnegaerdt"* van Br. Cornelis Raven O.F.M. is ingebonden. Deze beide werkjes zijn echter gebonden bij Hs. K. 23 van het Museum Amstelkring. Men leze dus in Bundel XXI, 421, eerste alinea in plaats van „Bij dit zomerstuk": „In hs. Amsterdam, Museum Amstelkring, cod. K. 32".

Helaas is dit hs. verloren, vermoedelijk ontvreemd. Het bevatte volgens de beschrijving van De Vreese:

I. Het Erasmus-drukje van 1549 (dus niet van 1538 of 1539): *Een costelyck ende devoot boccxken van dye bereydinghe totter doot".* Zie Nijhoff-Kronenberg, Inleiding tot deel III, Winst en verlies 1942, dr. 0457 bis.

II. Hier beghint een devoet boecxken gheheeten *der minnengaerdt* enz.

III. fol. 67a-98b: Een sermoen hoemen god dienen sal om sijn gracie te verwerven . . .

IV. fol. 95b: Een schoon exempel. Wij lesen een exempel van eenre goeder maghet die Machtelt hiet . . .

V. fol. 97 a: Een schon suverlick ghebet. Weest ghegruet o alder heylichste maria . . . .

VI. Bijgebonden: *Fasciculus Myrre* ... Antwerpen, H. Peetersen van Middelburch, z.j. Waarschijnlijk is dit Nijhoff-Kronenberg, n. 3020, gedateerd c. 1538.
De auteur is wel P. Mathias Weynsen, O.F.M. geboortig van Dordrecht en daarom op het titelblad aangekondigd als Mathijs van Dordrecht, Gardiaan te Antwerpen. Dirks [2] vermeldt een druk van 1511 en vermoedt, dat het niet de eerste uitgave is, omdat er op genoemde bladzijde gezegd wordt: „Ende is in prent gecomen bi toedoen van eenen geleerden broeder ghenoemt broder Mathys van Dordrecht, Gardiaen T'hantwerpen. Dirks meent, dat een auteur of uitgever zich niet dusdanig aanmeldt. Maar die titels werden vaak door de uitgever-drukker aan het werk toegevoegd.
Er zijn verscheidene uitgaven van dit werkje, dat ook *„Bondelke van myrrhe"* genoemd wordt. Er bestaat ook een Spaanse vertaling van en een Latijnse. Dirks meent echter, dat er verwarring aanwezig is met een gelijknamig tractaat uit het einde der 15de eeuw, geschreven door Willem Spreuwen van St. Truiden, die regulier kanunnik was te Tongeren en zijn boek *Fasciculus Myrrhae* genoemd had. Doch laten wij de edities rusten en keren wij terug tot P. Mathias en de handschriften.
P. Mathias was niet alleen een beroemd predikant en schrijver, maar hij was viermaal tot Provinciaal gekozen en werd ten slottte Commissaris Generaal van de Observanten in onze gewesten. Hij overleed te Dordrecht in 1547. Een preek of tractaat van hem bevindt zich in Brussel, Kon. Bibl., ms. 11151-11155, fol. 184r-196v. Deze preek is gericht tot Clarissen, van wie hij visitator was, waarschijnlijk te Amsterdam.[3] Op een papieren strookje aan fol. IV gehecht staat te lezen: „Dit boec behoert aan de Clarissen tot Amsterdam, de heijlighe communiteit". „Het meest voor de hand liggend is", zegt P. Maximilianus, O.F.M.Cap.,[4] „is dat de Klarissen van Amsterdam dit hs. meenamen naar Brussel bij hun verdrijving in 1590. In het klooster van Brussel deed het nichtje van Vondel, Anna Bruyningh haar intrede".
In hetzelfde hs. komt ook de *Profectus* van David van Augsburg voor, waarvan er minstens 370 hss. bestaan. Volgens De Vreese zijn er Nederlandse vertalingen in Gent, U.B. cod 258; Hamburg, Stadtbibl., cod. Theol. 2194; Trier, Stadtbibl., ms. 811; Straatsburg,

U.B., cod. L. 179; Brussel, Kon. Bibl., 5144; Groningen, U.B., cod. O.E. 9; Den Haag, Kon. Bibl. cod. O. 108; Utrecht, U.B., codd. 1019 en 1020; Amsterdam, Gem. Bibl. I. G. 40.

20. *Gouda.* In de Goudse Librye, waarvan P. Dalmatius van Heel de Catalogus der hss. heeft opgesteld (Gouda 1949) bevinden zich enkele Franciscaanse hss. Eerstens Hs. n. 928a: *Postillae Evangeliorum dominicalium,* papier, 496 ongenummerde bladen, 15de eeuw. Het hs. behoorde volgens een aantekening op het laatste blad aan de Zusters Regularissen van het Kapittel van Sion, die voor 1423 een klooster gesticht hadden aan de westzijde van de Gouwe onder de titel Maria Mater Domini: „Iste liber pertinet sororibus in gouda supra goudam".

Als auteur wordt genoemd de Minderbroeder Joannes a S. Laurentio, wiens Postillae herhaaldelijk gedrukt zijn. Zie Campbell, n. 1041. Maar met het auteurschap van deze Jan zit het echter zo, dat deze Postillae genomen zijn uit „de postellatione fratris Johannis de sancto laurencio de ordine fratrum minorum". Het Goudse hs. behelst dus niet het hele werk van Joannes.

Een dergelijk hs. bevindt zich te Utrecht, U.B., cod. 356, afkomstig uit het Minderbroederklooster Lichtenberg bij Maastricht. Het is een papiercodex, telt 433 folia, eveneens uit de 15de eeuw. Het explicit is bijna hetzelfde als in het Goudse hs. en luidt aldus: „Et in hoc finiuntur postille evangeliorum dominicalium et quorundam ferialium et festivalium ex diversorum doctorum scriptis exserpte De postillis fratris Johannis de sancto Laurentio de ordine fratrum minorum De quo ipse deus gloriosus sit benedictus cui laus et gloria in secula seculorum Amen".

In de prologus, die begint „Ignorancie proprie subvenire cupiens", getuigt de auteur, dat hij Minderbroeder is en zijn postillen heeft geput uit de Sententiae van Petrus Lombardus, uit Nicolaus, O.P., S. Thomas, en uit de Franciscaanse schrijvers Bertrand, Nicolaus de Lyra en Alexander.

Men zie over Joannes de S. Laurentio verder L. Wadding, *Scriptores Ordinis Minorum,* Romae, 1908, 144.

Gouda, Librye, hs. 957 a.a., 27 ongenummerde bladen (100 x 75), 15de eeuw, bevat de Nederlandse tekst van de Regel der H. Clara. Inc. In den naem des Heeren. Amen. hier beghint die regel ende

forme van levene vander oerden der arme susteren die sinte franciscus maecte. Expl. Ghegeven te assijs in die vijfte ydus vander oestmaent int elfte iaer ons bisdoems. Amen.

Hs. 957. a.a.a. van dezelfde bibliotheek bevat het testament en de zegen van de H. Clara, telt 16 ongenummerde folia (100 x 77) en stamt ook uit de 15de eeuw. Inc. Hier begint sinte clare testament. Onder die andere beneficien.... Expl. ....hier eint sinte claren testament.

Fol. 9r. Hier begint sinte claren benedicien tot hare susteren.... Expl. fol. 12v ....dat loen des eeuwigen vreeden. Amen.

De Regel van S. Clara bevindt zich in verscheidene hss. o.a. Leiden, Maatsch. Ned. Lett., cod. 607, fol. 11-16v en 608, fol. 1r-36r; Rotterdam, Gem. Bibl., cod. Z. 163. De professieformule, die in het Goudse hs. staat, is ook te vinden in bovengenoemde Leidse cod. 607 en in de Rotterdamse cod. Z. 165, fol. 48r-53v. De zegen van S. Clara in nog meer hss., opgenoemd door P. Dalmatius in zijn werkje *Handschriften berustende in de Goudse Librye*, Gouda 1949, 26.

Hij meent terecht, dat deze Goudse hss. waarschijnlijk uit het Clarissenklooster te Gouda komen, dat de titel had „Maria in Bethlehem". In 1489 had de Vicaris Provinciaal der Colonia op bevel van Paus Innocentius VIII vier Clarissen uit Antwerpen naar Gouda gezonden om er de Regel van S. Clara in te voeren bij de Zusters Tertiarissen, die daarom verzocht hadden. Daarmee is de datum antequam non voor de genoemde hss. gegeven.

Deze Goudse hss. worden niet besproken in het art. *Codices van Klarissen* door P. David de Kok,[5] dat wij hier zeer aanbevelen aan degenen, die in de geschiedenis der Clarissen belang stellen en dat wij hier kort zullen bespreken, daar het *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis*, vooral de oudere jaargangen, niet altijd gemakkelijk te raadplegen is.

21. *Megen*. Het Clarissenklooster te Megen bezit vier hss., door P. David deskundig beschreven, zoals gezegd is. Wij zullen een enkele aantekening maken omtrent de inhoud van deze codices.

Cod. I begint met een kalender. Daarbij zijn mij de volgende bijzonderheden opgevallen. 15 januari wordt de Translatio van S. Antonius vermeld, die in het Missale Rom.-Seraphicum op 15 fe-

bruari staat. 16 januari worden genoemd Berardus, Petrus en Accursi Curieus is, dat de beide andere Protomartyres, Otho en Adjutus ontbreken. S. Bernardus heeft een octaafdag, 27 mei evenals Antonius en Bonaventura. Op 20 juli staat „Memoria fratrum, sororum et benefactorum ordinis". Welke orde is dat? Waarschijnlijk de Derde Orde, die broeders en zusters bevat. Hiermee komt overeen, dat S. Ludovicus conf. rex Franciae genoteerd staat als „Solempne" en een octaaf heeft, terwijl S. Elisabeth tevreden moet zijn met duplex minus en S. Clara en S. Franciscus met duplex maius, ofschoon hij toch „pater noster" wordt genoemd.
Behalve 20 juli wordt er ook 25 september een „Memoria fratrum, sororum et benefactorum" gehouden en 28 november „Memoria parentum, fratrum, sororum ordinis". Vreemd is wel, dat S. Bruno op 27 oktober een feest „solemne" heeft. De schrijver heeft natuurlijk een voorbeeld gebruikt, waarin Bruno voorkwam, misschien een Keulse of wat ik waarschijnlijker vind, een kalender uit de buurt van de Grote Kartuize, dus een Franse. Dan wordt ook verklaarbaar, dat hij achter Ludovicus de woorden „Rex Franciae" zet en dat S. Elzearius in de kalender vermeld wordt als festum solemne en dat er drie feesten van de H. Lodewijk van Toulouse in voorkomen: 18 augustus als duplex maius, 26 (niet 25, wegens het feest van de koning S. Lodewijk) en dan de Translatio Ludovici episc. et conf. minus duplex op 8 november.
Verder volgen er in dit hs. allerlei Statuten en fol. 106r-224r een godvruchtig tractaat, dat aldus begint fol. 106r: Hier beghint een devoete epistel, inhoudende seer ordelijcke capittelen van enen gheestelycken leven. Vriede ende blyscap ende dat ewighe leven, wyse, eersame ende gheminde susteren. Expl. fol. 224r . . . . Dat moet ons gonnen die Vader, die Sone ende die heilighe Gheest. Amen. Na deze proloog begint het eigenlijke tractaat, fol. 109r: Wie is degheen, die God suect, die goede werken doet om Gods wille. Expl. fol. 224r: . . . . opdat wy comen moghen daer die ewige minne is hierboven in den hemel. Amen. Hierna volgen dertig hoofdstukken over allerlei deugden. Dit getal komt merkwaardig genoeg overeen met de dertig trappen, die men volgens S. Joannes Climacus moet betreden om tot de volmaaktheid te komen.

Dit zij gezegd om het vermoeden van P. de Kok te versterken, dat dit tractaat in de kring der Devotio moderna zou ontstaan zijn, want, zoals Prof. Post[6] schrijft, was de voorstelling van de weg der deugd als een ladder zeer populair bij de Devoten en Joannes Climacus naast Cassianus een zeer geschatte auteur evenals S. Bernardus, die in het Megens hs. herhaaldelijk wordt aangehaald. De citaten uit Geert Groote ontbreken evenmin. Zijn dit dus enige indiciën, dat de schrijver onder de Devoten te zoeken is, ertegen pleit, dat er geen Franciscaanse auteurs aangehaald worden, die toch bij de Devoten zeer geliefd waren.

Na deze kapittels volgt nog een geestelijke aansporing, die aldus begint op fol. 224v: „Ende claghe dyn lyden niemant, laet dy ghenoeghen, dattet God weet". Expl. fol. 225v: „Bidt God, dat hi u sette ende behoude in volcomenheyt. Blyft in synen wille; des syt seker, het sal u gheschien, wat ghi begheert".

Dan volgen in 18 hoofdstukken „gulden woerden ende seer stichtelyc, die brueder Egidius ghesproken heeft". Daarover bestaat al een hele litteratuur, die we al meer hebben aangehaald.

Ten slotte vinden we tien bepalingen tegen de simonie, door tien Doctoren van Keulen neergeschreven op een bijeenkomst daar in 1456.

Megen, Clarissenklooster, cod. 2, papier, fol. 163 (140 x 105), door twee handen geschreven einde 15de, begin 16de eeuw, bevat eveneens Statuten, Regel en zegen van S. Clara, verder regels voor gebarentaal tijdens de tijd van het silentium en voor het knielen, interessant voor de studie der kloostergebruiken. Op fol. 160v-162v „de geestelijcke handt voor alle gheestelijcke persoonen, die in duchden begeeren voorts te gaen". Dit is een berijmde Nederlandse vertaling van de zogenaamde *„manus spiritualis"*, waarvan de oorsprong nog steeds min of meer in het duister ligt. Jan Mombaer van Brussel zegt in een van zijn boeken, dat hij de uitvinder ervan is. Hij stelde een z.g. *Chiro-psalterium* op, om gemakkelijk de godsvrucht op te wekken, zegt hij, bij het bidden van de Psalmen. Het *Alphabetum divini amoris,* dat aan Jan Nider wordt toegeschreven, had reeds een begin gemaakt met deze methode. In de eerste druk van dit *Chiropsalterium* (Zwolle 1491) was een houtsnede afgebeeld van een hand, waarop in de vingers

de verschillende oefeningen waren aangegeven, die men moest verrichten. In *Ons Geestelijk Erf*[7] zijn aan de *Manus* verschillende bijdragen gewijd, waarheen wij kortheidshalve verwijzen. De Megense *Hand* is daarin niet vermeld.
Zij begint aldus fol. 160v:

„Deerste vingerken: Waerom ben ick gecomen.
Om mijn eijgen willekeur in alles te derven,
en alle mij quade passien gheheel te sterven,
mijn eijghen cruijsken lieffelijck te draghen,
in duchden voorts te gaen sonder vraghen.

Het eerste vingerken vermaent ons, dat wij altoos dincken op de dach als wij eerst lieten die werelt".
Zo volgt na iedere strofe een uitleg in prosa. Expl. fol. 162v: Godt gheve, dat wij hem eens crijghen. Amen.
Megen, Clarissenklooster, cod. 3, perkament, fol. 88 (670 x 450), uit de tweede helft der zestiende eeuw, bevat allerlei gebeden en de twaalf artikelen des geloofs, waarbij aan iederen apostel een artikel wordt toegeschreven, verder de tien geboden, twaalf evangelische raden, ook de gebarentaal zoals in Megen, cod. 2. Van enig meer belang schijnt mij een klein tractaat over het gebed: Van den ghebede een goede leere. Alderliefst, ghij sult u selven in uwen ghebede wel waernemen, want die daer bidt, die sprecket met Gode. Expl. . . . . ende ic droech die passije ons Here tusschen mijn borsten als een bondeken van mirren.
Megen, Clarissenklooster, cod. 4, papier, fol. 198 in folio, dateert eerst van 1687, zoals de schrijfster op fol. 31r en 67r zegt, waar zij bovendien vraagt: „Bidt om Gods wil voor den scrijver, een arme zondares, aes der wormen".
Het hs. bevat de Statuten van Kardinaal Arnoldus, Regel van Urbanus IV, de Geestelijke Hand e.a. zoals in codd. 2 en 3.
22. In de Bibl. nationale van Parijs, fonds néerlandais, cod. 39 heeft men een papieren hs. van 81 folia (140 x 100), waarbij is ingebonden een *Copye van een breve apostolyck vant jubileum des jaers 1600,* gedrukt te Brussel bij Rutger Velpius in 1603. De inhoud bestaat uit allerlei liedjes ter ere van Christus en Heiligen. Van dezen worden met name behalve Maria alleen Franciscus, Clara en Barbara genoemd. Waarschijnlijk heb ik in een bespre-

king van dit hs. in *Ons Geestelijk Erf*[8] ten onrechte dit boekje aan Nederlandse Clarissen toegeschreven. Het is daarentegen duidelijk, dat het in een klooster thuis hoort, waar de H. Barbara Patrones was en waar de Regel van S. Franciscus gevolgd werd. Dit kan natuurlijk ook een Tertiarissenklooster geweest zijn en zo komt men eerder tot de conclusie, dat hier het klooster Barbaradal is bedoeld oftewel Eikendonk onder de gemeente Den Dungen (N.B.)

Dat een vrouwenklooster alleen in aanmerking komt, blijkt uit enkele inschriften. Zo leest men op fol. 22v: „Dit leiisenbuecsken hoert toe suster iohanna corneliens". De datum van ontstaan lijkt mij eerder in de 15de dan in de 16de eeuw te liggen. Dit laatste geeft de auteur van de *Catalogue des manuscrits néerlandais de la Bibliothèque Nationale* aan, maar misschien heeft hij het schrift meer beoordeeld naar Franse handschriften.

Het klooster Barbaradal werd gesticht door de priester Henricus Henrici en door bisschop Louis de Bourbon van Luik goedgekeurd 26 mei 1475. De eerste zusters kwamen uit Agnietendaal te Dommelen. Ook dezen waren Tertiarissen en waren weer een aftakking van het klooster te Achel. De zusters te Den Dungen bestonden uit „sorores inclusae" en uit „minime inclusae". In 1581 hebben zij zich wegens de troebele tijden in Den Bosch gevestigd.

Wat de inhoud betreft, het hs. begint fol. 1: „Alle creaturen willic ane gaen ende myn herte in duechden keeren". Dan volgen tien Kerstliedjes, daarna vijf ter ere van S. Franciscus, die aldus beginnen:

1. Kidner loeft den engel fyn.
2. Ghi syt daert alle tyt es mey.
3. Franciscus gaf gode syn sinne.
4. Laet ons eeren ende loven.
5. Nu laet ons S. Franciscus loven.

De volledige tekst heb ik in O.G.E. gepubliceerd evenals de liedjes op Sint Clara, welke aldus beginnen: 1. Laet ons sinte Claren loven. 2. In die hoge weelde laet ons vermeyen gaen. 3. Loeft alle die hier by my syn.

Ter ere van S. Barbara zijn er wel acht liedjes. Dit getal, waartegenover slechts drie liedjes van S. Clara staan, maakt het ook

ook waarschijnlijker, dat de zangeressen van deze lijskens Tertiarissen en niet Clarissen waren.
Soms wordt de zangwijze naar meer bekende liedjes aangegeven. Zo lezen wij bij een Kerstliedje, dat begint: „Wi wilt horen singen van ener leeu seer gram", dat het moet gezongen worden op de wijze van: „Wie wilt horen singen van enen timmerman". En een ander op Maria in de Kersttijd heeft de melodie: „Her esel gy moet een esel syn". Ik heb een sterk vermoeden, dat niet alleen de melodie, maar ook de woorden van reeds bestaande liedjes als voorbeeld gediend hebben.
23. Uit een Nederlands Clarissenklooster, dat verder niet genoemd wordt, komt het hs. van de zo even aangehaalde Bibl. nat. van Parijs, ms. 40 van het fonds néerlandais. Dat dit niet uit een Tertiarissenklooster, dus niet uit Barbaradal komt, besluite men uit de tekst op fol. 17r en vv. die uit de Regel der Clarissen is genomen; verder staan er allerlei gebeden en tractaatjes in, die de moeite van verder onderzoek wel waard zijn. Ik vestig alleen de aandacht op een „schoen Sermoen vander heyligher drievuldicheyt. Dat ghemaket heeft Brueder merten van tournout. Myn wtvercoren ende seer gheminde suster" (fol. 35v-56r).
Martinus van Turnhout, met familienaam Van der Keele was een leerling van de Eerbiedw. Dirk Coelde van Munster en leermeester van de beroemde Titelmans. Volgens W. Schmitz[10] is zijn werk, dat drie folio-delen beslaat, onuitgegeven en indien ik W. S. goed begrepen heb, ligt het hs. ervan in de U.B. te Leuven. De auteur liet bij zijn dood in 1540 na een Commentaar op de Sententiae van Lombardus, een op Isaias, een werk over de getallenmystiek in de H. Schrift, dat de titel draagt *Arithmetica divina.* Verder Sermones over het *Itinerarium mentis ad Deum* van S. Bonaventura, over de Tien Geboden, De H. Drievuldigheid, S. Paulus, de Vasten en over allerlei Heiligen en over tijden van het kerkelijk jaar.
24. *Parijs,* Bibl. Nat., fonds néerl. ms. 28 behoorde aan het Sint Lucia-klooster der Tertiarissen te Amsterdam. Volgens het *Monasticon Batavum I,* blz. 30, is het jaar der stichting niet bekend. Op fol. iv staat een aantekening van andere hand dan het hs.: „Dit boec hoert toe die susteren tsinte lucien tamstelredamme biden be-

ghinen". Volgens Huet zijn de beghijnen omstreeks 1389 gesticht en wordt S. Lucia in 1435 vermeld. Het hs. is van de 15de eeuw, perkament, 107 folia (220 x 153) en bevat een Nederlandse vertaling van de Commentaar op het Hooglied door Richard van S. Victor.
Inc. fol. 2v: „Hier beghint die tafele. I. Hoe god ghesocht wart in rusten". Tekst inc.: In minen beddeckyn. Expl. fol. 107r: „Hier eyndet dit boec ghemaeckt van meyster richardus de sancto victore op een deels van cantica canticorum".
25. *Prijs,* Bibl. Nat., ms. 60 van het reeds genoemde fonds néerlandais schijnt van Franciscaanse oorsprong te zijn, want op fol. 132r komt voor een „Ordo fratrum minorum secundum consuetudinem romanae ecclesiae ad communicandum infirmum". De beschrijving, die Huet van het hs. geeft is zeer onvolledig en ten dele onjuist. Hier is geen sprake van een „Bréviaire en néerlandais et en latin". Het hs. van papier, 166 fol. (150 x 85), saec. 16, bevat o.a. een Nederlandse kalender, dan gebeden, die aan S. Bernardus worden toegeschreven en „gheestelicke gherechten van elcken dach in die weecke". Verder geeft Huet alleen aan, dat de rest in het Latijn is, maar welk werk of welke werken het zijn, verzwijgt hij helaas. Alleen vermeldt hij fol. 72r „ad induendam noviciam" en Fol. 88 „Professio celebranda hoc modo".
Het hs. eindigt zeer zinvol met de woorden: „Requiem eternam dona eis domine".

[1] Bundel XIX, 66-87; XX, 209-215; XXI, 418-423.
[2] *Histoire litt. et bibliogr. des Frères Mineurs* etc. Anvers (1886) 35.
[3] Zie verder deze *Bijdragen,* Bundel II, 348-365.
[4] *Franciscaansch Leven* 18 (1935) 38.
[5] *Ned. Archief voor Kerkgeschiedenis,* N.S. 17 (1924) 200 v.v.
[6] R. Post, *De moderne devotie, Geert Groote en zijn stichtingen,* Amsterdam 1940, 134.
[7] O.G.E. 4 (1930) 103 v.; 373-381; 5 (1931) 81-88; 6 (1932) 73-85.
[8] 6 (1932) 85-92.
[9] Paris 1886, p. 45.
[10] *Het aandeel der Minderbroeders in onze middeleeuwse litteratuur,* Nijmegen-Utrecht. z.j., 96.

DE KATHOLIEKEN TE OUDEWATER II

DOOR P. DALMATIUS VAN HEEL O.F.M.

III. DE STATIE TE OUDEWATER ONDER LEIDING VAN DE MINDERBROEDERS

Toen de paters Jesuieten door een decreet van de Staten uit Oudewater waren verbannen en de kerk op Het Heilig Leven werd gesloten, wilde men toch gaarne een priester hebben, die rechtzinnig was in de leer. Men heeft niet onwaarschijnlijk de raad ingewonnen van een bekende Minderbroeder uit het nabijgelegen Gouda, pater Nicolaas Schoonhouwen.[1] Toen zal men gedaan hebben, wat men ook in andere plaatsen en later in Haastrecht na de verbanning van de paters Jesuieten deed: men zond een schrijven aan de provinciaal van de Minderbroeders, met het verzoek, een van zijn onderdanen beschikbaar te willen stellen voor de zielzorg te Oudewater en omstreken. En de toenmalige provinciaal Pater Bonaventura van den Dijcke verzocht aan de nuntius Joannes Baptista, aartsbisschop van Tars[2] voor een zijner onderhorigen de apostolische volmacht, om de Sacramenten in het district Oudewater, gelegen in het diocees Utrecht, toe te dienen.
De nuntius voldeed aan het verzoek en schreef:
Dewijl ons niets meer ter harte gaat, dan dat bij gebrek aan personen, die gehoorzaam zijn aan de heilige Stoel, aan de gelovigen de troostmiddelen van onze heilige godsdienst worden uitgereikt en niet gedwongen worden deze te ontvangen uit heiligschennende handen, geven wij aan frater Joannes de Ruyter,[3] in wiens wetenschap, religiositeit en bekwaamheid wij alle vertrouwen stellen, de volmacht om in genoemd district Oudewater, zover de geestelijke jurisdictie zich uitstrekt en niet daarbuiten, het Woord Gods te verkondigen, biecht te horen en alle andere parochiële officies te verrichten. Gegeven te Verviers 7 Juli 1709.[4]

DE EERSTE PASTOOR: JOANNES DE RUYTER 1709-1725

Joannes de Ruijter was geboren te Roosendaal in de baronie van Breda (en niet bij Oudewater, zoals ook wel beweerd wordt) in

1670, hij werd geprofest in het klooster te Boetendaal bij Brussel (1692 December) en priester gewijd in 1694.
Men kan begrijpen, dat het bericht van zijn aanstelling door de Katholieken van Oudewater met grote vreugde en voldoening werd ontvangen; vier jaren lang immers was hun heiligdom op Het Heilig Leven gesloten geweest. Reeds drie dagen, nadat de nuntius pater de Ruyter als pastoor had benoemd, op 10 Juli, richtten Gerrit Spruijt en andere Katholieken een verzoek aan het gemeentebestuur om de kerk te willen openen, indien zij een priester zouden voorstellen. Het antwoord was: De Raad zal afwachten, welke persoon men zal voorstellen, die haar en aan de Ed. Mog. aangenaam zal zijn.
Op 6 Augustus verzochten enige katholieke ingezetenen van de stad aan de stadsregering een priester te mogen hebben met name Joannes de Ruyter, Minderbroeder om hier te resideren en dienst te doen op Het Heilig Leven (alwaar de kerk stond), als strekkende tot groot voordeel van de burgerij en neringdoenden van deze stad, waarvoor zij presenteren te betalen twee honderd gulden aan de armen van de stad in eens en jaarlijks ook aan de armen honderd gulden.
Of het verzoek als redelijk werd beschouwd door de Raad of dat men de geldelijke aanbieding voor de armen van de gemeente wel aanlokkelijk vond, aan het verzoek werd door het gemeentebestuur voldaan. Ook heeft het stadsbestuur aan de priester De Ruyter toegang verleend tot het huis op Het Heilig Leven.
De officiële stukken, zo belangrijk voor de vestiging der Minderbroeders te Oudewater, laten wij hier afdrukken.

10 Juli 1709. Gerrit Spruijt, en andere gecomitteerden van de Roomse kerke, aen t'Heijlige leven, voorstellende, dat haer Ed. groot Mog. de kercke hadden doen sluijten, door vertrek van haer priester, en dat sij haer achtb. versoeken in cas van onredelijke opening haer gelieve te beschermen, en dat sij een persoon tot priester int cort soude voorstellen, die haer Ed. groot Mog., en haer achtbaren aengenaem soude wesen; waerop geresolveert is, en verstaen dat de kercke sal worden ontsloten sodanig die gesloten is; ingevolge de Resolutie van haar Ed. groot Mog. in dato

. . . . en afwagten wat persoon zij zullen voorstellen die haar Ed. groot Mog. en ons aengenaem sal zijn".[5]

6 Aug. 1709. „Enige in en opgezetenen dezer stede Oudewater en deszelfs vrijdom met name Pieter en Willem van Steijn, Job van Noten, de vrouw van Ewout Honcop, Rut Boom, Cornelis Pieterse, Cornelis Jan Bouwen, Willem Klaas Blokland, Dirk Gerritse Hollaer, Dirk Gerritse van Vliet, Jacobus Gijsbertse, verzoekende een Priester te mogen hebben met name Johannes de Ruijter, van Rosendaal geboortig, wesende van de order der Minderbroeders, zijnde gepermitteerd omme hier als priester te mogen resideren omme dienst te doen in de kerk van het heilig leven, als strekkende tot groot voordeel van de Burgerij ende neringe dezer stad etc., niet te min presenterende voor het doen van dienst, en het openen van de kerk, aan den grooten Armen alhier te betalen *f* 200.— eens, en Jaarlijks nog *f* 100.—, belovende allen te zamen de voors. penn. te voldoen, stellende hun ieder en voor al aansprakelijk".
Naar overwegende deliberatie is goedgevonden, het voors. verzoek en presentie te accorderen en accepteren, en dat de kerk zal worden geopend naar behoren omme door den voorn. de Ruijter dienst gedaan te kunnen worden".[6]

10 Aug. 1709. Den President Burgemeester Schrijver de vergadering voordragende, dat den Priester de Ruijter was verleent het gebruijck van de kerck, dat wel was opgevolgt, dog de opening van het huis nog niet was gedaan, dat wel beijde behoorde, dewijl aan den anderen annex is en eene goederen zijn, is na deliberatie goedgevonden het versoeck van den priester de Ruijter en sijne gemeente te accorderen en den bode Copper te authoriseren, sooals gedaen wert mits dezen, omme de deuren van den huijsinge aant Heijlige leven te doen openen ten haren periculen".[7]

Pater de Ruijter kreeg de beschikking over het oratorium en het aangrenzend huis en nog over een klein huisje, waarin een arme vrouw woonde; het andere huis, dat aan de paters Jesuieten toebehoorde, werd bewoond door Gerardus Spruijt, die het grootste

gedeelte van de tuin, door een houten schutting van de statie gescheiden, bij zijn huis voegde en daarvoor jaarlijks huur betaalde aan de paters Jesuieten.

Volgens een inventaris door notaris Willem Versluijs 10 Augustus 1709 opgemaakt in tegenwoordigheid van Jan Dirksz. Copper en Jan Bolder, bevatte het huis, waarin de pater ging wonen: een vatenbanck - een blauwe keucken - een eetsael - een portael - een beste camer - een vertreck genaemt Hillerie Jans vertreck - een voorcamer - een tweede camer - een studeerkamer - een slaapcamer - een keucken.

Hij had kerkmeesters noch armmeesters en moest zelf alles administreren. Gemakkelijk had hij het niet; jaarlijks moest hij aan de baljuw afdragen 90 ducatons of *f* 283.10 in vier termijnen en aan de armen de toegezegde *f* 100.—. Om dit geld bijeen te krijgen hield hij iedere drie maanden een collecte.

Eerst een jaar na zijn komst in Oudewater werd hij door het gemeentebestuur geadmitteerd:

„Op den 29 Augustus 1710 heeft de Heer Johan de Ruijter (minderbr.) geboortigh tot rosendaal onder de Baronie van Breda, van meninge sijnde sig als een Borger te sullen houden en ten dien eijnde den burger eed afgelegt in handen van de Heeren Jan Speijert en Mr. Pieter Schrijver van Rodenb.Burgem.".[8]

16 jaren droeg hij de zorg over de parochie; hij stierf op betrekkelijk jeugdige leeftijd van 55 jaren 1725-Februari 19 en werd begraven 26 Februari in de grote Kerk en wel in de middelkerk,[9] diep betreurd door zijn gemeente. Want hij was, zegt de kroniekschrijver, begaafd met alle deugden van een goede herder, ijverig in het vervullen van de pastorele verplichtingen, vurig in zijn preken, voor zich zelf matig, maar milddadig voor de armen, onvermoeid in het vertroosten van zieken, welgevallig aan allen en bij allen bemind.[10]

In het jaar van zijn overlijden telde men 38 doopsels, 3 huwelijken, 12 bedieningen en 710 communicanten.

DE TWEEDE PASTOOR: ALEXANDER DE NEVE 1725-1767

Pater Otho van Dalem, destijds provinciaal, bestemde als opvolger pater Alexander de Neve, die tijdens de laatste ziekte van pater

de Ruijter assistent geweest was te Oudewater en die keuze werd 22 Februari 1725 door de nuntius bekrachtigd.[11]

Pater Alexander de Neve is „15 November 1725 tot burger aangenomen en heeft behoorlijcken eed gedaan".[12]

Pastoor De Neve heeft gedurende de vele jaren, dat hij pastoor was te Oudewater grote moeilijkheden gehad, maar ook veel goed tot stand gebracht; hij heeft o.a. opgericht een R.K. armbestuur.

Hij was pas enkele jaren te Oudewater werkzaam, toen hij voor een moeilijk geval kwam te staan. Op 21 September 1730 vaardigden de Staten van Holland een plakkaat uit, dat de gemoederen van de geestelijken en vooral van de religieuzen in verwarring bracht.[13]

In het plakkaat werd het volgende voorgeschreven:

De priesters mochten voortaan alleen dienst doen na een schriftelijke akte van toelating. Ordepriesters mochten niet meer geadmitteerd worden. Alle priesters moesten op hun priesterlijk woord verklaren en met ondertekening bevestigen dat „sy een hertelijke afkeer hebben van het gevoelen der geenen, welke leeren, dat de Paus of eenige andere Kerkelijke Overheid de magt heeft om de onderdanen te ontslaan, of dispenseeren, weegens oorsaak van den eed en gehoorsaamheid aan de Burgerlijke Overheid en dat men geen trouw en onderdanigheid schuldig is aan de geenen, die in de Kerkelijke Ban en buiten de schoot van de Roomsche Kerk zijn . . . ."

Onder de priesters werd de vraag gesteld, of het geoorloofd was deze verklaring te ondertekenen. Men vroeg de raad van verschillende theologanten en bij deze was de mening verdeeld. Toen hebben de meeste priesters zonder gewetensbezwaar aan de eis voldaan en de verklaring ondertekend.

Volgens het extract uit het register of notitie der acten van toelatingen van de Roomse priesters in het Zuider Quartier, gehouden bij Heeren Gecommitteerde Raden van de Staten van Holland en West-Vriesland, ingevolge van haar Ed. Groot Mog. placaat dienaangaande op den 21 Sept. 1730 geëmaneerd, legde Alexander de Neve, geboren tot Brussel, al sedert zes jaren tot Oudewater geadmitteerd, de volgende verklaring af:

„Ik onderschreven verklare op mijn Priesterlijk woord en zonder eenige mentale reservatie mij te confirmeren met het geene in het voors. 3 articul aan mij voorgelesen van de Roomse priesters werd gerequireerd, en belove mij daarna en na den geheelen inhoud van het gemelde placcaat te sullen gedragen
Actum den Hage, den 21 November 1730.
(Was getekent) Alexander de Neve.

De acte van voorschrijving van Burgermeesteren luidt als volgt: Wij Burgermeesteren der stede Oudewater, geinformeerd sijnde, van het goed en vreedsame gedrag van de persoon van Alexander de Neve, geboortig van Brussel, die alhier t'sedert zes jaren de Rooms priesterlijke functie heeft waargenomen, hebben deselve geadmitteert gelijk wij, voor zooveel ons aangaat, hem admitteren bij desen, omme in gemelte functie te blijven continueren, mits onse acte binnen den tijt van een maant presenterende en overbrengende aan de Ed. Gr. Mog. Heeren Staten van Hollant en Westvrieslant omme aldaar te ontvangen, en voldaan aan de ordres van welgemelte Haar Ed. Groot Mog.
Actum bij onsen Secretaris getekent en met onse stede zegel bekragtigt op den 6 November 1730.[13]

In 1743 werd pastoor De Neve getroffen door een kwijnende ziekte, welke hem noodzaakte enige tijd rust te nemen. Tot herstel van zijn gezondheid vertrok hij naar Brabant; gedurende zijn afwezigheid zouden de diensten worden waargenomen door Jacobus van Loenen, een priester, geboren en wonende te Oudewater. Toen er geruchten verspreid werden, dat de ziekte van pastoor de Neve in hevigheid was toegenomen en misschien de dood ten gevolge zou hebben, heeft Jacobus van Loenen op clandestiene wijze een akte van admissie weten te bekomen van de Ed. Mog. Gecommitteerde Raden. Pater De Neve keerde echter na enige tijd gezond en wel te Oudewater terug en wilde zijn functie opnieuw gaan vervullen. De baljuw echter maakte herhaaldelijk bezwaar om hem toe te laten, ja raadde hem aan zich naar elders te begeven. De pater, van zijn goed recht overtuigd, zond onderstaande suppliek aan de burgemeester van Oudewater en kreeg verlof om „zijn functie als Rooms priester te blijven continueren".

Aan de Ed. Agtbaer: Heeren Burghemeesteren der Stad Oudewater.
Geeft onderdaniglijk te kennen Alexander de Neve, Rooms priester en burger deser stad, dat hij nu ten tijde van twintig Jaren de Roomspriesterlijke functie met behoorlijke consent op het heilig leven heeft geexerceerd, en dat hij Suppl. op den 6 November 1730 ook van UEd. Agtbaere heeft geobtineerd acte van admissie om in die functie te blijven continueeren, mits voldoende aan het Placcaat van de Ed. Gr. Mog. Heeren Staten van Holland en West Vriesland, van dato 21 September 1730, gelijk hij Suppl. ook daaraan gehoorsaamt heeft, blijkende bij de annexe acte van de Ed. Mog. Heeren gecommitteerde Raden van dato 25 November 1730.
Dat hij Suppl. in het najaar van 1743 is overvallen geworden van een kwijnende ziekte, en dat hij tot zijn herstelling, om verandering van lucht, zig voor eenigen tijd na Braband begeven, latende met permissie zijn post waarnemen door Jacobus van Loenen, Rooms priester, geboren en woonende tot Oudewater, dat in die tijd gerugten ontstaan zijnde van des Suppl. toenemende indispositie, ja zelv van sijn doot, de gemelde Jacobus van Loenen op een ongevoeglijke en clandestine wijze van opgemelte Ed. Mog. Heeren Gecomm. Raden heeft weten te bekomen een acte van admissies om in zijn Suppl. plaatse, hier ter stede in die qualiteit te fungeeren, zonder den Suppl. daarvan kenisse te geven, dat hij Suppl. na verloop van eenigen tijd tot gezondheid herstelt zijnde, zich weder hier ter stede heeft begeven, om zijn dienst als vooren waar te nemen en dat kort daarop meer genoemde Jacobus van Loenen is komen te overlijden.
Dat sedert die tijd aan hem Suppl. diverse reizen door den Heer Bailliuw dezer Stede is geinsinueert, dat hij Suppl. best zoude doen zig naar elders te begeven; dog dat hij Suppl. geene redenen konde vinden, waarom hij daartoe zoude genoodzaakt werden, als voorzien zijnde van een behoorlijke acte van Admissie, waarvan hij nooit heeft geresilieert, ende voldaan hebbende aan d'ordres van den Souverein, kunnende aan hem niet obsteren het gunt Jacobus van Loenen op frivole protesten tot zijn Suppl. nadeel mogt hebben gedaan en verrigt.

Waarom hij Suppl. zig keert om gezegde redenen tot UEd. Agtbaarheden, zeer gedienstig verzoekende, dat UEd. Agtbaarheden geliven te verstaan, dat hij Suppl. op een wettige wijze alhier in zijn functie is gekomen en mag blijven continueren, als voldaan hebbende aan d'ordres van den Souverein en de pligt van een goed burger en onderdaan, gelijk hij daarinne van voornemens is, altoos te blijven en volharden, verzoekende daartoe, ten overvloede, behoorlijke acte van continuatie en consent, om hem te kunnen dienen, daar het noodig mogte zijn. (onder stond:)

Dit doende etc.
(was get.) A. de Neve.

(Waarop geappoincteert is)
Burgemeesteren der Stede Oudewater gezien hebbende, de annexe Requeste en gelet op het verzoek daarbij gedaan, verstaan hiermede dat den Suppl. die op eene wettige wijze alhier gekomen is, in zijn functie als Rooms priester, in deselve zijne functie zal blijven continueeren, als voldaan hebbende aan de ordres van den Souverein, en volhardende bij de pligt van een goed en getrouw Burger, zoo zal hem deze dienen voor acte van continuatie en consent, omme hem te dienen daar t'behoord.
Actum bij de Heeren Burgermeesteren voorn. den 13 Julij 1745 (onder stond:) Ter ordonnantie van deselve getekend bij mij Secretaris (en was getekend:) F. van Hoogstraten 1745.

Toen pater De Neve bijna de 70 jaren bereikte en het hem zwaar begon te vallen alleen de zielzorg te moeten dragen (in 1753 had hij 900 communicanten en door de aangrenzende dorpen was de parochie ver uitgestrekt) kreeg hij 8 Februari 1755 verlof voor een kapelaan. Als zodanig werd benoemd pater Franciscus Rogiers. Hiertegen verzetten zich de burgemeesters van Oudewater als zijnde in strijd met het plakkaat van 21 September 1730 en deden hun beklag bij de gecommitteerde Raden van de Staten van Holland. Maar 10 Maart 1755 beslisten de Gec. Raden:
„dat de acte van consent of toelating waar van een Roomsch Priester of Capellaan te Oudewater alvoorens eenige Priesterlijke functien te oeffenen moet zijn voorzien, verleent moet werden door den Bailliuw van Oudewater en dat die acte van admissie

binnen den tijd van een maand na het verkrijgen de zelve en voor het plegen van eenige Priesterlijke functien moet werden gepresenteerd aan Haar Ed. Mog. en in handen van Haar Ed. Mog. gedaan en ondertekend....".[14]

Onder de dorpen, die behoorden tot de parochie van Oudewater, behoorde ook het dorp Willescop. Over die plaats was een verschil tussen pater De Neve en pastoor Reaal van Montfoort ontstaan. Op 18 October 1756 werd een accoord gesloten tussen de eerw. heer Joes Reaal pastoor van Montfoort en de eerw. pater Rogiers uit zijne en pater de Neve's naam (beide Minderbroeders te Oudewater);
de scheiding van Willescop zal zijn het huis van Jan Chile, dat met de verdere naar Montfoort grenzende huizen zal hooren onder de pastoor van Montfoort en de overige van die buurt van Oudewater af tot het voornoemde huis aan Jan Chile inclusive zullen behooren tot Oudewater.
In de Weert zullen de huizen van Montfoort af tot de Pot inclusive behoren onder de pastorie van Montfoort en de overige zullen behoren onder Oudewater.
Onder deze voorwaarde nogthans datse malkander jaarlijks behoorlijk consent ten dien eijnde zullen vragen en verleenen.
Alsmede indien er bij onverhoopt voorval in deeze eenige moeijelijkheid voorquam ten opzigte van de wereldlijke overigheid, die aen deese of geene van bijde zulks quam te verbieden, dat alsdan de gehele buurt de Weert wederkeeren zal na Oudewater en geheel Willescop na Montfoort.
Dit accoord werd onderteekend door beide partijen en door Nic. Gomes, aartspriester en Ydama, pastoor achter de Trije straat te Utrecht als getuige.[15]
Na een arbeidzaam leven gedurende een meer dan veertig jarig pastoraat stierf pater De Neve in het jaar 1767-Augustus 28. Telde hij bij zijn komst in Oudewater 38 doopsels, 3 huwelijken, 12 bedieningen en 710 communicanten, in 1753 telde hij 40 doopsels, 16 huwelijken, 15 bedieningen en 900 communicanten. In een verslag dat de nuntius Joannes Carolus Molinari in 1758 naar Rome zond wordt pater de Neve geprezen als een ijverig priester.[16]

HET ARMBESTUUR, OPGERICHT IN 1756 ONDER PASTOOR DE NEVE, O.F.M.[17]

In het jaar 1751-Augustus 3 werd in de gemeenteraad de vraag gesteld, of het niet wenselijk was, dat de Rooms Katholieke armen, op het voorbeeld van andere steden, zouden worden verzorgd door Rooms Katholieke armmeesters. Opnieuw werd in de vergadering van het gemeentebestuur 1753-November 6 in overweging gegeven afzonderlijke armmeesters voor de Rooms Katholieke armen aan te stellen, en dezelfde uit eigen inkomsten te bedélen, ten einde aldus verzorgers van de heilige Geestarmen te ontheffen van zwaarder lasten, dan die dragen kunnen, met het noodzakelijk gevolg, dat telkens door armmeesters zo zware subsidie wordt gevraagd.

In een volgende vergadering van 1753-December 18 werd geresolveerd, dat aan de Roomse ingezetenen geen bedéling meer zal worden gedaan, en werd aan de pastoor medegedeeld, dat de magistraat van plan was armmeesters over de Roomse armen in deze stad aan te stellen; tevens verzocht men zes personen te willen voorstellen, waaruit de magistraat drie personen als armmeesters over de Roomsgezinden zou kunnen kiezen.

Op 8 Januari 1754 kwam Jan Leenman namens pastoor De Neve mededelen, dat men aan het verzoek van de magistraat wilde voldoen en dat men zijn eigen armen zou onderhouden, mits de honderd gulden, welke bij de aanstelling van pastoor De Ruyter aan de armen waren toegezegd en jaarlijks aan de boekhouder van de armen werden betaald, ten goede zouden komen aan de eigen armen.

Maar in de vergadering van 5 Februari 1754 gaven de heren van de magistraat hun verwondering en misnoegen te kennen over de verlangde honderd gulden; het zou beter geweest zijn „als zy lieden een afslag verzochten tot 30, 40, of 50.— van de voors. honderd gulden", waarop Jan Konings en Jan Leenman, afgevaardigden van pastoor De Neve antwoordden, dat de Roomse kerk geen kas, goederen noch inkomsten had, waaruit enige bedéling van armen kon worden gedaan en dat de nood, waarin zij waren, hun lieden meer moveerde zodanige verzoeken te doen, dan daardoor de heren van de magistraat te misnoegen, verzoeken-

de derhalve „dat het dan de Heeren van de Magistraat gunstig geliefden, uit het midden hunner Ed. Achtb. twee Heeren te committeeren om met hun lieden en de Heer de Neeve een vergelijk te treffen tot wederzijds genoegen".

Ofschoon in de gemeente-archieven niets wordt aangetroffen, waaruit blijkt dat de regering vrijstelling heeft verleend van de te betalen honderd gulden aan de gereformeerde armen, zo kan men veilig aannemen (op grond van de overlevering, zegt J. Putman), dat bij het bezoek van de beide burgemeesteren aan de eerw. pater Alexander de Neve gebracht, het onthaal zo gul en gastvrij is geweest, dat op het betalen van de *f* 100.— niet meer of niet langer is aangedrongen geworden.

In elk geval is een eigen armbestuur in werking getreden, zelfs zó, dat reeds in het begin van 1756 door Jan Leenman een boek is vereerd geworden, ten einde de rekeningen van het nieuw opgerichte armbestuur in op te nemen.

Dit boek, dat nog steeds bij het armbestuur bewaard wordt en in gebruik is, bevat op de eerste bladzijde letterlijk het volgende:

> Dit boek is verreert (betekent: toegewijd, dus bestemd voor)
> aen den Roomse
> Ermen op den
> 29 Maart 1756
> Jan Leenman
> als boekhouder van
> den Ermen
> tot
> Oudewater.

Aan de keerzijde van dit blad leest men:

Op nieuw ingebonden met vijf boeke papier vermeerdert, in het jaar 1829 toen Armmeesteren waren Arie Snelleman, Cornelis Servaas, Jan Putman en Cornelis Verkleij.

De eerste rekening in dit boek opgenomen, loopt van 1 April 1756 tot April 1757 en is ondertekend door Jan Leenman als boekhouder, Paulus Lobbe en Johannes Kelder als armmeesters, en Alexander de Neve als pastoor op 1 April 1757. De ontvangst

daarin verantwoord beloopt de som van	*f* 451 : 16 : 2
Nog gegeven aan de Armen	*f* 100
	f 551 : 16 : 2
De Uitgaaf bedraagt	*f* 457 : 12 : 0
	f 94 : 12 : 0

Met een overhandigen van *f* 98 : 13 st. in plaats van *f* 94 : 04 : 2 is een abuis in de rekening opgeheven.

In het jaar 1797 is de eerste subsidie van stadswege verleend geworden tot een bedrag van *f*2340, terwijl boekhouder was Cornelis Verkleij.

In het jaar 1821 was Willem Putman boekhouder. Hij is de eerste geweest, die zijn rekening verantwoordde in guldens en centen in plaats van guldens, stuivers en duiten, zoals tot dan toe in gebruik was geweest.

Tot en met het jaar 1824 zijn de rekeningen door de verschillende boekhouders zelf eigenhandig in het boek geschreven, maar die van 1825 tot en met 1853 zijn ingeschreven door een of andere klerk op het raadhuis.

De rekening over 1854 is door de boekhouder Van de Pavoordt zelf ingeschreven. De laatste rekening en wel die over 1855 is ingeschreven door de toenmalige boekhouder Johannes Putman. De ontvangsten gedurende dat jaar bedroegen met inbegrip van een stadssubsidie van *f* 775.— de som van *f* 2531,50. De uitgaven beliepen met inbegrip van het te kort der rekening over 1854 tot een bedrag van *f* 270.42½ de som van *f* 2899.84.-, zodat de laatste rekening van het R.K. armbestuur te Oudewater sloot met een te kort van *f* 368.34.-.

Op 29 October 1856 werd het HONDERD-jarig bestaan van het armbestuur godsdienstig herdacht; de weleerw. pater Johannes Dierhoff, pastoor, droeg het heilig Misoffer op, waarna het armbestuur een broodbedeling deed.

Op verzoek van de weleerw. pater J. H. Dierhoff kwamen 's avonds in de pastorie bijeen, niet alleen de heren W. J. Thier, R. Dionisius, G. P. B. van de Pavoordt, J. Putman, het armbestuur, maar ook diegenen ,die ooit de betrekking van armmeester hadden bekleed. De avond werd genoegelijk doorgebracht en tot

een aandenken schreef elk van de aanwezige armmeesters of oud-armmeesters zijn naam in het sedert 1756 in gebruik zijnde boek. De namen waren: J. Roos, oud 84 jaar. R. Vergouw, oud 80 jaar. W. Pitman, oud 70 jaar. C. Vergouw, oud 75 jaar. C. Verkleij, oud 68 jaar. M. Verkleij, oud 65 jaar. W. J. Thier, oud 42 jaar. J. H. Putman Jz., oud 43 jaar. R. Dionisius, oud 57 jaar. G. P. B. van de Pavoordt, oud 45 jaar. J. Putman, oud 37 jaar.
Bij besluit van Mgr. Franciscus Jacobus van Vrees bisschop van Haarlem, gegeven te Sassenheim 13 November 1855 werd het hier bestaande armbestuur opgeheven en een parochiaal armbestuur ingesteld.
Voor die functie werden de heren, die het armbestuur uitmaakten, benoemd en is uit hun midden gekozen tot:

Voorzitter: W. J. Thier,
Ondervoorzitter: R. Dionisius,
Secretaris: J. Putman,
Penningmeester: G. P. B. van de Pavoordt.

De benoemden verklaarden zich die keus te laten welgevallen en aanvaardden die functie zonder geld, maar vol hoop; de hoop is niet beschaamd gemaakt. Op 30 December 1855 ontvingen zij van de eerw. pater S. J. Roters, sedert 1853 kapelaan alhier, de eerste gift ten bedrage van *f* 45.—, om onze bedélingen te kunnen beginnen.
Bij deze aanvang 1 Januari 1856 bevonden zich te

Oudewater	1049	Katholieken
Snelrewaerd & Linschoten	250	„
Willescoop	128	„
Rozendaal	150	„
Hoenkoop	211	„
Hekendorp	160	„
Papekop & Diemerbroek	158	„
Ruigeweide	14	„
	2120	Katholieken

Met uitzondering van de heer Van de Pavoordt, die op zijn verzoek eervol ontslag kreeg, waren in 1875 als armmeesters in functie:

W. J. Thier, sedert Jan. 1845.
R. Donisius, sedert Jan. 1850.
J. Putman, sedert Jan. 1854.[18]

DE DERDE PASTOOR: FRANCISCUS ROGIERS 1767-1781

Franciscus Rogiers was geboren te Rotterdam 1720, geprofest te Boetendaal 1740-September 18, priester gewijd 1744. In 1755 werd hij kapelaan te Oudewater en in 1767 zorgde Joannes Hugo van Strijen, J.U.D. en baljuw te Oudewater, dat pater Rogiers als zijnde zeer welgevallig aan de Katholieken tot opvolger van P. De Neve als pastoor van Het Heilig Leven werd benoemd. Aan de baljuw werd een remuneratie geschonken van *f* 700.-. Twee jaar later werd pater Lambertus Lem, geboortig van Rotterdam, leraar aan het gymnasium te Megen, benoemd tot zijn socius; de baljuw gaf daartoe verlof en in 1770 werd hij door de Staten als kapelaan toegelaten. Hiervoor ontving de baljuw *f* 600.—.
Volgens een verslag door de provinciaal Petrus Schmising opgezonden aan de kardinaal-prefect van de Propganda te Rome waren er te Oudewater:

	Doopsels	Huwelijken	Bedieningen	Communicanten
in 1776	45	12	37	1100
in 1777	48	14	22	1160
in 1778	41	11	28	1110[19]

Pater Rogiers stierf aan een beroerte 1781-Februari 14.

DE VIERDE PASTOOR: LAMBERTUS LEM 1781-1796

Lambertus Lem werd geboren te Rotterdam 1738-Augustus 25, geprofesst in het klooster te Lichtenberg 1761-September 25, priester gewijd 1765-September 26. Onder leiding van pater Michael Nickey verdedigde hij in het klooster te Roermond (1765-April 29) de theses: Prolegomena in S. Scripturam cum bina Appendice Theologica.[20] Met toestemming van de heer Van der Goes, baljuw van Oudewater werd hij als pastoor aangenomen en als socius kwam in de statie pater Augustinus Moorman, geboren te Amsterdam. Voor de toelating van beiden betaalde men aan de baljuw de belangrijke som van *f* 1200.—. Toen pater Moorman 1784-December 27 stierf, werd door de provinciaal,

pater Petrus Schmising, als kapelaan aangesteld pater Henricus Marcelis, van geboorte Rotterdammer. Voor de toelating bekwam de baljuw *f* 300.—.[21] Hij overleed 1790-November en in zijn plaats werd aangesteld als socius pater Michael van der Ven, geboren te 's-Hertogenbosch en wonende in het klooster te Megen. Pater Lem stierf te Oudewater 1796-November 29.

DE VIJFDE PASTOOR: MICHAEL VAN DER VEN 1796-1809

Michaël van der Ven werd geboren te 's-Hertogenbosch 1750-November 2, geprofest te Leuven 1772-Februari 26, priester gewijd te Luik 1773-December 18. Hij verdedigde in het klooster te Turnhout (1774-Juli 25) de thesis: Philosophia[22] en in het klooster te Antwerpen (1775-October 9) de theses: Regnum Jesu Christi sive Ecclesia militans sub moderamine legitimorum pastorum, adversus errores Judeorum, Mahumatanorum, Haereticorum insuperabiliter victrix.[23] Van 1790 tot 1796 was hij socius te Oudewater en toen hij in 1796 de overleden pastoor opvolgde, kreeg hij als socius pater Joannes Schinck.

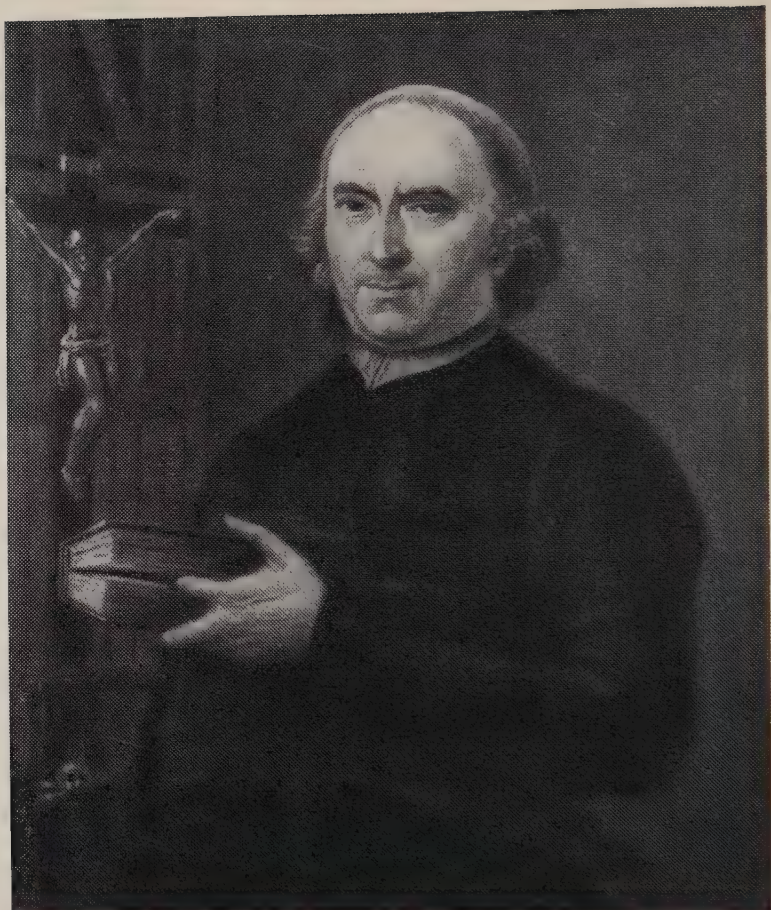
In het jaar 1798 is er een nauwkeurige telling van de onderscheiden kerkgenootschappen geschied. De ingekomen opgave luidt als volgt:

Dat van de Protestanten alléén in de stad, bedraagt 1081 zielen.

(is get.) door Dominus J. Bekking.

Dat van de R.K. Gemeente op Het Heilig Leven in de gehele Gemeente is als volgt:

De stad Oudewater	511	zielen
Zuid en Noord Linschoten	151	„
Snelrewaard	75	„
Willeschop	97	„
Ratelis	34	„
Rosendaal, Vliet, Dijkveld, IJsseld	199	„
Honkoop	126	„
Goverwelle en Hekendorp	104	„
Broek en Papekop	79	„
Ruygeweide	16	„
	1392	zielen

P. Michael van der Ven O.F.M., pastoor te Oudewater 1796-1809.

(is get.) Michael van de Ven, R.C. Pastoor.
Dat van de Gemeente aan de Markt bedraagt 40 zielen.
(is get.) Godefridus Spruit, pastoor aan de Markt.

DE BOUW VAN EEN NIEUWE KERK IN 1803-1804 [24]

De kerk, waarin de eerste pastoors de godsdienstoefeningen hielden, stond meer naar het einde van Het Heilig Leven, ter plaatse waar nu de tuin gelegen is. Het gebouw was zeer laag en geleek

meer op een schuur, dan op een kerk. Daarbij was zij veel te klein, om de parochianen te kunnen bevatten en aldus ontstond bij de Katholieken het plan ofwel de kerk te vergroten of een geheel nieuwe kerk te bouwen. Tegen 6 Maart 1803 werden alle hoofden van huisgezinnen opgeroepen, om hierover een beslissing te nemen. Toen men op genoemde datum daartoe bijeenkwam, werd besloten een commissie te benoemen, om die zaak verder te behandelen. De commissie was samengesteld als volgt:
Uit de stad: Joseph Putman en Cornelis Verkleij.
Uit Linschoten: Gerardus Bierman en Gijsbert Vergeer.
Uit Snelrewaard: Jan van Schaik en Corn. Harmelewaard.
Uit Hekendorp: Eijmert van Vliet en Ferdinand Bosman.
Uit Roozendaal: Cornelis den Houdijker en Leendert Burger.
Uit Honkoop: Franciscus van Vliet en Jan van der Werf.
Uit Willescop: Frederik van der Vlist en Jan Kamp.
Uit Papekop, Dimerbroek en Ruigeweide: Cornelis Bijleveld en Gerrit Vreeswijk.
Uit Benschop: Rijer Klever en Jan van Vuuren.[25]
De genoemde gecommitteerden hebben uit hun midden benoemd Joseph Putman tot president, Franciscus van Vliet tot secretaris en de zeereerw. pater Michael van de Ven als thesaurier. De gecommitteerden zijn met de eerw. pater Van de Ven in hun buurt rondgegaan, om van de gemeentenaren te vernemen, wie vóór repareren en vergroten van de bestaande kerk en wie vóór het bouwen van een nieuwe kerk was. Het resultaat was, dat de commissie besloot tot het laatste, waartoe is geresolveerd 1803-Maart 21.
Alvorens aan de gemeentenaren de lijst ter intekening aan te bieden, werd ter hunner kennis gebracht, dat de hoogste inschrijver de eerste keus zou krijgen van een man- of vrouwen-zitplaats in de nieuwe kerk, en zo vervolgens tot de minste inschrijver, die de laatste keus zou hebben; gelijke inschrijvingen werden door het lot beslist.
Op 17 April van hetzelfde jaar werd ook besloten tot de bouw van een nieuwe pastorie en daartoe alle goede materialen, van het oude huis komende, te gebruiken (de oude pastorie stond langs Het Heilig Leven en was een smal, nietig gebouw). Tot

Kerk, gebouwd in 1803.

dat einde moesten ook drie huisjes worden aangekocht. Geld werd opgenomen tegen 4½ % rente (later gereduceerd tot 4 %). De renten zouden gevonden worden uit de opbrengst van de zitplaatsen in de kerk. Zowel binnen als buiten de stad zou bovendien vier maal per jaar een collecte worden gehouden.

De schulden bedroegen ongeveer *f* 16.000.- en in 1854 *f* 4000.-.

Op 27 April 1803 is in de Sint Joris Doelen te Oudewater publiek aanbesteed het arbeidsloon van de te bouwen kerk. Het timmerwerk is aangenomen door Arie Konings te Oudewater voor *f* 1800.—. Het metselwerk door Cornelis Baan te Oudewater, die voor het leggen van duizend stenen drie gulden vijf stuivers ontving.

De materialen als hout, stenen, tras, kalk, zand etc. is door het kerkbestuur zelf aangekocht.
Het ververs- en loodgieterswerk is uit de hand aanbesteed.
Bestek en Tekening zijn gemaakt door A. Meurs Mr. Timmerman te Gouda, die de grootvader was van moederszijde van de latere heer W. J. Thier, geneesheer en kerkmeester te Oudewater. Opzichter over het werk was E. Meurs, zoon van genoemde A. Meurs tegen beloning van een gulden daags en bij de eerw. paters in de kost.
Op 24 April 1804 werd in de vroege morgen de kerk door pater Michael van de Ven met enige assistenten ingezegend. Later op de dag werd door de pastoor een plechtige heilige Mis opgedragen. Presbyter assistens was pater Theodorus van Delden, pastoor te Woerden, diaken pater Leenaars, subdiaken pater Wilhelmus van den Hoeck, kapelaan te Gouda, versicularii de paters Wynandus van de Reydt en Hermanus Bels, kapelaans te Rotterdam, en thuriferarius pater Nicolaas Richel, kapelaan te Woerden. De predikatie werd gehouden door pater Aegidius Gilissen, pastoor te Gouda. Ook het stadsbestuur was tegenwoordig, daartoe aangezocht door het kerkbestuur.
Op deze dag werd er in de kerk ten behoeve van dezelve een collecte met open schaal gehouden die *f* 134.— heeft opgebracht. De gehele bouw van kerk en pastorie heeft gekost *f* 27089-14-2. W. C. van Zyll Jz. geeft in zijn werk: Oudewater en Omtrek blz. 221 de volgende beschrijving van de kerk:
Zij heeft even als de vorige weinig aanzien, dat voor een kerk dicteert, twee ingangen verschaffen den gemeentenaren toegang in dezelve, de eene van uit de Kapelstraat, de andere langs Het Heilig Leven; haar van de laatste zijde naderende, kan men in den gevel het volgende in hardsteen uitgehouwen opschrift bemerken:

HAEC DOMUS DOMINI AEDIFICATA Ao MDCCCIII,
dat is: Dit huis Gods, is gebouwd Ao. 1803.

Bij het binnentreden bemerken wij dadelijk een zonderlinge constructie, zelfs zoo, dat niet het minst bij de bouwing aan symboliek schijnt gedacht te zijn, gothiek is er trouwen geen stip aanwezig. In deze kerk bevindt zich 1 altaar, dat niet oostwaarts

gerigt is, doch op fraaiheid aanspraak mag maken, de communiebank wordt als een meesterstuk van beeldhouwkunst geroemd; zij bestaat echter slechts uit gedeelten van de communiebank uit eene kerk van IJsselstein. Zijn wij wel onderrigt dan heeft men die eertijds aldaar publiek geveild en bij die gelegenheid welligt voor een spotprijs alhier aangekocht. Het orgel heeft een clavier, is zonder pedaal en onaangenaam van toon. Het jaartal van zijn bouw, alsmede de vervaardiger zal men er niet op vinden.
Om in de behoeften van de steeds grooter wordende gemeente te voorzien heeft men in 1852 twee zijbeuken of uitstekken aan de kerk gebouwd, welke aanbouw heeft gekost circa *f* 6000.—, die door de gemeentenaren zijn bijeengebracht. De harmonie, zegt Van Zyll, in het gebouw toen nog aanwezig, heeft echter veel door dien herbouw geleden.
Pater Michael van de Ven overleed 23 Mei 1809 op 59 jarige leeftijd. Hij kreeg als opvolger hem, die sedert 1796 bij hem als kapelaan werkzaam was geweest, pater Joannes Schinck.

DE ZESDE PASTOOR: JOANNES SCHINCK 1809-1814

Joannes Schinck werd geboren te Venlo 1751-September 1, geprofest 1775-Januari 21 in het klooster te Erkelenz, priester gewijd te Luik 1779 (?) December 23. Als frater verdedigde hij in het klooster te Diest (1777-Februari 26) de theses: Philosaphia in quatuor partes distributa.[26] Ingevolge de resolutie van hun Ed. Mog. van 17 Januari 1791 werd hem gepermitteerd als assistent of capellaan in de gemeente Oudewater behulpzaam te mogen wezen en ondertekende hij op 26 Januari 1791 „hetgeen in het Derde articul van het Placaat 1730-September 21 van de Roomsche Priesters word gerequireerd".
Hij was pastoor van 1809 tot zijn overlijden 1814-Augustus 11. Korte tijd had hij als socius pater Theodorus Haefkens uit Maastricht, die spoedig werd opgevolgd door pater Christianus Florus, geboortig van Venlo en wonende in het klooster te Megen.
Volgens een verslag van 1814-December 8 door Franciscus Xaverius Gilissen, pastoor van de Sint Rosalia te Rotterdam gezonden aan de kardinaal prefect van de Propaganda telde de statie te Oudewater in 1814 1100 communicanten, 1642 zielen en werden

in 1813 gedoopt 79, bediend 24, huwelijken voltrokken 14, bekeerd 2 en deden 45 kinderen hun eerste heilige Communie.[27]

DE ZEVENDE PASTOOR: CHRISTIANUS FLORUS 1814-1852

Hij werd geboren te Venlo 1784-November 17, gekleed in de Orde van Sint Franciscus te Megen 1804-September 8, aldaar ook geprofest 1805-September 9, priester gewijd te Grave 1807-Mei 30. Reeds twee jaar later werd hij asistent te Oudewater 1809-1814 en was aldaar pastoor van 1814-1852 Mei 2. Volgens de dodenlijst van het klooster te Megen is hij definitor geweest van de provincie.
Onder zijn jarenlang bestuur is in Oudewater zeer veel tot stand gekomen, en dan willen wij het eerst iets mededelen over hetgeen pastoor Florus heeft gedaan tot bevordering van de Mariaverering.

DE PROCESSIE NAAR KEVELAER

In ons werk over de Minderbroeders te Gouda schreven wij:
„In navolging van Sint Franciscus hebben de Minderbroeders immer een innige, tedere godsvrucht gehad tot de gezegende Moeder des Heren, en zij hebben alles gedaan om de liefde tot Maria in de harten der gelovigen te bevestigen en te versterken.
Sedert het midden der 17e eeuw trokken vele duizenden personen uit ons land elk jaar naar het genadeoord te Kevelaer, waar Maria bijzonder vereerd wordt. Hier in het land was alle openbare uitoefening van de godsdienst door de plakkaten verboden. En men trok in grote getale naar Kevelaer, waar men niet in een schuilkerk, maar in het openbaar processie kon houden en in de open lucht uiting geven door gebed en gezang, hetgeen men voor Maria gevoelde. Het is opvallend hoeveel bedevaarten naar Kevelaer stonden onder de leiding der Minderbroeders. Sedert overoude tijden leidden de Paters uit Haarlem, Leiden, Rotterdam, Gorkum, Nijmegen, Wijchen ontelbaar vele pelgrims naar de Troosteres der Bedrukten te Kevelaer".
Ook Oudewater en Woerden bleven niet achter. En nu laten wij volgen hetgeen pater Richardus van Scheijndel uitvoerig over beide plaatsen heeft geschreven in zijn geschrift: De Parochie van Woerden 1566-1928, blz. 100 v.v.

„Reeds in de tweede helft van de 18e eeuw trokken de parochianen van Woerden (en ook van Oudewater) met de processie van Gouda naar Kevelaer. Deze processie was in 1754 begonnen en drie jaar later lieten de broedermeesters, die de leiding er van hadden, te Kleef een boekje drukken onder de weidse titel van: *„Het driedubbeld nieuw Pelgrims of Goudsche Devote Liedeboek voor de pelgrims gaande naar Kevelaer.*[28]
In dat boekje komt een versje voor, waaruit we lezen, welke plaatsen zich in 1757 reeds bij de Goudse processie aansloten.

Men zong:

Komt aan, liefhebbers van *Tergou*
Komt burgers al van *Rotterdam*
Van *Wensveen* en van *Boskoop* al.
En die van *Rijswijk* niet thuis blijven.

Komt al van *Bodegraaf* bekend,
En aan den Rijnstroom lang gelegen,
En ook tot *Woerde* of daaromtrent
En van *Ouwater* met Gods zegen enz.

Er was wel moed nodig om naar Kevelaer te gaan, want de voetreis duurde 8 à 10 dagen. Woerden en Oudewater vingen de tocht, zeker sinds 1817, gezamenlijk aan op 4 September en overnachtten te Tiel. Daar werd 5 September 's morgens te 8 uur een plechtige H. Mis opgedragen, waarna de pelgrims, wier aantal dan met vele inwoners van Tiel en verder op van Maas-Waal was vermeerderd, naar Nijmegen trokken, waar 6 September 's morgens te zes uur in de kerk der Paters Minderbroeders in de Houtstraat weder een plechtige H. Mis werd opgedragen. Onmiddellijk daarna vertrok de processie naar Kranenburg.
Hoe het vandaar verder toeging verhaalt ons de: „Onderregtinge voor de Pelgrims deser Processie" op blz. 2 van het Goudse Liederboek van 1757.
„Alle Jaaren zal dese Processie byeen vergaderen te Kranenburg alwaar den 7 van de maand September, des morgens ten 6 uuren een solemneele Misse zal gedaan worden en na het einde van de Misse de Benedictie, en dan zullen wij onze Kruissen en Vanen

opregen (opheffen) en alzoo precies ten 7 uuren uit Kranenburg trekken na de Heilige en Miraculeuze plaats van Kevelaer, en den 8 September, aldaar rusten, en zijn devotie houden, op den 9 van dezelve Maand, s'morgens precies ten 7 uuren Misse hooren en op het einde van de Misse de Benedictie, en dan precies vertrekken naar Kranenburg, en aldaar s'avonds ten 5 uuren 't Lof horen, en alzoo onze Processionale reis besluiten met de Benedictie, en dan aldaar vernagten, en dan s'morgens via Nimwegen enz."

Volgens een „Gebede- en gezangboekje ten dienste der bedevaart naar Kevelaar" [29] van 1839 had toen de heenreis eenigszins anders plaats. In een kort bericht op blz. V-VI lezen wij daar:

„1. De Processie zal altijd op het feest der H. Maagd Maria, op den 8sten September te Kevelaer zijn, en tot dat einde vertrekken den 4den September.....

3. Op den 4den September zal er des morgens te zes ure in beide broederschapskerken (te Oudewater en te Woerden) eene gezongen mis zijn ter afbidding eener behoudene reis.

4. Den 5den September zal er des morgens te acht ure eene gezongen mis te *Thiel* zijn.

5. Den 6den September zal er s'morgens te zes ure in de Houtstraat te *Nijmegen,* in de kerk der Eerwaarde Paters eene solemnele Mis gedaan worden, waarna de Processie onmiddellijk zal vertrekken naar *Kranenburg,* en van daar naar Goch, van waar men des anderdaags, den 7den September zal vertrekken om des voormiddags te Kevelaer te kunnen aankomen.

6. Des Dinsdags na de terugkomst der Processie zal in eene der beide Broederschapskerken eene solemnele mis van Dankbaarheid gedaan worden, het eene jaar te *Woerden,* het andere te *Oudewater;* waarvan de bepaalde plaats op de reis zal worden bekend gemaakt; en 8 dagen na gezegde mis zal in de beide Broederschapskerken eene mis gedaan worden voor de overledene Broeders en Zusters".

Over de terugreis wordt in dit boekje in 't geheel niet gesproken.

In 1817 werd aan de Broederschap van O. L. Vr. van Kevelaer, gevestigd in de Minderbroederskerken te Oudewater en Woerden, door Z.H. Paus Pius VII, 7 en 12 Maart 1817 voor altijd een

tiental volle en gedeeltelijke aflaten verleend onder de gewone voorwaarden.[30]

AFLATEN VOOR DE PROCESSIE VAN KEVELAER

Van onzen alderheiligsten vader Paus Pius den VII verleend op den 12 Maart 1817 aan het Broederschap van de Alderheiligste Maagd en Moeder Gods Maria te verdienen in de kerken of bidplaatsen der Eerwaarde Paters Minderbroeders binnen de Steden Woerden en Oudewater.

1. Alle Roomsch Catholijcke Geloovigen, die zich willen laten inschrijven, zullen op den dag hunner inschrijving, gebiegt en gecommuniceert hebbende, biddend voor de eendragt der Cristenen Prinsen, uitroeijng der Ketterijen en verheffing van onze moeder de Heilige Kerk, verdienen vollen aflaat.
2. De Broeders en Zusters in gevaar van sterve zijnde, gebiegt en gecommuniceert hebbende, of dit niet kunnende doen, als dan maar alleenlijk met een opregt leetweezen over hunne zonden aanroepende de naam van Jezus, zullen verdienen vollen aflaat.
4. Word aan alle Broeders en Zusters, jaarlijks op de Feestdag van de Onbevlekte Ontvangenis der Alderheiligste Maagd en Moeder Gods Maria, als zijnde de voornaamste Feestdag van dit Broederschap vollen aflaat verleend, mits als dan gebiegt en gecommuniceert en in een van de voornoemde Broederschaps kerken gebeden hebbend tot bovengemelde mening die in het eerste Artikel vermeld word, welke gemeenlijk bestaat: in zeven maal Vader Ons en zeven maal Wees gegroet.
4. Word verleend aan de Broeders en Zusters op de Feestdagen van Paschen, Pinksteren, alle Gods Geliefde, Heiligen en Kerstmis, als dan gebiegt en gecommuniceert hebbende en in de Broederschapskerk als vooren gebeden hebbende, zeven Jaren Aflaat en zoo veele quadragenen, dat is zeven maal veertig dagen.
5. Zoo dikwerf als de Broeders of Zusters in de Broederschapskerken te zamen Mis of andere kerkelijke diensten bijwonen of te zamen vergaderen om eenig goed werk te verrigten, of de buiten gewoone of gewoonlijke Processiën bijwonen, ver-

dienen voor ieder van deze zestig dagen aflaat.

6. Wanneer de Broeders of Zusters het begraven der doden godvrugtig bijwonen of die het Heilig Sacrament des Altaars als het naar een zieken gedragen word, vergezellen of belet zijnde met gebogen knieën in plaats van mede te gaan een Vader Ons en een Wees gegroet voor de zielen bidden, zullen verdienen zestig dagen aflaat.
7. Zoo wie der Broederen of Zusteren eenige van dese werken van Barmhartigheid oefenen namentlijk de arme vreemdelingen herbergen, of met aalmoezen en gedienstigheid bijstaan, of de zieken bezoeken en in hun lijden vertroosten, of die de onwetende in de geboden Gods en het geen ter zaligheid nodig is, leeren en onderwijzen, of een doolende van de weg der zaligheid terug brengen of vreede maken met hunne eige vijanden of tusschen de verschillende de liefde en vreede doen herleven, zullen verdienen voor ieder zestig dagen aflaat.
8. Word verleend aan de Broeders en Zusters, die vijfmaal het gebed des Heeren en even zooveel keeren de Engelsche Groetenis zullen leezen voor de zielen der afgestorvene Broederen en Zusteren, of die eenig geestelijk of ligchaammelijk werk van Barmhartigheid gedaan zullen hebben, zestig dagen aflaat.

Gegeven te Romen bij de groote kerk van den Heiligen Petrus onder den Visschers Ring, den 12e dag van de maand Maart van het jaar onzes Heeren duizend acht honderd en zeventien en van ons Pausdom het zeventienden jaar.

(was getekend:) voor den Heer Card. Braschio de Honestii
E. Bernius subsecr.

Ook verleend Zijn Heiligheid in een tweede Bulle den zevenden Maart in hetzelfde jaar gegeven, tot troost der overledenen aan het Hoog Altaar der beide Broederschapskerken te Woerden en Oudewater vertrouwende op de Almogentheid en Barmhartigheid Gods, en op de voorspraak van de Heiligen Apostelen Petrus aan den Priester het Heilig Offerhanden der Mis aan dat Altaar opdragende, aflaat en toe te eigenen aan de zielen der Afgestorvene ten einde hen dus van de pijne des vagevuurs te verlossen.

Eindelijk verleend Zijne Heiligheid in een derde Bulle ter zelver

tijd gegeven aan alle Roomsch Catholijke Geloovigen gebiegt en gecommuniceert hebbende, en een van beide der kerken der Eerwaarde Paters Minderbroederen te Woerden of Oudewater biddende, voor de eendragt der Christenen Prinsen, uitroeijng der ketterijen en verheffing van onze moeder de Heilige Kerk vollen aflaat op de Feestdagen van Onze Lieve Vrouwe Ligtmis, van Onze Lieve Vrouwe Boodschap, Onze Lieve Vrouwe Hemelvaart, Onze Lieve Vrouwe Geboorte, en Onbevlekte Ontvangenis, als ook op de twee Feestdagen van Maria Visitatie en Praesentatie, zeven jaren aflaet en zoo veele quadragenen dat is zeven maal veertig dagen. Daarenboven zullen de voornoemde aflaten ook kunnen verdiend worden voor de zielen der overledenen, ten einde hen van de pijne des vagevuurs te verlossen.
En zijn alle deese aflaten voor altijd durende verleend.
Gegeven te Romen bij de Groote Kerk van de H. Petrus onder den Visschers Ring op den zevenden dag der maand Maart het jaar onzes Heeren duizend acht honderd en zeventien en van ons Pausdom het zeventiende jaar.

(was getekend:) Voor den Heer Card. Braschio de Honestis
E. Bernius subsecr.

Om lid van die broederschap te worden moest men zich bij de broedermeesters aangeven. Ieder lid betaalde het eerste jaar 60 cents en in de volgende jaren 30 cents ter bestrijding van de onkosten der processie. Voor alle leden, die hun verplichtingen hadden vervuld, werden na hun dood in de parochie, waartoe zij behoorden, drie heilige Missen gelezen. Op alle hogere feestdagen van O. L. Vrouw werd in beide broederschapskerken een plechtige heilige Mis opgedragen voor de overleden broeders en zusters van de processie. Niet enkel te Kevelaer maar ook in de broederschapskerken werd jaarlijks een kaars geofferd, die onder de heilige diensten brandde.

In later jaren d.i. omstreeks 1860 had de processie enigszins anders plaats. De heenreis verliep ongeveer als in 1839, doch 7 September te Kevelaer aangekomen, verzamelden zich de pelgrims te half 7 in of bij de groote kapel; vandaar begaven zij zich met

brandende kaarsen naar het Rode Kruis, alwaar een predikatie gehouden werd. Op 8 September was er 's morgens te 6 uur een heilige Mis, waaronder de pelgrims communiceerden; te 9 uur een plechtige Hoogmis in de kapel. Te half 2 verzamelde men zich, om te 2 uur weder uit Kevelaer te vertrekken naar Wees. Daar werd de zegen gegeven en een predikatie aanhoord. Na afloop daarvan trok de processie naar Goch om er te overnachten. Te Goch werd 9 September 's morgens te 4 uur een gezongen Requiemmis opgedragen voor de overleden leden van de broederschap. Uit de kerk vertrok de processie naar Kranenburg, waar zij besloten werd met de lofzang „Te Deum" en de zegen met het Allerheiligste. Dan ging de processie uiteen en ieder ving verder de terugreis aan naar verkiezing, ofschoon de bewoners van een zelfde plaats wel zoveel mogelijk op reis bijeen bleven. Op 10 September werd te Tiel 's morgens nog een heilige Mis voor de processie opgedragen.[31]

Nog in 1867 kwam Tiel te zamen met Woerden en Oudewater te Kevelaer. Daar vierde men 8 September plechtig het gouden jubeljaar van de processie. Woerden en Oudewater hadden beide een nieuw vaandel aangeschaft. Ook werd onder de processie een feestvaan meegedragen, waarop in rode en blauwe letters het volgende jaarschrift prijkte:

We groeten U thans VIJftIg Jaren
In optoCht sChoon, te KeVeLaar;
O Troosteres, WIL ons beWaren
Van aLLE kWaaD nog MenIg Jaar.

De versierde kaars werd door een twaalftal jonge dochters gedragen. Des middags trok men met brandende kaarsen naar het Rode Kruis, waar Pater J. H. P. Vogel, kapelaan van Woerden een treffende preek hield naar aanleiding van de tekst: „Gelijk eene moeder haar kind liefkoost, zal ik U troosten en in Jerusalem zult gij getroost worden" (Jer. 66 : 13).

Pater Vogel had voor deze gelegenheid een feestlied vervaardigd, te zingen op de wijze „Mijn stem nu laat U zoetjes hooren". De twee eerste strofen luidden:

Laat Woerden thans uw vreugde blijken,
Verhef uw stem:
En Oudewater's Katholieken,
Komt, zingt met klem.
Want het is nu vijftig jaar,
Dat gij in Processie-schaar,
Samen trekt naar Kevelaar.
Juicht en groet(ter) Maria

Heft Tielsche pelgrims, uw banieren
    Ook fier omhoog:
En laat uw vaandel statig zwieren
    Ten Hemelhoog.
Want gij trekt reeds menig jaar
Blij met ons naar Kevelaar.
Eert om strijd Maria daar,
Juicht en groet(ter) Maria.

Het jubileren schijnt echter niet bevorderlijk geweest te zijn aan de saamhorigheid van de Processiën, want reeds het volgend jaar scheidde Tiel zich af. Toch wordt in de zangboekjes van Woerden en Oudewater van 1870 en 1882 nog steeds de bovenstaande tweede strophe gevonden. Doch niet enkel Tiel, maar ook Maurik, Maas-Waal en Haarlem zijn 1838-1863 gezamenlijk met Woerden en Oudewater ter bedevaart naar Kevelaar getogen. Dit blijkt uit drie gezangen, welke op het zilveren jubilé zijn uitgegeven en tot titel voeren: „Jubelzangen voor de leden der processie van *Tiel, Maurik, Maas-Waal, Woerden, Oudewater en Haarlem* met omliggende plaatsen bij gelegenheid van het *vijfentwintig jarig* bestaan hunner vereenigde optocht naar Kevelaar. Te Nijmegen bij Langendam en Comp. 1863".
Ook thans had het jubelfeest het boven aangegeven gevolg, want Haarlem vierde in 1888 zijn 25-jarig bestaan als afzonderlijke processie.
Woerden en Oudewater bleven vereenigd naar Kevelaar optrekken tot 1893. Het volgend jaar sloot Woerden zich bij Gouda aan en ging, hoewel niet geregeld, met deze processie mede tot

1917. In 1922 toog Woerden voor het eerst weder met Oudewater per extra trein ter bedevaart naar Kevelaar, doch ieder met eigen processie. Twee jaar later echter in 1924, toen men weder per extra trein met Oudewater naar Kevelaar gegaan was, heeft Pater Cleophas Franken, die Woerden's processie begeleidde, bewerkt dat beide plaatsen zich opnieuw tot één processie vereenigden.

Onder het bestuur van pastoor Florus werd iets tot stand gebracht, wat voor de Katholieken van Oudewater van zeer groot belang was; er werd een afzonderlijk kerkhof aangelegd voor de Katholieken. Wij laten hier volgen, hetgeen de heer J. Putman over deze aangelegenheid uitvoerig heeft neergeschreven.

HET R.K. KERKHOF

Het genieten van meerder vrijheid bracht te weeg, dat enige R.K. gemeentens hun eigen begraafplaatsen of kerkhoven oprichtten, waaronder men Woerden wel als de eerste kan plaatsen; het is ten minste zeker, dat verschillende Rooms Katholieken van Oudewater, die van tijd tot tijd het begraven der lijken volgens kerkelijk gebruik te Woerden zagen, naijverig werden en ook een eigen begraafplaats wensten te hebben.
Alzo is het kerkhof te Oudewater bij de kerk aangelegd in het jaar 1820 bij vergunning of toestemming van het plaatselijk bestuur van Oudewater in dato 15 Augustus 1820. Op de grond, waar het kerkhof moest worden aangelegd, stonden drie huizen, en wel een van de kerk, een van Jannigje van Donk en een van Hendrik Heemen, zijnde de twee laatste tot dat einde aangekocht. Daar het amoveren van die huizen door het plaatselijk bestuur werd geweigerd, zijn de achterste gedeelten van die huizen afgebroken en met de achter de huizen gelegen grond tot een kerkhof ingericht, waar reeds op 25 Augustus 1820 de twee eerste lijken, zijnde kinderen, begraven zijn.
Het aangelegde gedeelte is na bekomen toestemming van de geestelijke overheid plechtig ingewijd op 24 October 1820, door de weleerw. pater Hermanus Mattheus Richel, pro-prefect van de Hollandse zending van de Orde der eerw. paters Minderbroeders

en pastoor te Rotterdam, geassisteerd door de weleerw. paters Hermanus Timmers, pastoor te Gouda, Nicolaas Henricus Richel, pastoor te Woerden, Justinus Winders, kapelaan te Delft, Cornelis Scheepers, kapelaan te Gouda, Wilhelmus van der Loo, kapelaan te Rotterdam, weleerw. Heer Wilh. Smiets, pastoor te Benschop, Matth. Frenij, pastoor te Haastrecht, waarna door de weleerw. pater Henricus Matth. Richel, pastoor te Rotterdam, geassisteerd door de weleerw. pater Hermanus Timmers als index, de weleerw. pater Cornelis Scheepers als diaken, de weleerw. pater Justinus Winders als subdiaken, een solemnele Mis werd gecelebreerd en een alleszins doelmatige redevoering is gehouden door de weleerw. pater Nicolaas Henricus Richel, pastoor te Woerden, naar aanleiding van de woorden Ecclesiasticus 38 vers 16. De plechtigheid werd met het zingen van de lofzang Te Deum laudamus besloten.

Daar het begonnen werk nog maar gedeeltelijk was voltrokken en de reeds half geamoveerde huizen in die staat niet konden blijven staan, en ook omdat de plaats op den duur te klein zoude zijn, vermeende de commissie van bestuur over het kerkhof, nog een poging te moeten doen bij zijn excellentie de gouverneur en gedeputeerde staten van de Provincie, ten einde vrijheid te bekomen om de nog staande gedeelten van de huizen aan de straat, te mogen afbreken, hetwelke met het beste gevolg is bekroond. De huizen werden daarop dadelijk verder geheel afgebroken en het gehele kerkhof aan de buitenzijde met een muur omtrokken, waarvan de eerste steen is gelegd door de weleerw. pater Christianus Florus en de tweede door een kleinzoon van de heer Burgemeester.

Al het benodigde zand tot verhoging van de grond, door de landlieden van de gemeente met hun wagens gehaald en geheel gratis aangebracht, is gekomen uit zeker stuk land gelegen in Hekendorp, den Uijl genaamd en behoorde aan Jacobus Schoonderwoerd aldaar. De benodigde gelden, zo tot aankoop van de huizen als andersints, ter somma van f. 2888: 10 : 2 is verstrekt door enige gemeentenaren tegen 5 % rente in het jaar. Het betalen van rente en de aflossing moest gevonden worden uit de inkomsten van het begraven. Na de gehele voltrekking van het werk, is het nog niet

ingewijde gedeelte ingewijd door de weleerw. pater Christianus Florus, geassisteerd door de weleerw. paters Nicolaas Henricus Richel, pastoor te Woerden en de Weleerw. pater Gerardus Schouten, kapelaan alhier. Het gehele werk is bestuurd en tot stand gebracht onder toezicht van den weleerw. pater C. Florus, pastoor alhier, Cornelis Verkleij, Jan Putman, Franciscus van Vliet en Jacobus Schoonderwoerd, leden van de Gemeente.
Van de hier voorkomende leden zijn op het kerkhof nog begraven:
Jacobus Schoonderwoerd 23 October 1823.
Franciscus van Vliet 28 Augustus 1826.
Cornelis Verkleij 17 Mei 1828.
In de plaats van laatstgenoemde is benoemd Jan Roos, de plaatsen van de andere leden zijn onvervuld gebleven.
Nadat het begraven op het hiervoor beschreven kerkhof omtrent zeven jaar geregeld en onafgebroken had voortgeduurd en de goede verstandhouding tussen de Rooms-Katholieken en Protestanten, die bij de aanleg van het kerkhof wel enigsints was verbroken, weder geheel en al was hersteld, is bij koninklijk besluit bepaald, dat op een zekere daarbij vastgestelde tijd, het begraven in de kerken, op de kerkhoven en andere begraafplaatsen in de steden en dorpen, moest ophouden en door de plaatselijke besturen begraafplaatsen op een daarbij bepaalde distantie buiten de bebouwde kom van de gemeente aangelegd worden.
Hierdoor geraakten de Rooms-Katholieken in een niet geringe verlegenheid.
Eerstens het gemis van een eigen begraafplaats, waarop de lijken volgens de voorschriften van de Kerk werden begraven.
Ten tweede maakte geen gering bezwaar de aanzienlijke schuld, waarmede het kerkhof was belast.
Na enige tijd in een volstrekte onzekerheid te hebben verkeerd, wat het gevolg zou zijn, en naar aanleiding van enige aanvragen door en van het gouvernement gedaan aan de respectieve kerkbesturen, zo wegens de bezwaren als andersints, die er voor de kerk uit zouden voortvloeien, kwam men op het denkbeeld om aan het plaatselijk bestuur een adres of verzoek te zenden, waarin gewezen werd op de schuld waarmede niet alleen ons kerkhof, maar ook de kerk zelf nog was belast; dat men zich gevleid had,

nadat de schulden van het kerkhof eenmaal waren afgedaan, een hulpbron voor de kerk te hebben, en daar het kerkbestuur overtuigd was van het belang dat het plaatselijke bestuur in het welzijn van de gemeente stelde, nam men de vrijheid hun Ed.Achtbaren te verzoeken in overweging te willen nemen, of er geen gelegenheid zou zijn, dat ons door het plaatselijk bestuur een stuk grond, geschikt voor een begraafplaats, werd aangewezen en wij het voor eigen rekening en onder hun Ed.Achtbare toezicht volgens de algemene voorschriften tot een begraafplaats voor onze gemeente lieten inrichten en alsdan alle inkomsten van het begraven aan ons zouden verblijven.
Dit verzoek werd zeer gunstig ontvangen en al spoedig door een gelijksoortig verzoek van wege het protestans kerkgenootschap gevolgd, hetwelk aanleiding gaf, dat de zaak gemeenschappelijk door de beide kerkbesturen werd behandeld en van dit ogenblik door het plaatselijk bestuur alle pogingen werden aangewend bij gedeputeerde staten het verlangde doel te bereiken. Dit veroorzaakte nog al enige zwarigheden, dewijl in dier voege niet geheel overeen te brengen was met de algemene verordening nopens het aanleggen van de begraafplaatsen in het algemeen, zodat tot tweemaal een gecombineerde commissie uit beide kerkgenootschappen naar Den Haag is geweest ten einde met gedeputeerde staten mondeling te bespreken en meer de belangen van de gemeente te doen kennen.
Ondersteund door het plaatselijk bestuur heeft dit tot gevolg gehad, dat er voor Oudewater vrijhetd werd gegeven om de beide begraafplaatsen volgens het voorstel te mogen aanleggen.
Al spoedig na de bekomen vrijheid werd door het plaatselijk bestuur met overleg van de kerkelijke commissies twee afzonderlijke, geschikte plaatsen aangewezen en wel buiten de Waardpoort op de oude vestingwerken. Daar de verstandhouding tussen de Rooms Katholieken en Protestanten zeer goed was, werd onderling bepaald, aangezien de bedoelde stukken grond juist tegenover elkander lagen, zoveel mogelijk een gelijke aanleg te maken en voor het daarop te plaatsen gebouw en hek, een zelfde model en bouworde te volgen. De Protestanten volgden hierin het idee en het verlangen van de Rooms-Katholieken. De aarde, ter verhoging

benodigd, is genomen van de daarbij gelegen wallen en batterijen en is met kruiwagens aan en opgereden door leden van de gemeente, door tien of twintig man, die zich dagelijks zowel vanuit de stad als daarbuiten, geheel gratis en vrijwillig kwamen aanbieden.
Wat het aardewerk betrof, dit alles geschiedde onder leiding van Jan Baptiste Baale, die niet alleen bestuurde, maar ook volijverig mede werkte. Tot erkentenis van zijne diensten is hem na overlijden een graf op de begraafplaats gratis toegestaan op de eerste rang. Zijn stoffelijk overschot is 30 September 1830 begraven.
Het hek voor de begraafplaats is publiek met dat voor de Protestanten in één massa aanbesteed en aangenomen door C. E. van der Quast, timmerman te Woerden, voor de som van f. 670.- waarvan ieder kerkgenootschap de helft betaalde.
Het er op geplaatste gebouw is te gelijk met dat der Protestanten ieder afzonderlijk aanbesteed en beide zijn aangenomen met de leverantie van al het daartoe benodigde door Cristiaan Vergouw als timmerman en Renier Dionisius als metselaar; elk gebouw voor de som van f. 1020.-.
De eerste stenen daarvan zijn gelegd door kinderen van een lid uit ieder kerkbestuur. Hun namen zijn op perkament geschreven, behoorlijk ingesloten, in de fundamenten van de gebouwen ingemetseld.
Johannes Putman, oud tien jaren, legde de eerste steen van het gebouw op de R.K. begraafplaats en de vierde van dat der Protestanten.
Bestekken en tekeningen van de gebouwen zijn gemaakt door de architect Cornelis van Doorn te Utrecht, die ook met het toezicht op het werk was belast.
De bomen en heggen op de begraafplaatsen geplant, zijn in een massa aanbesteed aan Jan van Klink en door ieder voor de helft betaald.

Toen de beide begraafplaatsen in orde waren is op 25 Juni 1829 gemeenschappelijk door de beide kerkbesturen geresolveerd aan de heer burgemeester hiervan kennis te geven en dat op 1 Augus-

tus a.s. en aanvang zou worden gemaakt met het begraven op dezelve.
De volgende missive werd verzonden:
De beide nieuwe begraafplaatsen, thans geheel in gereedheid zijnde, hebben wij de eer UEd. Achtb. hier van kennis te geven, alsmede een sleutel van de ingang van ieder derzelve te doen toekamen, met verder informatie, dat te beginnen met 1 Augutsus eerstkomende met begraven op dezelve een aanvang zal worden genomen.

Namens het Kerkbestuur der Hervormde Gemeente
(get.) A. M. Montijn, Secretaris.

Namens het Kerkbestuur der R.K. Gemeente
(get.) J. Putman.

Alzo eindigde op de laatste Juli 1829 het begraven op het kerkhof bij de kerk. Op die dag is daar het laatste lijk, dat van Hendrik van der Werf, begraven.
Het gehele getal van daarop begraven lijken bedraagt 537, waaronder twee priesters n.l. de weleerw. pater Gerardus Schouten, in leven kapelaan alhier en de weleerw. pater Johannes Hermanus Timmers, in leven pastoor te Gouda.
Ook werden hier begraven Josephus Henricus Putman en zijn huisvrouw Johanna van Keulen.
Nog vóór de 1e Augustus, als zijnde de tijd, dat het begraven op de nieuwe begraafplaats een aanvang zou nemen, werd door beide kerkbesturen afgesproken, dat men bij het begraven van het eerste lijk op iedere begraafplaats gezamenlijk zoude tegenwoordig zijn.
Zo werd op 8 Augustus 1829 het eerste lijk op de begraafplaats van de R.K. begraven, zijnde Jan van Schaik. Ter voldoening aan de gemaakte afspraak vervoegde zich de beide kerkbesturen aan de pastorie, ten einde de weleerw. pater Christianus Florus, die het lijk zou begraven, naar de begraafplaats te begeleiden.
Het protestantse kerkbestuur schaarde zich aan de zijde van de pastoor en werd gevolgd door dat van de R.K. Op de begraafplaats kleedde zich de pastoor met de kerkelijke gewaden. Het lijk werd voorafgegaan door de pastoor en door de beide kerkbesturen gevolgd, plechtig de begraafplaats rondgedragen. Nadat

het lijk volgens kerkelijk gebruik was begraven, werd de pastoor even als bij het komen, weder naar de pastorie terug geleid.
Op de . . Augustus 1829 werd op de protestantse begraafplaats het eerste lijk, zijnde dat van Cornelis de Vast, begraven, waarbij ook het R.K. kerkbestuur tegenwoordig was.
De begraafplaats is door de weleerw. pater Christianus Florus, geassisteerd door de weleerw. pater Josephus Wilhelmus Antonius van Ewijk, in tegenwoordigheid van de heer Jan Roos ingewijd op 1 September 1829.
Al de gelden, benodigd ter voltrekking van het gehele werk, zijn gelijk en op dezelfde voorwaarden als voor het kerkhof bij de kerk, door enige gemeentenaren bijeengebracht.
Dit alles is geschied, toen burgemeester was de weled. gestr. heer Johannes Justus Montijn, overleden 15 Januari 1833, die ofschoon behorende tot het protestantse kerkgenootschap, door zijn bereidwilligheid en bewezen diensten de erkentelijkheid van de Gemeente ten volle heeft verworven.
Het hek in 1829 voor de begraafplaats gesteld, was van hout en is in 1853 vervangen door een ijzeren hek. Dit hek is gekocht van het gesloopte buitengoed Stoutenburg bij Amersfoort. Hoewel het slechts f 350.- kostte, heeft het funderen en plaatsen er van vrij wat meer gekost.
In de kapel, op de begraafgplaats staande, is in 1864 tevens een grafkelder gemetseld. De kosten hiervan zijn betaald door de weleerw. heren Jacobus Josephus Putman, pastoor te Utrecht en Martinus Putman, pastoor te Zeist. De bestemming door hen, in overleg met het kerkbestuur hieraan gegeven, is, dat er enkel lijken van priesters in zullen worden bijgezet. Het maken dier kelder heeft gekost tussen 4 à 500 gulden.
In dezelve zijn bijgezet de volgende lijken:
Het lijk van de weleerw. pater Christianus Florus, pastoor alhier op 6 Mei 1852 en dat van de weleerw. heer Wilhelmus Johannes Putman, pastoor te Beest op 6 Maart 1862 op de eerste rang begraven zijnde, zijn gelijktijdig naar de grafkelder overgebracht.
Daarna zijn er in bijgezet:
20 Maart 1869: weleerw. heer Martinus Putman, pastoor te Zeist.
12 October 1872: weleerw. pater Joannes Petrus Leurs, Weesp.

19 December 1874: weleerw. pater Antonius Ranshuijsen, pastoor te Gouda.
11 Maart 1875: weleerw. pater Joannes Henricus Dierhoff, assistent te Oudewater.
18 October 1878: de hoogeerw. pater Michael van der Mazen, oud-provinciaal, prefect van het Gymnasium te Venray, in de vacantietijd alhier overleden.
25 October 1879: zeereerw. pater Wilhelmus van Hees, pastoor te Oudewater.
Met inbegrip dier lijken zijn tot en met het derde kwartaal van 1875 op de begraafplaats begraven 3691 lijken.
Onder hen bevinden zich nog de lijken van drie priesters, die begraven zijn:
16 Augustus 1833: weleerw. pater Joannes Petrus van Eijken, kapelaan te Gouda.
19 April 1839: weleerw. pater Cornelis Scheepers, pastoor te Gouda.
22 September 1860: weleerw. pater Joannes Borst, kapelaan te Gouda.

INBRAAK

In de nacht van 9 December 1828 had er in de kerk een brutale inbraak plaats. Uit de sacristie werden ontvreemd:
Een koperen verguld remonstrans.
Een zilver vergulde pyxis.
Een zilver vergulde kelk, pateen en lepeltje.
Een zilver vergulde pateen.
Twee zilveren zieken busjes.
Twee zilveren busjes, waarin reliquien.
Een fijn geslepen glaasje ter grootte van een klein bierglaasje.
Een kerkboek met zilveren krammen.
Twee tinnen ampullen met schenkbord.
Door het Rijk werd vergoeding geschonken. „Aan Kerkmeesteren der Roomsch Catholieke Gemeente te Oudewater (Zuid-Holland), wordt tot het vervangen der geroofde Kergornamenten, eenen onderstand verleend van *vijf Honderd guldens* (f 500.-) betaal-

baar door de zorg van het Departemena van Binnenlandsche Zaken."[32]

GEESTELIJKE GUNSTEN

Tijdens het bestuur van pastoor Florus werd niet alleen de Broederschap van O. L. Vrouw te Kevelaar opgericht en met vele aflaten verrijkt, maar door zijn goede zorgen verkreeg hij voor de parochianen nog talrijk vele andere geestelijke gunsten. Zo verwierf hij een volle aflaat ter ere van het heilig Kruis.
„Verleend van onzen allerheiligsten Vader Paus Leo XII, welke te verdienen is op de eerste Vrijdag van elke maand, uitgenomen op Goeden Vrijdag, waar voor bepaald is den Donderdag in de Goede week. Dezen aflaat kan verdiend worden van alle Gelovigen welke naar gebiegt en gecommuniceert te hebben, in de kerk der Eerwaarde Paters Minderbroeders te Oudewater volgens de intentie van Sijne Heiligheid sullen bidden, hetwelk voornamelijk bestaat in zevenmaal Vader Ons en zevenmaal Weesgegroet.
Bovendien verleend Sijn Heiligheid in deselve Bulle ook zeven Jaaren Aflaat en soo veel Quadragenen, dat is zeven maal veertig dagen op elke Vrijdag van de week aan alle Geloovigen, welke aan het bovengemelde vereistde sullen voldoen. En sullen deze Aflaten welke voor altijddurende verleend sijn, ook kunnen verdiend worden voor de zielen der Overledenen, ten einde hen van de pijnen des Vagevuurs te verlossen.
Gegeven te Romen op den 25 Januarij in t' Jaar onses Heeren 1825".[33]

BROEDERSCHAP VAN DE HEILIGE GEEST

In 1835 werd in de Statie te Oudewater opgericht de broederschap van de heilige Geest, zoals blijkt uit het volgend schrijven, dat bewaard wordt in het parochiaal archief.[34]
Gijsbert Antoon Vermeulen, Aartspriester van het district Utrecht der Hollandsche Zendingen.
Aan onzen in Christus zeer beminden den Weleerw. Heer C. Florus, Pastoor te Oudewater, eeuwige zaligheid in den Heer.
Om het welzijn in de Indische Missie te bevorderen, opdat de ge-

loovigen op een krachtdadige wijze, dat is door gebeden, goede werken en eene kleine geldelijke bijdrage de behulpzame hand kunnen lenen aan de onvermoeide arbeiders aldaar, opdat de geloovigen zullen kunnen deelachtig worden aan de verdiensten dier apostolische mannen, die in die afgelegen gewesten het zaligmakend Evangelie van J. C. verkondigen, en de geestelijke weldaden kunnen genieten, welke de Paus aan dit werk toestond.
Zoo rigten wij op door het Apostolisch gezag ons ten dezen opzichte medegedeeld door den Doorl. Heer A. Antonucci, Vice-Superior der Hollandsche Zendingen, in zijne opene brieven van den 9 Julij 1835 n. 3121/810, krachtens het rescript van onzen H. Vader Paus Gregorius XVI van den 15 Junij 1834 door deze in uwe Statie te Oudewater, de Broederschap van den H. Geest, volgens de voorschriften door Zijne Heiligheid goedgekeurd en met toevoeging van alle Aflaten en voorregten, welke door de H. Stoel aan deze Broederschap zijn vergund geworden.
Gegeven te Amersfoort, den 31 December 1885, van het Pausdom van onzen H. Vader Gregorius XVI het vijfde.

(geteekend) G. A. Vermeulen, Aartspr. van Utrecht.

Merkwaardig is, dat men te Oudewater in de jaren, dat de Minderbroeders de zielzorg op zich hadden genomen, ook niet onder het bestuur van pastoor Florus, geen enkel gegeven wordt aangetroffen over de speciaal franciscaanse instellingen: de Derde Orde van Sint Franciscus en de broederschap van het Koordje van Sint Franciscus. In de geschiedenis van andere oude staties vindt men daarover vele aantekeningen. Dat echter toch wel voor de Derde Orde gewerkt is, blijkt uit het feit, dat bij de oprichting van een afdeling op 4 Juni 1886 ook 12 geprofeste leden zich aansloten bij de 14 novicen.[35] Reeds in 1889 kon men van een grote bloei spreken: men telde toen 180 leden.[36]

Volgens een verslag van Ant. Antonnucci, vice-superior van de Hollandse Zending,[37] waren er te Oudewater in

	Communic.	Doopsels	Huw.	Bedieningen	Overled.	Bekeringen
1836:	1425	90	17	36	23	—
1837:	1484	103	20	36	—	1

Na een arbeidzaam en welbesteed leven overleed pater Florus te Oudewater 2 Mei 1852, in het 68e jaar van zijn ouderdom, het 47e van zijn religieuse professie, het 45e van zijn priesterschap en het 43e van zijn zendelingschap; hij werd begraven op 6 Mei op de R.K. begraafplaats aldaar.
Met recht staat op zijn bidprentje: „Gij, mijne geliefden, weet, hoe ik onder u ten allen tijde geweest ben: hoe ik niets onnuttigs onttrokken heb, maar u verkondigd en onderwezen heb, zoo in het openbaar als in het bijzonder".
Als kapelaan hebben onder pastoor Florus gewerkt: pater Gerardus Schouten (1814-1829, overleden 2 Maart 1829), pater Josephus Wilhelmus van Ewijk (1829-1834, benoemd tot kapelaan te Zalt-Bommel), pater Antonius Franciscus Ranshuysen (1834-1835, vertrok 11 October 1835 als kapelaan naar Hoorn), pater Henricus Theodorus Lonink, (die 14 November 1849 als kapelaan vertrok naar Rotterdam), pater Wilhelmus van Asveld, 1849-1851 (hij ging 4 Juni 1851 als kapelaan naar Haarlem), pater Ferdinand Kraayvanger, 1851-1853 (vertrok 24 Mei 1953 als kapelaan te Leiden).
In de pastorie bevindt zich nog een gekleurd glas, waarin het volgden, is gegrift: „Geschenk ter gelegenheid van het 25-jarige jubilé van onze Weleerw. Heer Pastoor C. Florus, 4 Oct. 1839".

DE FAMILIE PUTMAN

In het midden van de negentiende eeuw hadden enkele bijzondere gebeurtenissen plaats, welke in de geschiedenis van Oudewater's Katholieken niet onvermeld mogen blijven. Ze betroffen een familie, die zich steeds hoogst verdienstelijk heeft gemaakt voor kerk en parochie.
De Godsdienstvriend[38] bericht het volgende:
„Heden had alhier een zielroerende plegtigheid plaats. De Weleerw. Heer J. J. PUTMAN, Missionaris, Pastoor te St. Roza op het eiland Curaçao, dien wij na een afwezigheid van bijna 10 jaren, het genoegen hebben, voor eenigen tijd, weder in ons midden te zien, hield het plegtig jaargetijde voor de rust van zijne onvergetelijke moeder, dat voorbeeld van deugd en godsvrucht,

Mejuffrouw ALETTA PUTMAN, geb. van DAM, alhier in de maand Januarij des vorigen jaars overleden.
Zijn Weleerw. werd hierbij geassisteerd door zijne beide Broeders W. J. Putman, kapelaan te Amersfoort als Diaken en M. Putman in het Seminarie te Warmond, als Subdiaken, onze Weleerw. Herder C. Florus, sedert 36 jaren met zoo veel ijver als Pastoor dezer gemeente werkzaam, assisteerde als Index.
Alles werkte te zamen om deze plegtigheid treffend en roerend te doen zijn; de door tranen en snikken afgebroken stem van den waardigen Missionaris, die zijne zoo hartelijk beminde moeder niet heeft mogen wederzien, de aandoening van onzen geliefden Herder, die de overledene in haar voorbeeldig afsterven heeft bijgestaan, die het Eerw. drietal gedoopt en in de eerste gronden van den godsdienst onderwezen heeft, de indrukwekkende gezangen en gebeden, het in droevig zwart getooide altaar, alles werkte mede, om de talrijk zaamgevloeide menigte in diepe stilte tranen van aandoening te doen storten..."
Niet een treurige plechtigheid, maar een blijde gebeurtenis wordt omtrent deze familie vermeld door de Kerkelijke Courant.[39]
Oudewater 26 April 1865. Heden had alhier in de parochiale kerk van den H. Franciscus eene indrukwekkende plegtigheid plaats.
De heer Wilhelmus Putman en mejuffrouw Antonia Rosweyde, die het geluk mogten smaken den dag te zien waarop zij, vijftig jaren geleden, door den huwelijksband werden verbonden, kwamen dit zeldzame voorregt, omringd van kinderen en kindskinderen, in deze kerk godsdienstig herdenken.
Hoezeer zulk eene gebeurtenis immer belangstelling wekt, moest dit thans echter bij uitnemendheid het geval wezen. Het was trouwens in deze kerk, die bij den aanvang van deze eeuw tot vrevanging van een ellendig schuurkerkje (dat alleszins het kenmerk der tijden van verdrukking en strafplakkaten met zich droeg) onder het medebeheer van den vader en behuwdvader der jubilanten wijlen den heer Josephus Putman, gebouwd werd, dat de huwelijkszegen over hen werd uitgesproken. Het was in deze kerk dat de achtenswaardige jubilaris vanaf de eerste godsdienstoefening, die binnen de muren werd gehouden tot op den huidigen

dag, steeds belangloos vaardig stond, om de goddelijke lofzangen door statige orgeltonen te begeleiden.
Het was hier in de kerk dat de jubilanten achtervolgens drie van hunne neven en daarna hunnen zoon het H. Misoffer mogten zien opdragen en hier dan nu, in deze kerk, zouden zij heden komen neerknielen, om Gode dank te zeggen voor de vele zegeningen gedurende een halve eeuw genoten.
Het kerkgebouw was derhalve met groen en guirlandes gesierd, het altaar rijker dan ooit getooid, prijkende met zes kostbare fraai bewerkte kandelaren van het fijnste zilver, vervaardigd in de fabriek van den heer Hermans te Eindhoven, als blijvend aandenken door de julilanten bij deze gelegenheid aan de kerk ten geschenke gegeven.
Bij den toegang der kerk werden de jubilanten ontvangen door twee van hunne kleinkinderen, die hun pad met jubelgoud en lover bestrooiden, en nadat zij de voor hen bestemde plaatsen hadden bezet, begon de plegtige Mis, die als dankoffer voor zoo veel zegen werd opgedragen door den Weleerw. heer W. Putman, Pastoor te Texel, zoon van de jubilanten, geadsisteerd door de Weleerw. heeren M. Putman, Pastoor te Zeist, J. J. Bergmeyer, Pastoor en S. J. Roters, kapelaan van deze parochie, terwijl de eerw. Pater C. Willemse als Ceremoniarius fungeerde.
Na het evangelie beklom de hoogeerw. heer J. Putman, Kanonik van het Metropolitaan kapittel van Utrecht en Pastoor aldaar den kansel en hield een hartelijke en treffende feestrede, vooral met betrekking op de over de jubilanten reeds verwezenlijkte kerkelijke zegebede: Ut ad optatum perveniant senectutem, en die hij besloot met den wensch en de hoop, dat hun dierbaar leven nog enige jaren moge gerekt worden.
Die wensch voorzeker vond weerklank in de harten van al de aanwezigen, die wensch deed zich luide hooren, toen na de H. Mis, niet alleen aan alle de armen van de verschillende gezindheden alhier, milde bedeeling van brood werd verstrekt, maar daarenboven door den Pastoor van deze parochie namens de jubilanten aan het parochiaal armbestuur eene belangrijke schenking werd overhandigd, die een blijvende steun voor de noodlijdenden aanbrengt.

Algemenen was overigens de belangstelling zoo bij Protestanten als Katholieken, en talrijk waren de gouden en andere kostbare geschenken, waardoor men zijne deelneming en hoogachting jegens de jubilanten deed blijken. Onder deze geschenken mogten wij eene konstig gegraveerde op het feest zinspelende gouden medaille bewonderen, die aan s'rijks munt door het weergaloze genie des heeren Menger vervaardigd was.
En De Tijd bericht op Dinsdag 9 Aug. 1867:
Oudewater, 7 Aug. De heeren W. Putman en M. Verkleij alhier, beide organisten van de katholieke kerk alhier, de eerste 65, de tweede 60 jaren lang, zijn door het kerkbestuur vereerd geworden met een zilveren medalje met inschrift, als blijk van erkentelijkheid voor de dienst, welke zij gedurende zulk een lange reeks van jaren geheel belangeloos hadden bewezen. De heer C. Vergouw, gedurende 65 jaren belangeloos als zanger werkzaam, mogt dezelfde eer genieten.
Als wij aanstonds de inrichting van de nieuw gebouwde kerk bespreken, zal vermeld worden, welke talrijke kostbare gaven door de familie Putman aan het nieuwe heiligdom werden geschonken.

DE ACHTSTE PASTOOR: FRANCISCUS SCHREURS 1852-1853

Hij bleef slechts korte tijd te Oudewater, want reeds na een jaar werd hij benoemd tot pastoor te Coevorden.

DE NEGENDE PASTOOR: ALEXANDER BALTHASAR 1853-1854

Deze Amsterdammer van geboorte ontving het kleed van Sint Franciscus te Urbino in 1831, in hetzelfde jaar werd hij priester gewijd in Sant Angelo de Vado in de kerkelijke Staat. Reeds spoedig ontving hij zijn benoeming tot kapelaan in de Moses en Aaron te Amsterdam (1832-1838), was ook kapelaan in Sint Rosalia te Rotterdam (1838-1839) en te Goude (1839-1843). In 1853 kreeg hij de benoeming tot pastoor te Oudewater, waar hij slechts een jaar bleef, want in 1854 werd hij pastoor van de Moses en Aaron te Amsterdam. In 1866 vroeg hij als zodanig ontslag en overleed aldaar op 63-jarige leeftijd in 1867-Januari 27.[40]
In 1853-Juni 13 werd door mgr. J. Zwijsen, aartsbisschop van Utrecht, in de kerk van Oudewater opgericht de broederschap van de heilige Kruisweg.[41]

EEN ALGEMENE PROVINCIE-KATALOOG BIJ DE NEDERLANDSE MINDERBROEDERS IN 1668

DOOR P. CUNIBERTUS SLOOTS O.F.M.

Alvorens iets mede te delen over de samenstelling van een kataloog van boeken, in de nederlandse provincie van de Minderbroeders, ten jare 1668, delen wij eerst een en ander mede, over de personen, die daarbij ter sprake komen.

Vooreerst wordt genoemd de provinciaal, pater Franciscus Gent. Franciscus Gent [1] werd geboren in 1614 te Amsterdam. Hij trad in 1634 in de orde van de minderbroeders en werd daarin in 1635 geprofest. In 1637 werd hij priester gewijd. Weldra werd hij benoemd tot lector in de filosofie te Mechelen (1641), vervolgens ook tot lector in de teologie en werd hij lector jubilatus verklaard. Hij was ook instructor van de fraters, biechtvader van religieusen, vicarius, gardiaan te Maastricht (1648), apostolisch rechter, definitor, gardiaan te Brussel (1655), custos. Als custos nam hij deel aan het generaal kapittel te Toledo, waar hij tot definitor generalis werd gekozen. Hij was visitator van de Saksische en Engelse provinciën. Enige tijd was hij in plaats van Pater Jacobus de Riddere vicarius provincialis (tot 1663). Ondanks zijn verzet werd hij op het kapittel te Leuven 10 oktober 1666 tot provinciaal gekozen. Een langdurige ziekte trof hem en nog voor het einde van zijn driejarige bestuursperiode, overleed hij op 17 maart 1669 te Brussel, volkomen overgegeven aan Gods heilige wil. Hij wordt gekarakteriseerd als een gematigd bestuurder, die alleen voor zich zelf zuinig en streng was. Hij was voorzichtig, vroom, zeer getrouw aan zijn roeping, voorbeeldig en vol ijver voor Kerk en Orde.

Zijn zuster Maria Gent overleed te Amsterdam op 23 oktober 1680. Zij was een milde weldoenster van de minderbroedersorde en liet bij haar dood een huis te Antwerpen na voor de geestelijke moeder van het klooster aldaar.

De samenstelling van de provincie-kataloog werd opgedragen aan pater Guielmus (Gulielmus of Wilhelmus) Timmermans.

P. Wilhelmus Timmermans werd in 1612 geboren te Brussel, werd

16 februari 1631 geprofest bij de minderbroeders en in 1636 priester gewijd. Hij was o.a. lector te Roermond en te Boetendaal alsook gardiaan te Roermond.[2]

Als assistent werd hem gegeven P. Cornelius Wauters (Wouters). Pater Cornelius Wouters[3] werd geboren in 1629 te Brussel (of Maastricht). In 1651 legde hij zijn geloften af bij de Minderbroeders en werd in 1656 gewijd. In 1658 werd hij benoemd tot lector in de filosofie te Venlo en in 1666 tot instructor van de novicen in Boetendaal. Daar werd hij in 1669 gardiaan en in 1671 kwam hij in dezelfde funktie naar het klooster Slavanten bij Maastricht, dat onder zijn bestuur een domus recessus werd.

Over zijn gardianaat in Lichtenberg schrijft Carolus van Coudenhove:[4] Pro decimo tertio (guardiano) accepit Mons lucis V.A.P. F. Cornelium Wouters, virum utique propter morum et verborum suavitatem omnibus gratum, qui Boetendalio eo venit.... Rexit conventum pacifice, cum magna diligentia, primus et ultimus in choro. Fecit deambulacrum perpulchrum, sub tecto ad cameras hospitum, ubi delectabiliter conspicitur quidquid in Mosa navium vel in campis ultra amoenum conspici potest.

In 1672 werd hij vicarius te Antwerpen. Toen werd hij bestemd voor de missie in Soigno. Op 24 januari 1673 vertrok hij met zijn gezellen naar Afrika, waar zij 24 september 1673 arriveerden, maar was nog geen 2 jaren later terug te Amsterdam (8 april 1675). Volgens Coudenhove was hij dan gardiaan te Tongeren en te Brussel, maar meer waarschijnlijk alleen te Brussel (21 april 1675-1677). Toen werd hij missionaris te Breda, waar hij echter reeds na zes maanden overleed op 7 (17) december 1677.

Over hem staat opgetekend in hs. prov. arch. O.F.M. te Weert: Descriptio Miss. I blz. 320: „Bredae fuit missionarius A.V.P. Cornelius Wouters, olim Missionis Angolanae in Africa praefectus, qui antequam in Africam mitteretur, guardianus conventus Boetendalensis, et post reditum ex Africa guardianus conventus Bruxellensis fuit. In Chorographia conventus Bruxell. pag. ..[5] mortuus dicitur in missione Bredana".

Aan hem wordt toegeschreven het werk:

Cort begrijp / van de ghevangenisse / pijnen ende glorieuse doodt der saligher / Martelaeren / van Gorcom / uyt Estius ende meer

andere schrij- / vers ghetrocken / Door eenen Minderbroder-Recollect / deser Nederlantsche Provincie. - T' Antwerpen / Bij Petrus Bellerus, op de groote / Merckt in de Roode Zee. 1676. / Superiorum permissu. - Approbatio lectorum Ordinis: 27 Junii 1676, Antwerpiae: F. Theodorus van Vucht, S. Th. Lect.; F. Arnoldus Marchant, S. Th. Lect. Censura Ordinarii: Antwerpiae, 26 Junii 1676: Aubert vanden Eede, Archidiaken van Antwerpen, Librorum censor.

De rondschrijvens, die de Provinciaals van tijd tot tijd plegen te geven aan hun onderhorigen, bevatten veel leerzaams om geest en werkzaamheid van bepaalde tijden te kennen. En zij bevestigen ook wel, dat er niets nieuws onder de zon is.

Zo komen wij uit een schrijven van de provinciaal Franciscus Gendt, die van 1666-1669 het bestuur in handen had, te weten, dat men toen reeds dacht aan een kataloog van alle boeken, die in de kloosters en elders werden gevonden. Het schrijven is gedateerd 10 september 1668.[6]

Men leest daar:

......eaeterum, quia tam multa -tam in bibliothecis quam in patrum cellis - habentur opera autorum quoad numerum incompleta et maxime aliqua opera, quae jam difficulter possunt comparari, habentur duplica vel multiplicia; hinc - quatenus opera imperfecta seu incompleta per additionem partium aliarum possunt perfici et etiam conventibus indigentibus possint provideri de libris alibi superabundantibus - ex resolutione patrum Definitorii mando omnibus patribus guardianis, presidibus residentiarum ac vicariis, patribus confessariis monialium necnon patribus missionariis, quod per se aut per suos faciant aut fieri curent exactum omnium librorum, qui sunt tam in bibliothecis quam in cellis, domibus aut cameris ipsorum respective, cathalogum.

Collectio autem omnium cathalogorum summariorum atque collatio committitur Vdo. Adm. P. fr. Guielmo Timmermans, S. Th. Lectori emerito, cui in assistentiam datur Vdus P. fr. Cornelius Wauters, instructor boetendal., quibus Vdus. Adm. p. guardianus plures adjutores assignabit, prout opus fuerit....

1 Literatuur over P. Franciscus Gent kan men vinden: Collectanea Franciscana Neerlandica I (1927) blzz. 358, 368, Coudenhove, C. Compilatio chronologica,

hs prov. arch. O.F.M. Weert, blzz. 6, 50, 52, 78, 92, 93, 105, 212, 222, 268 (2x), 304, 429, 440.
De Godsdienstvriend 82 (1859) blz. 198.
P. vanden Haute, Breviarium Historicum (Rome 1777) blz. 276 b.
D. van Heel O.F.M. Slavanten (Gouda 1951) blzz. 27, 38, 83.
Liber Recommendationis Werthensis I-II a.d. hs. in prov. arch. O.F.M. Weert.
Limburg's jaarboek I (1894) blz. 154.
Necr. Conv. Licht. a.d. hs. in prov. arch. O.F.M. Weert, gepubliceerd in Publications.... de Limbourg 1950-1951 door P. D. van Heel O.F.M.
Necr. conv. Meg. hs. in provinciaal archief O.F.M. te Weert a.d. Necr. Miss. hs. in prov. arch. O.F.M. te Weert.
Sanderus. A. Chorographia sacra (Den Haag 1727) blzz. 98, 116, 152.
S. Schoutens O.F.M. Antiquitates franciscanae (Hoogstraten 1906) I blz. 29, III blz. 24.
S. Schoutens O.F.M. Geschiedenis.... Antwerpen (Antwerpen 1908) blz. 398.
S. Schoutens, Martyrologium, (Hoogstraten 1902) blz. 47.
Hij wordt ook genoemd als gardiaan te Megen (BGPMN III blz. 15), maar dit was Franciscus de Erquicia.

2 BGPMN IV blz. 199, VI blz. 308. Beschrijving van Kevelaer door C. H., priester van 't oratorie. Roermond 1792 blz. 25.

3 Publications.... de Limbourg 28 (1891) blzz. 406 - 408. BGPMN VI blz. 26. D. van Heel O.F.M. Clavanten blzz. 85, 90. S. Schoutens, Antiquitates III (Hoogstraten 1906) blz. 91. De Godsdienstvriend 83 (1859) blzz. 287, 290, 291. Archivum Franciscanum Historicum 15 (1922) blz. 201). P. vanden Haute O.F.M. Brevis historia (Rome 1777) blz. 177-178). A. Sanderus, Chorographia (Den Haag 1727) blz. 110-11, 127-128.

4 Compilatio chronologica, hs. prov. arch. O.F.M. Weert.

5 Sanderus A. Chorographia sacra (Den Haag 1727) blz. 110, 120.

6 Zie Liber memorialis conventus Werthensis, hs, prov. arch. O.F.M. Weert blz. 352-353.

De postincunabel "Seven suverlike cranskens" (Zie Bundel XXII blzz. 82-110).

Ter verbetering.

In de allereerste regel van het artikel leest men:
Op 20 augustus 1509 en op 4 september 1505 in herdruk etc.
Het tweede jaartal moet zijn: 1515.

In hetzelfde artikel leest men nog (blz. 90):
"....der inwendeliker perseliker (paars) bangicheijt....".
Professor L. C. Michels maakte mij erop attent, dat het woord „perseliker" ten onrechte is toegelicht met „paars". Het betekent „benauwend, beklemmend"; zie Verdam, Mnl. Wdb. of Mnl. Handwdb. Ik ben Professor Michels erkentelijk voor zijn vriendelijke korrektie.

Bertilo de Boer O.F.M.

NOGMAALS EEN FRAGMENT UIT EEN ANNUNTIATEN-HANDSCHRIFT

DOOR DRS. N. WIJNGAARDS

In Bundel XXI plaatsten wij enkele fragmenten uit een handschrift dat berust in de bibliotheek van het Moederhuis der Annuntiaten te Tienen (Nr.B. 26). Het onderstaande genrestukje heeft niet rechtstreeks betrekking op de Minderbroeders en eigenlijk houdt het maar zijdelings verband met de geschiedenis van de Annuntiaten te Leuven; het is evenwel te tekenend voor de toestand in de Nederlanden rond het eerste jaar van het Bestand en de verhouding tussen de katholieken in Noord en Zuid om het niet aan de vergetelheid te ontrukken.
Dit fragment is van de hand van Sr. Magdalena Leunckens, die het - waarschijnlijk naar oudere bronnen - optekende omstreeks 1650.

Annuntiaten Tienen B 26 p. 425.

....De tweede haere suster is geweest: Suster Anna Roelofs: Die wesende in hollant, ende noch Ionge Dochter, seer groote begeerten hadde, om haere suster Gudula, hier te komen besoecken: Maer alsoo, (naer dat hollant geus was geworden) eene groote vijantschap op-gestaen is, tusschen brabandt en hollant, soodanigh dat de comercie ende lecentie gesloten wiert: ende datter geen hollanders binnen brabandt en derfden komen, het welck al eenige Iaren duerden) soo was dese Dochter in seer groote benautheijt! ende met groot verlangen badt godt seer vierighlijck, om eenen gewenschten peijs, en vrede, te bekomen: het welck dien bermhertigen godt! (naer veul bidden en smeecken, van veul bedroefde herten, ende godtvruchtige sielen) seer geluckigh-lijck verleent heeft: soo dat hollant en brabandt samen met groet accort over-en gekomen sijn. soo haest dese goede Dochter, dese blijde teijdingh hoorde, soo heeft sij haer terstont met grote vreught, op de reijs begeven;

wesende in het eerste schip, dat afstack, (naer dat den peijs gepubliseert was) vergeselschap met eenen grooten troep volck, die meest alle catholijck waren:
Als sij nu al-te-samen seer geluckighlijck in brabant ariveerden, soo sijn sij tot brussel aen-gelant; alwaer sij met groote blijschap godt danckende die hun op de reijs van alle perijckelen bewaert hadde; hadden groote begeerte, om den hertogh en hertoginne te sien, ende vraeghden terstont waer den hertogh woonden: hun wiert het hoff gewesen, maer soo sij daer quaemen, soo was den hertogh, met sijnen geheelen swiet; vertrocken, naer tervueren: sij vraeghden wederom, waer dat was, ende liten hun daer naer toe-leijden: ende mits het in de meeste hiette van den somer was, soo deden sij hunne schoenen en kausens uijt bindende de selve aen hunnen voorschoot; ende gaende al-soo (met groote neerstigheijt) berrevoets, en vraeghden niet anders aen alle de gene die hun ontmoette, dan waer is den hertogh:
Als sij nu begosten te naerderen, ende het casteel sagen, soo en wiestense niet hoe sij bij den hertogh souden geraecken:
Daer quaemen eenige hovelingen, die verwondert waren, siende soo veul vremdelingen bij-een, ende vraeghden wat sij begeerden: waer op sij, (met groot vreught) antwoorden: wij komen uijt hollant, om den hertogh te sien:
Het wiert sijn hoogheijt geraporteert; die seer verwondert was, datter soo haest een schip over-komen was, want het bij-naer geenen tijt geleden was, dat de gealieerde geconsenteert hadden. Den hertogh, en hertoginne, is dan met groote blijschap gekomen, elck in een groote venster, daerse hun bescheedelijck konden sien, en sprecken: sij sijn dan al-te-mael, (met groot respeckt en eerbiedingh) voor sijn excelentie gekomen, die hun eenen tael-man sont: ende onder hun was een kleijn Ionghs-ken van veertien Iaren oudt; het welck het woort voor hun doende, sloegh voor sijn borst! seggende: bonne Christiaen! waer in den hertogh en hertoginne, soo groote vermaeck ende genuchten hadden, dat sijn hoogheijt dit Ionghs-ken presenteerden, oft hij woude bij hem blijven, dat hij hem soude in sijnen dinst stellen: waer op dit Ionghs-ken (als bevreest wesende:) antwoorde, dat hij het sijn moeijerken, soude moeten vraegen; waer mede den hertogh als soe-

tiens was lachende; ende dit spreck-wort (ick sal't' mij moeijerken vraegen) is oock in brabandt gebleven.
Sijn hoogheijt den hertogh, namp sijne genochte ende plesier in dese visiten, meer dan oft sij de grootste personasien, van het lant geweest hadden; ende doende hun de tafel bereijden wierden sij gedient, van alle de hovelingen, met groot respeckt en me-weerdigheijt: waer over deze goede lieden seer beschamt waren: bij hun was eenen priester met een geestelijcke dochter, die van de hovelingen, soo groote eer bewesen wierden, al oft sij heijligen uijt den hemel geweest hadden; sij stelden hun aen het hoogheijndt van de tafel, ende wierden heel fraeij op-gerecht; en de met den wijn beschonken.
Maer als het quamp aen 't'bancket, dit wiert hun met schotelen, in hunnen voorschoot geschut; waer van sij seer verslagen stonden! ende en kosten niet een woort sprecken:
Dit geschieden al in de tegen-woordigheijt van den hertogh, die hier in groot vermaeck namp: als nu de maeltijt gedaen was, soo bedanckten sij sijn hoogheijt; met groote eerbiedinge: Die hun de koetsen presenteerden, om hun aen het schip te brengen, maer sij versochten seer ootmoedelijck dat dit niet en soude geschieden, want en wisten van vreught niet wat doen: ende met alle beleeftheijt hun afscheet nemende, sijn sij vertrocken: een ider kan peijsen wat sij al te seggen hadden als sij weder bij hun volck quaemen.
Als onse goede suster, ons dese historie verhaelden, soo hebben wijer somtijts mede gelachen: maeckende godt groot in alle sijne wercken.

DE NIJMEEGSE BEDEVAART NAAR ONZE LIEVE VROUW ONDER DE LINDEN TE UDEN

DOOR BERTILO DE BOER O.F.M.

De broederschap van de Nijmeegse processie naar Uden is altijd verbonden geweest met de kerk van Sint Franciscus van Assisië, gelegen in het centrum van Nijmegen in de straat Doddendaal en toevertrouwd aan de Minderbroeders.[1]

Deze kerk werd in 1944 met de pastorie zwaar gebombardeerd. Een enkele ruïne herinnert nog aan haar bestaan, en het lijkt wel of mèt de kerk alle herinneringen aan de aloude broederschap van de Nijmeegse processie in één slag weggevaagd zijn. Verslagen van de gehouden bedevaarten, notulen van de bestuursvergaderingen, kasboeken, enz., - het is allemaal verloren gegaan. Slechts enkele losse getuigenissen bleven bewaard.

Het is dus niet mogelijk, echte, gave geschiedenis te schrijven van deze bedevaart: te talrijk zijn de gapingen. Doch met behulp van de brokstukken die bewaard bleven, kunnen enkele onderdelen vastgelegd worden tot een getuigenis van echte Maria-liefde uit de vorige eeuw.

Dit wilden wij in dit artikel doen, indachtig het Evangeliewoord: *Colligite quae superaverunt fragmenta, ne pereant. - Verzamelt de brokken die overgebleven zijn, opdat ze niet ook nog verloren raken!* (Jo 6, 12).

In het eerste gedeelte zullen derhalve de geschiedkundige overblijfselen beschreven worden, terwijl in het tweede gedeelte enkele gegevens over het ontstaan van de broederschap, over enige bestuursleden en over de dagorde besproken zullen worden. Een korte karakteristiek besluit dit artikel.

I

1. HET BEDEVAARTBOEKJE

Als eerste uitwendige blijk van de Nijmeegse broederschap van de processie naar Uden verscheen er in 1842 een bedevaartboekje

onder deze kinderlijke titel: HULDE AAN MARIA. Het werd nadien drie keer herdrukt, de twee eerste keren sterk bewerkt. De titelbeschrijving van de vier bedoelde werkjes is hier als volgt.

Hulde aan Maria.

Opgedragen aan de broederleden der Nijmeegse Processie naar Uden.

Grave, J. Witz, 1842. VI, 7-184 en (III) blzz., 158 mm.

Tegenover de titelpagina vinden we een crayon, voorstellende het Udense genadebeeld. Hieronder staat: *Terra nostra dabit fructum suum Ps. 84. V. 13.* // ONZE LIEVE VROUW // van den Linden //

De inhoud van deze eerste druk bestaat in een *onderrigting* (blz. III-VI), 46 Nederlandse[2] en 4 Latijnse gezangen (blz. 7-156), misgebeden (blz. 157-181), een *gebed in den nood tot de bedrukte Moeder Gods Maria* (blz. 181-184), waarna nog drie ongepagineerde bladzijden volgen met de lijst van de gezangen.

Hulde aan Maria.

Opgedragen aan de broederleden der Nijmeegse Processie naar Uden.

Nijmegen, A. T. van Hooijdonk, z.j. [c. 1875][3] VI, 7-149 en (IV) blzz., 161 mm.

De inhoud van deze tweede druk is sterk gewijzigd. Na de voorafgaande *onderrigting* volgen een gebed tot de H. Maria (blz. 7), een Nederlandse lofzang tot de H. Geest (blz. 8), een morgengebed (blz. 9-13), reisgebeden [!] (blz. 13-16), avondgebeden (blz. 16-19), misgebeden (blz. 19-30), biechtgebeden (blz. 31-33), gebeden vóór en na de H. Communie (blz. 33-41), gebeden om de volle aflaat te verdienen (blz. 41-45), enige bijzondere gebeden (blz. 45-47), 32 Nederlandse en slechts één Latijns gezang (blz. (48-149), waarna nog enkele bladzijden voor de inhoudstafel.

Hulde aan Maria!

Godvruchtig handboek ten gebruike der leden van de broederschap der Udensche Processie te Nijmegen.

Z.p.u.j. [imprimatur van 1901] 120 en (II) blzz., 130 mm.

Weer werd de inhoud aanmerkelijk veranderd. Na de inleiding (blz. 5-11) volgen een morgen- en avondgebed (blz. 12-17), misgebeden (blz. 18-35), biechtgebeden (blz. 36-41), communie-

gebeden (blz. 41-52), gebeden onder het lof (blz. 53-57), de litanieen van het Allerheiligste Sacrament, de Zoete Naam, het H. Hart van Jezus en van Maria (blz. 58-71), de kruisweg volgens de H. Leonardus a Portu Mauricio (blz. 72-89), het Latijnse Stabat Mater (blz. 90-91), twee gebeden tot Onze Lieve Vrouw van Uden (blz. 92-95), het bekende gebedje van Sint Bernardus {*Gedenk, Maria, dat het nooit gehoord is,* enz.} (blz. 95), nog slechts 12 Nederlandse gezangen (blz. 96-116), het Magnificat en de litanie van Maria, beide in Latijn (blz. 116-120), en ten slotte twee bladzijden voor de inhoudstafel.

> Hulde aan Maria!
> Godvruchtig handboek ten gebruike van de leden der broederschap der Udensche Processie te Nijmegen.
> Z.p.u.j. {imprimatur van 1931} 124 blzz., 119 mm.

Deze vierde druk is nagenoeg geheel een letterlijke herdruk van de vorige uitgave. De veranderingen in de liederen zijn gering.

2. GEDACHTENISPRENTJE

In het jaar 1843, met de juiste datering van 10 December, werd er een plaatje uitgegeven met dit opschrift:

> Ter gedachtenis // op den // dag van afkondiging // der // aflaten, // in de kerk der Minderbroeders, // verleend door // Zijne Heiligheid // Paus Gregorius XVI. // aan het Broederschap van // Onze Lieve Vrouwe // onder de Linden. // Nijmegen. 10. December 1843. //

Aan de voorzijde ziet men een voorstelling van het sterven van . . . Sint Franciscus Xaverius! Notabene, onder het oktaaf van Maria, onbevlekt ontvangen, op een prentje, bestemd voor een Mariabedevaart! Zoiets was alleen mogelijk in de tijd van de gemoedelijke 19de eeuw.[4]

3. ONDERRIGTING

Uit dezelfde tijd als de eerste uitgave van het boekje *Hulde aan Maria* stamt het volgende werkje:

> Onderrigting betreffende de Processie en het Broederschap, onder de benaming van Onze Lieve Vrouwe onder de Linden

te Uden. // Gevestigd te Nijmegen in de kerk der Pater Minderbroeders.

Z.p.u.j. [Grave, J. Witz, c. 1845] 8 blzz., 123 mm.

De inhoud vervalt in twee delen. Eerst worden de aflaten door Gregorius XVI in 1843 geschonken, beschreven; daarna volgen de voorwaarden en de dagorde van de bedevaart, precies zoals in de voorafgaande *onderrigting* van het bedevaartboekje van 1842 uiteengezet werd, behoudens enkele verbeteringen. Ook vindt men er de oud-hollandse schrijfwijze: *onderrigting, het* broederschap, *Zaturdag, Junij* en *Julij*.[5] Hieruit blijkt dat de schrijver van het werkje *Onderrigting* dezelfde moet geweest zijn als die van de *onderrigting* in het bedevaartboekje uit 1842.
Uit het feit dat in het foljetje *Onderrigting* precies dezelfde lettertype gebruikt wordt als in de eerste druk van *Hulde aan Maria* volgt dat we hier te doen hebben met dezelfde drukker.
We mogen dus deze kleine, bibliografische aanvulling toevoegen aan de titelbeschrijving: *Grave, J. Witz, c. 1845.*

4. MEDALJE

De Nijmeegse broederschap had, zeker in deze eeuw, ook een eigen processiemedalje in de vorm van een staande ellips, groot 33 bij 27 mm. Ze is van verzilverd geel koper, ter dikte van 2 à 2$^1/_2$ mm. Aan de voorzijde ziet men de figuur van Maria, die in haar linker arm het Goddelijk Kind draagt. Beiden zijn gekroond. Het Kind houdt in de linkerhand de rijksappel, terwijl Maria in haar rechterhand de skepter geheven houdt. Maria staat op een krans van 7 wolkjes of 7 bladergroepen. Direkt hieronder staat een (linden-) boompje. Het boompje staat in het midden van 3 vleugels van een kloosterbouw. Om het geheel, vlak tegen de rand, leest men: *Onze Lieve Vrouw van Uden, bid voor ons.*
Aan de achterzijde ziet men twee harten, omgeven door een stralenkrans. Boven het linkerhart staat een kruis; boven het rechterhart staat een lelie of lindenbloesem (?). Het rechter hart is doorboord met een zwaard.
Om de stralenkrans, weer tegen de rand aan, leest men: *Nymeegsche Processie naar Uden.*

Deze medalje werd uitsluitend door de broedermeesters gedragen aan een blauw strikje.[6]

II

1. HET ONTSTAAN VAN DE NIJMEEGSE BROEDERSCHAP

In 1869 deden de Kruisheren van Uden het volgende boekje verschijnen:

De Vereering van het Miraculeuse beeld van Onze Lieve Vrouw Ter Linde, te Uden, bij 's Hertogenbosch. ('s Hertogenbosch, 1869, 65 blz.)[7]

Daarin lezen we o.m. het volgende:

> III. De Nijmeegsche processie. Onafgebroken en sinds eeuwen schijnen Nijmeegse pelgrims Uden bezocht te hebben. Vroeger geschiedde dit in kleine groepen, tot dat in het jaar 1803, door de zorg der E.E. Paters Minderbroeders te Nijmegen, eene meer geregelde processie tot stand kwam. Van af dien tijd groeide het getal bedevaartgangers van jaar tot jaar aanmerkelijk aan. Alles werd aangewend om de godsvrucht der pelgrims aan te wakkeren, en de toenmalige pastoor der parochie van de Minderbroeders, de Eerw. heer P. A. Loonen, wendde zich in het jaar 1843 tot Z. H. Paus Gregorius XVI, ten einde de Udensche processie tot een broederschap te doen verheffen en met aflaten te doen verrijken. Het gevraagde werd welwillend door den H. Stoel, en wel voor alle tijden, toegestaan, en door H.H. D.D. H.H. Mgr. H. den Dubbelden, bisschop van Emaus en Mgr. J. Zwijsen, bisschop van Gerra geapprobeerd (blz. 27-28).

Deze passage werd bijna woordelijk overgenomen in de inleiding op de boekjes *Hulde aan Maria!* van (1901) (blz. 10-11) en van (1931) (blz. 11-12).

Zowel het boekje van de Kruisheren als de twee laatste drukken van *Hulde aan Maria!* geven dus te verstaan, dat de Minderbroeders[8] in 1803 zorgden voor een *meer geregelde processie* naar Uden, doch dat Pater Antonius Loonen gewerkt heeft, om de *Udensche processie tot een broederschap te doen verheffen.* Deze voorstelling van zaken is onjuist, of hoogstens ten dele waar.

Pater Antonius Loonen werd pastoor van Doddendaal te Nijmegen, nadat zijn voorganger, Pater Joannes Driesmans, op 2 januari

1842 gestorven was. 14 november 1843 werd er een nieuwe pastoor benoemd voor de parochie van Doddendaal, nl. Johannes Beckers. Pater Loonen was toen benoemd als pastoor te Wychen. Welnu, in de eerste druk van het bedevaartboekje *Hulde aan Maria* uit 1842 lezen we:

> Onze voorouders, reeds door sterke banden van liefde aan de Moeder van onzen Goddelijken Verlosser verbonden, namen dan ook hunnen toevlugt te *Uden,* waar God door vele wonderen hun vertrouwen beloonde. In den beginne geschiedde dit afzonderlijk, tot dat voor verscheidene jaren zich bijzondere vereerders van Maria uit *Nijmegen* in de kerk der Eerw. Paters Minderbroeders vereenigden, onder de benaming van: *het broederschap der Udensche Processie.*[9]

Op de titelpagine van hetzelfde werkje uit 1842 heet het: Opgedragen aan de *Broederschap* der Nijmeegsche Processie naar Uden. - En in de *onderrigting* is er druk sprake van *broeders* en *zusters,* alsook van *broedermeesters.*
In dit verband valt het ook op, dat zowel op het plaatje van 10 december 1843, als in het foljetje *Onderrigting* alleen sprake is over de aflaten, door Gregorius XVI geschonken.
Het is dus wel ontwijfelbaar, dat reeds *verscheidene jaren* vóór 1842 de Nijmeegse broederschap van de processie naar Uden bestaan heeft. Mogelijk reeds in 1803, toen de Minderbroeders zorgden voor een *meer geregelde processie,* want een geregelde processie vraagt *broeders, zusters* en *broedermeesters.* En zelfs wanneer men ooit te Rome of elders de pauselijke bul van 1843 terugvindt, en daarin ontdekt dat de broederschap toenmaals werd opgericht, kan men Pater Loonen enkel de eer geven, dat hij gezorgd heeft voor een kanonieke regeling.

2. ENKELE NAMEN VAN BROEDERMEESTERS

Over de Nijmeegse processie naar Uden ligt een dikke sluier van anonimiteit. Ternauwernood weten we, in welke tijd de broederschap ontstaan is, maar wie daarbij de leidende figuren waren, is volkomen onbekend. Hetzelfde geldt voor de schrijvers of samenstellers van het bedevaartboekje, idem voor de vele broedermeesters

die de procssie in de loop van haar 140-jarig bestaan gehad heeft. Hetzelfde geldt nog meer voor de menigte trouwe leden, die jaar-in, jaar-uit meetrokken, ja, die in eigenlijke zin de processie-broederschap uitmaakten.

Het laat-middeleeuwse pessimisme achtte deze toestand ideaal: vraag niet wie het boek geschreven heeft, vraag niet wie dat goede werk gesticht heeft....!

Moeten we onze goede werken niet doen in het openbaar, niet om er zelf eer mee te behalen, maar als een opwekking tot navolging?!

Zo is het jammer dat de laatste wereldoorlog bijna alles onttrokken heeft aan een rechtmatige speurzin. Laten we eens zien, wat nog bewaard is gebleven.

Men kan vermoeden dat de drukker van het eerste bedevaartboekje, de heer J. Witz uit Grave, een van de vroegste broederleden geweest is. Volle zekerheid hebben we hiervan met diens collega, de heer A. T. van Hooijdonk, die omstreeks 1875 de tweede druk van *Hulde aan Maria* bezorgde. Op bladzij VI geeft hij de volledige lijst van de bestuursleden, waarin de heer Van Hooijdonk, keurig bescheiden, de onderste plaats bezet!

Als eerste wordt de pastoor, pater Johannes Broekmeijer O.F.M., genoemd, die tijdens zijn pastoraat te Nijmegen (1874-1890) de kerk bouwde, welke in 1944 verwoest werd.[10]

Verder wordt er één oud-broedermeester genoemd en 7 aktuële broedermeesters. Hier volgt het lijstje, zoals Van Hooijdonk dat afdrukte:

J. C. BROEKMEIJER, *Pastoor. Hoofdbestuurder der Nijmeegse Udensche Processie.*

L. D. KERKHOF, *Oud-broedermeester.*

J. H. DANIELS, H. ENTERS, C. W. UDING, T. J. VAN DER WAARDEN, J. T. PONTEE, H. W. VAN DER WAARDEN, A. T. VAN HOOIJDONK, *Boekhouder.*	*Broedermeesters.*

Aangaande de overige broedermeesters daarna, is het mij slecht

gelukt het laatste bestuur te reconstruëren, maar niet eens met volle zekerheid.
In 1944, het jaar van het bombardement was de pastoor, pater Placidus Frankenmolen O.F.M., direkteur van de broederschap.
De heer Nieuwaard was voorzitter, F. Classen fungeerde als sekretaris, J. van Lith nam de kas waar als penningmeester, terwijl de heer Smit enkel bestuurslid of broedermeester was.
Niet tot het bestuur behoorde de hoofdzelatrice, al stond zij doorlopend in kontakt hiermee. Deze functie werd in de 5 of 6 laatste jaren waargenomen door mej. R. Entken.
Nog enkele namen van vroegere broedermeesters. De heer Lohuis wordt genoemd als de voorlaatste voorzitter; de heren Hendriks, Van Woerkom, Richelle, Wildenbeest, Kraayvanger en Kruitwagen schijnen in de jaren 1920-1940 broedermeesters geweest te zijn.
The rest is silence!

3. VERLOOP VAN DE BEDEVAART

Over de dagorde van de Nijmeegse processie naar Uden, zoals die in de vorige eeuw onderhouden werd, worden we in de *Onderrigting,* welke in de twee eerste drukken van *Hulde aan Maria* vooraan gevonden wordt, zeer goed ingelicht.
Men vertrok op de eerste zaterdag van juli. In deze regel waren twee uitzonderingen: als het feest van Petrus-en-Paulus (29 juni) op maandag viel, vertrok men op de laatste zondag van juni; en wanneer Petrus-en-Paulus op zaterdag viel, vertrok men op die dag.
Voor het vertrek werd er een H. Mis gelezen, om zegen over de bedevaart. Deze H. Mis werd in de kerk van Doddendaal gelezen om *drie uur* 's morgens! Direkt daarna gingen de bedevaartgangers op stap: te voet naar Grave, en van hier, altijd te voet, naar de Elft, een nog bestaand café op het kruispunt naar Reek of Zeeland. Hier werd de processie opgesteld. Men had dan ongeveer 20 kilometer gelopen, en nog 12 kilometer voor de boeg. Het laatste traject werd in tweeën verdeeld. Eerst trok men naar de parochiekerk van Zeeland, „alwaar de gebeden hemelwaarts gezonden werden voor zieken en overledenen, tot het Broederschap behoo-

rende". Daarna werd een uurtje gepauzeerd. Om half elf ongeveer trok de processie plechtig naar Uden, eerst naar de parochiekerk, om daar de zegen te ontvangen, en dan eindelijk naar de kloosterkerk van de Kruisheren, om daar een grote kaars te offeren.
Na deze lange en zeer vermoeiende morgen, was men vrij tot 's avonds 7 uur. Op dat uur begonnen de avondplechtigheden, bestaande in vespers en lof in de kloosterkerk, en in een processie naar de parochiekerk, om er te bidden voor weldoeners en overledenen. Dan keerde men terug naar de kloosterkerk, waar de processie ontbonden werd.
De volgende morgen was er om 7 uur een hoogmis en preek voor de pelgrims; waar de hoogmis gehouden werd, is niet bekend.
Om half tien vertrok de processie uit Uden, „ten einde vroegtijdig te Nijmegen terug te zijn". Verdere bijzonderheden over de terugtocht zijn onbekend.
Zoals men weet, hebben de twee eerste drukken van *Hulde aan Maria* meer weg van een zangbundel, dan van een gebedenboek. Het ligt voor de hand dat de vele liederen gezongen werden in de processie van de Elft naar Zeeland, en in de processies van Zeeland naar Uden en dan in Uden zelf.
Hoe lang hebben de vrome Nijmegenaren deze zware bedevaart volgehouden? Het is onbekend, doch wanneer men het boekje *Hulde aan Maria!* (van 1901) inkijkt, wordt daar niet meer gesproken over de tweedaagse tocht. Er wordt helemaal geen dagorde gegeven, terwijl het aantal liederen sterk gereduceerd werd. Zijn dit geen tekenen van een ingevoerde verandering? In ieder geval, sedert ongeveer 1925 had men een geheel andere dagorde. Dag van vertrek was altijd het feest van Petrus-en-Paulus.
Om 5 uur 's morgens H. Mis in de kerk van Doddendaal. Omstreeks 6 uur vertrok de processie per trein. Na aankomst te Uden, werd de processie opgesteld, en dan trok men biddend en zingend naar de parochiekerk. Vandaar naar de kloosterkerk, waar om 9 uur hoogmis met preek gehouden werd. De plechtigheid werd besloten met een Maria-lied. Om 12 uur werden de namen afgelezen van de overleden leden. Om 3 uur 's middags werd een gezamenlijke kruisweg gebeden en om 5 uur werd het sluitingslof gehouden. Direkt daarna vertrok de trein naar Nijmegen,

waar de pelgrims zich om 7 uur verzamelden in de kerk van Doddendaal voor een kort lof.[11]

4. TYPERING

De Nijmeegse processie naar Uden is het best te typeren met de woorden: vroom, stemmig, mooi, een echte bedevaart.
De broederschap van de 19de eeuw zou wellicht beter een *bedetocht* genoemd kunnen worden. Want van Nijmegen naar Uden Uden was het 7 uur gaans, geen wandeling dus, maar een echte tocht. En al dat urenlang lopen stond in dienst van de processie, waardoor de mensen bidden wilden leren.
De eigen sfeer van de Nijmeegse processie naar Uden begint pas te leven, als men ze stelt tegenover een processie in de noordelijke provincies. Daar hield men processie in de besloten ruimte van het kerkgebouw, waar men de vaandels en het baldakijn met moeite manoeuvreerde door de smalle kerkpaden.. Zo is het in vele kerken zelfs nu nog. De Nijmeegse processie trok in volle vrijheid van het ene dorp naar het andere, kilometers ver.
Wat moeten die twee dagen van de bedevaart een geweldige diepe indruk gemaakt hebben op de eenvoudige deelnemers, die verder heel het jaar niet meer buiten Nijmegen kwamen: twee dagen in gebed, twee dagen alleen voor het geloof, voor de Kerk!
Toch gelden de kwalifikaties *vroom* en *stemmig* ook voor de latere processie-bedevaart uit de 20ste eeuw. Veel was verloren gegaan van de vroegere glorie, maar het devote karakter bleef behouden. Er zijn zelfs tekenen die er op wijzen, dat men meer werkte voor het gehalte van de bedevaart dan aan vermeerdering van het aantal deelnemers.

Zo vertelt men dat de twee laatste pastoors, Vitus Hentzen O.F.M. en Placidus Frankenmolen O.F.M. een voorliefde hadden voor de Udense processie. Anderen vertellen dat het in deze jaren altijd ongeveer dezelfde 120 tot 150 deelnemers waren. Maar allen worden weer warm, als je over de Udense processie begint: dat was een mooie, een fijne bedevaart.
Zo menen we deze drie feiten te moeten combineren: nieuwe deelnemers waren welkom, doch veel moeite om ze te zoeken, werd niet gedaan. Liever bleef men bij het oude klubje, waarvan be-

kend was, dat ze meegingen om te bidden, om Maria te eren.
Iets heel aparts heeft de Nijmeegse processie naar Uden gekend, n.l. bisschoppelijke assistentie van een Franciskaanse bisschop. Mgr. Joannes Hofman was bisschop in China geweest en ging kort na 1900 rusten in het Minderbroedersklooster Alverna aan de Graafseweg, waar hij 26 oktober 1917 stierf. In die tussentijd is Mgr. Hofman zeker één keer mee geweest met de Udense processie. Er bestaat nog een foto van dat heugelijke feit, waarop Monseigneur staat en achter hem de heer Hendriks, toenmaals een der broedermeesters.

De laatste wereldoorlog, die zoveel in de vergetelheid gedompeld heeft, gaf, naar het schijnt, aan de Nijmeegse broederschap de doodsteek. Jammer!
Men zegt wel eens: Och, de bedevaarten hebben hun tijd gehad. Dat gaat zeker niet altijd op. Zie maar eens naar de Stille Omgang naar het H. Sacrament van Amsterdam, die nog altijd jaarlijks duizenden mannen op de been brengt. De kwestie zal wel zijn, of er leven in de bedevaart zit, en als dit het geval is, dan trotseert zo'n bedevaart tijden van ongeloof en heidendom. Ook de Udense processie leefde. Daarom zou het zeer jammer zijn, als ze voorgoed moest sterven bij gebrek aan leidende figuren. En is het ook niet jammer, dat onze nationale bedevaarten moeten wijken voor buitenlandse bedevaarten, waarvan men terecht gelooft, dat het daar eerder om iets nieuws te doen is dan om te bidden?!
Laten we nochtans vertrouwen dat Maria-ter-linde van Uden altijd een goed hart zal toedragen aan Nijmegen krachtens de vele, vrome bedevaarten van de vroegere Nijmeegse processie-vereniging, zelfs al zou Maria-ter-linde er in vergetelheid raken.

BIJLAGE.

In deze bijlage wordt de *onderrigting* uit *Hulde aan Maria* van 1842 gevonden en het gedeelte over de aflaten uit het boekje *Onderrigting.*

De bedevaarten naar plaatsen waar God door talrijke en wonderbare genezingen en andere mirakelen, gedaan op voorspraak der Moeder-maagd of andere Heiligen, getoond had bijzonder te willen vereerd worden, was reeds van het begin der Kerk een heilig en eerbiedwaardig gebruik door vele heilige Vaders aangeprezen, en tegen deszelfs bestrijders verdedigd, wordende deze laatsten zelfs door de algemeene Kerkvergadering van *Trente* gedoemd. Onze voorouders, reeds door sterke banden van liefde aan de Moeder van onzen goddelijke Verlosser verbonden, namen dan ook hunnen toevlugt tot hare bijzondere rustplaats te *Uden,* waar God door vele wonderen hun vertrouwen beloonde. In den beginne geschiedde dit afzonderlijk, tot dat voor verscheidene jaren zich bijzondere vereerders van MARIA uit *Nijmegen* in de kerk der Eerw. Pater Minderbroeders vereenigden, onder de benaming van: het Broederschap der Udensche Processie.

Voor de levende Leden van dit broederschap geschieden bijzondere diensten te *Nijmegen,* als ook te *Uden,* alsmede bijzondere gebeden voor de weldoeners der Processie.

Voor de overledene Broeders en Zusters van dit Broederschap wordt jaarlijks het algemeene jaargetijde voor de rust hunner zielen gehouden, en eene uitvaart voor degenen, die in het Broederschap mogten overlijden, vermits men dit aan eenen Broedermeester bekend maakt.

Het vertrek der Processie onder geleide eens Priesters, is bepaald op den eersten Zaturdag in Julij, uitgezonderd, indien de feestdag van de H.H. PETRUS en PAULUS op Maandag valt, daar alsdan de processie op Zondag (vertrekt), doch zoo gemelden feestdag op Zaturdag invalt, zal de Processie dien dag, zijnde den 29 Junij, vertrekken tot gemak der bedevaartgangers.

Voor het vertrek der Processie zal er 's morgens ten 3 ure bij de Eerw. Paters Minderbroeders eene lezende dienst worden opgedragen, om Gods zegen af te smeeken, tot het waardig volbrengen der Bedevaart.

Na de dienst vertrekken de Pelgrims over *Grave* tot den *Elft,* van waar het vertrek der Processie bepaald is ten 8 ure.
De Processie trekt met kruis en vaandels in de kerk te Zeeland, alwaar de gebeden hemelwaarts gezonden worden voor zieken en overledenen tot het Broederschap behoorende.
Na een uur toevens trekt men naar *Uden,* waar de Processie door de geestelijken wordt ingehaald; daar ontvangt men in de parochie-kerk den zegen, waarop men naar de klooster-kerk vertrekt, om aldaar de groote kaars te offeren.
Des avonds ten 7 ure Vesper en Lof in de Kruisheren-kerk. Na het Lof trekt de Processie naar de Parochie-kerk om te bidden voor weldoeners en overledenen, en van daar wederom tot de klooster-kerk terug.
Dingsdags 's morgens ten 9 ure de Mis van dankbaarheid in de Minderbroeder-kerk.
Vrijdags 's morgens ten 9 ure eene Mis voor de afgestorvenen van het Broederschap. Na den middag ten 4 ure het Lof met het bidden des Kruiswegs voor dezelven.
Allen, die aan deze en andere goede werken, door dit Broederschap verrigt wordende, of bij meerdere deelneming nog zullen verrigt worden, wenschen deelachtig te zijn, kunnen zich doen inschrijven bij den Pastoor of bij een der Broedermeesters van gemelde Processie.
Voor de maand Julij moeten alle briefjes verwisseld zijn; men maakt geene uitzondering, doch die tot den dood contribueren, blijven deelachtig aan alles wat voor de overledenen gedaan wordt. Niet betaling zal het lidmaatschap doen vervallen.
Dit alles tot meerdere eer en glorie van God en van zijn Lieve Moeder.

Zijne Heiligheid Paus GREGORIUS de XVI, in het jaar onzes Heeren JEZUS CHRISTUS 1843 verleent, op verzoek van den Pater Minderbroeder en Pastoor te *Nijmegen* P. A. LOONEN, volgens de bulle van Zijne Heiligheid, welke is berustende in de Kerk der Paters Minderbroeders te *Nijmegen,* de volgende

Aflaten aan alle Broeders en Zusters, die zich hebben laten inschrijven in het Broederschap van

Onze Lieve Vrouw onder de Linden te Uden,

VOLLEN AFLAAT,

1. Op den dag van inschrijving mits gebiecht en gecommuniceerd hebbende.

2. Ook VOLLEN AFLAAT voor alle Broeders en Zusters van genoemd Broederschap op de Vijf feestdagen van de Heilige Maagd MARIA, die op die dagen, volgens de intentie van de Moeder de Heilige Kerk zullen bidden, biechten en communiceren.

Gegeven te Rome het 12de jaar der regering als Paus.

1 Dalmatius van Heel in BGPMN 1954, Bundel XVIII, 359-413.

2 Opvallend is de katechetische inslag van vele gezangen, zoals over het Onzevader, weesgegroet, de 10 geboden, de 5 geboden, de 8 zaligheden, de 12 artikelen enz.

3 Op blz. VI wordt Pater J. Broekmeijer genoemd als pastoor van Nijmegen, dat was 1874-1890. Op blz. 44 wordt Paus Pius IX genoemd als nog levend. Pius IX stierf 1878. Het boekje moet dus tussen 1874 en 1878 gedrukt zijn.

4 Donatius van Adrichem O.F.M. in Neerl. Seraph. 7 (1933) 109.

5 De druk van c. 1875 neemt de *onderrigting* van 1842 over met slechts 2 verbeteringen. In plaats van Zaturdag leest men daar Zaterdag.

6 Mej. A. van Woerkom schonk mij deze medalje, die eens aan haar vader, als broedermeester, had behoord. - Bij de feestelijke herdenking van de 25-jarige trouwe dienst door de heer W. Fleuren, eerst als misdienaar en later als vaandeldrager, zou hem een zilveren kruisje geschonken zijn, of was het ook de processiemedalje? . . . .

7 Zie over deze devotie nog: Maria's Heiligdommen in Nederland en België ('s-Hertogenbosch 1881) blz. 42-56. Kronenburg, Maria's heerlijkheid in Nederland 6 (1909) 182-204.
Deze devotie niet verwarren met Onze Lieve Vrouw aan de linden te Oisterwijk (zie Kronenburg, o.c. 6 (1909) 414-419, noch met Onze Lieve Vrouw aan de linden te Thorn (zie J. Habets, De genadenrijke kapel van Onze Lieve Vrouw aan de linden bij Thorn. Roermond 1870 en 1874; Kronenburg, o.c. 7 (1911) 379-382).

8 In 1803 waren er in de pastorie van Doddendaal de volgende Minderbroeders: Henricus van Roosmalen, pastoor; Antonius Lenaers en Carolus Lemmers, kapelaans.

9 Hulde aan Maria, 1842, blz. III-IV. Hulde aan Maria, c. 1875, blz. III.

10 Dalmatius van Heel in BGPMN 1954, Bundel XVIII, blz. 100.

11 Deze bijzonderheden dank ik aan mej. Entken.

In de *Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Geschiedenis,* een uitgave van de Kon. Belg. Academie, deel CXVII, Brussel 1952, p. 231-397 schreef *René Bragard* een zeer belangrijke studie, getiteld: *Les Provinces religieuses des Ordres Mendiants dans la Principauté de Liège.* In Franciscana VIII, p. 57 wordt deze studie zeer geprezen en van overwegend belang genoemd niet alleen voor de moderne geschiedenis van het Prinsbisdom Luik, maar ook voor de Hervorming van de Recollecten. Het is ook voor de provinciegeschiedenis van de Germania Inferior van belang, enkele punten van deze studie hier te memoreren.
Over de Provinciën en Kustodiën in de Middeleeuwen spreekt de auteur slechts kort (234-238), over de zestiende-eeuwse historie zijn slechts twee pagina's te vinden. Veel uitgebreider zijn de hoofdstukken over de 17de eeuw n.l. 260-275 en 308-329.
De auteur doet een zeer verdienstelijke poging, om de historie der Franciscaanse stichtingen te berichten vanuit de politieke geschiedenis. Zijn reconstructie mag gewaagd zijn, zijn argumenten niet altijd even overtuigend, toch schuilt er veel goeds in de stelling, die hij tracht te verdedigen. Duidelijk is het streven in de zeventiende eeuw, om in het kader van de politieke grenzen ook tot een eigen provinciebestuur te komen, en dus minder afhankelijk te zijn van een bestuur buiten de grenzen. Of daarbij de tegenstelling, die de auteur tracht aan te tonen tussen de meer Spaansgeoriënteerde Paters Capucijnen en Jezuiëten en de meer nationaalgezinde Recollecten ook werkelijk bestaan heeft, is nog een vraag. Sinds Filips II in 1598 de Nederlanden als bruidsgift aan zijn dochter Isabella had meegegeven, ja zelfs daarvoor al, hadden de nederlandse adellijke families, om zich aan de Spaanse voogdij te ontworstelen, nadere connecties aangeknoopt met de Franse en de Duitse adel. De auteur wijst er op, dat juist onder deze meer nationaalvoelende adel de Recollecten hun grootste beschermers vonden. De Recollecten werden gevraagd om in de gebieden, waarover deze adel meer te zeggen had, te preken, omdat zij door hun

nationale instelling ook eerder het vertrouwen van het volk wonnen. Merkwaardig in dit opzicht zijn zeker de vele stichtingen van de Recollecten en - in mindere mate - ook van de Observanten in het hertogdom Gelre, Jülich en het prinsbisdom Luik en in andere zich meer zelfstandigvoelende gebieden sinds het begin der zeventiende eeuw. De auteur somt een respectabele lijst van zulke stichtingen op: heroprichting van het Roermondse klooster (1609), vestiging te Venlo (1612), te Heinsberg (1626), Erkelenz (1645). Dit waren Recollectiekloosters. De Observanten betrokken huizen in Tongeren (1616), Maaseik (1626), Hasselt (1634), Megen (1645), Venray (1647) etc., alle ver van Brusesl gelegen.

In dit verband wijst hij ook op de politieke zendingen, die aan de Recollecten werden opgedragen. De Generaal Bonaventura Secusi de Caltagirone, van Sicilië afkomstig, die de Recollectie hier invoerde, was de grote bemiddelaar tussen Frankrijk en Spanje in 1597, Pater Jan Neijen O.F.M. en Pater Jozef Bergaigne O.F.M. werkten beiden succesvol resp. voor de sluiting van het twaalfjarig Bestand en de vrede van Munster. Dat zij juist als recollecten bijzonder voor zulke zendingen geschikt waren, zoals de auteur wil aantonen, komt mij zeer gezocht voor.

De Luikse magistraat, die bovenal de neutraliteit trachtte te handhaven, heeft niet alleen de stichting van de Recollectiehuizen zeer bevorderd, doch ook aangedrongen tot de vorming van een eigen kustodie. De Spanjaard Andreas de Soto, de biechtvader van de aartshertogin verijdelde aanvankelijk dit streven (1602-1604), zijn opvolger als Commissaris-generaal der Natio Germano-Belgica, de bekende Pater Jan Neijen O.F.M. boekte in 1609 minder succes, want 't Luikse protest tegen zijn centralisatiestreven werd door de Kardinaal-protector aanvaard. De verdeling van de Vlaamse provincie in 1628 was geheel naar de zin der Luikenaren.[1] De populariteit van de Recollecten wordt geïllustreerd door het feit, dat rond 1650 de Minderbroeders in het prinsbisdom Luik met hun 25 conventen tweemaal zoveel kloosters telden, als de Capucijnen en viermaal zoveel als de Jezuïeten.[2] A. F.

1 Zie de samenvatting van een lezing van R. Bragard over *La Reforme des Recollects dans la Principauté de Liège*, in Franciscana VIII, (1953) p. 41-42.

2 Over deze scheiding zie de „*lijst van de Provinciale Oversten der Minderbroeders in België*, opgemaakt door P. Herwig Ooms O.F.M. en P. Archangelus Hou-

baert O.F.M. in Franciscana VIII (1955) p. 26-83, vooral p. 63-69. We hebben in dit keurig uitgegeven register een gemakkelijk te raadplegen en betrouwbare bron ook voor de geschiedenis van de Minderbroeders in het Noorden, vooral ook omdat alle gegevens volledig gedocumenteerd worden.
Een bespreking van deze studie van Bragard vindt men in Archivum Franciscanum Historicum, XLIX, 207-208.

In de weekbladen „Het Kanton van Weert" en „Het Land van Weert" van 6 juli tot en met 14 september verscheen een reeks artikelen door G. W. over de geschiedenis van de Derde Orde van de laatste honderd jaren. C. S.

Pater Claudianus van Veldhuizen zond ons een eksemplaar van de Nieuwe Dordtse Courant van 14 september 1956. Daarin komt voor een artikel: De erfenis van Sinte Sura, met als ondertitel: Kloosters met de regel van Sint-Franciscus. C.S.

Kampen 1. Begin april 1543 werd te Amsterdam het Provinciaal Kapittel der Orde gehouden. Het stadsbestuur van Kampen verzocht aan het Kapittel een testimonium inhoudende, dat de Gardiaan van Kampen Broeder Johan Rijnvisch en (de vicarius?) Broeder Luijtken van Zwolle „een goed regiment, voorgaan in deugden, lering en predicatie houden", waardoor eenieder gesticht wordt, zodat iedereen een bijzondere affectie tot hen heeft. Het stadsbestuur vraagt hen in hun ambt te continueren, daar er groot gebrek aan goede predicanten is en „de boese Lutheraanse ketterij", die Kampen niet denkt te permitteren.
Cf. S. Elte, Kampen van Rooms-Katholiek tot Calvinistisch van ongeveer 1530 tot ongeveer 1580 (Overdruk van Verslagen. . . . enz. Overijsselsch Regt en Geschiedenis, 67e stuk (1953?) blz. 80.
W. L.

Kampen 2. Op 3 mei 1566 schrijft het stadsbestuur van Kampen aan het Kapittel te Leiden, voorgezeten door P. Henrick Pippinck, hun „insonders gunstige, guede vriende", dat in 1565 tot Gardiaan van Kampen is aangesteld P. Herman van Lochem. Deze heeft het convent in goede, eendrachtige regering geadministreerd. Hij heeft ook de gemeente door een goed leven en voorbeeld voorgegaan en met preken en leren van Gods woord in de catholicxsche ende waere religie seer neerstichlick gesticht ende onderhouden".

Daarvoor is de regering hem zeer dankbaar en verzoekt hem in Kampen te laten „tot Gods eer en conservatie der religie". Het stadsbestuur zal de Orde steeds goed gezind blijven.
T.a.p., blz. 97. W. L.

Kampen 3. Op 22 november 1572 schreef de regering van Kampen aan de stad Zwolle, dat verschillende ornamenten e.d. uit de kerken van Kampen naar Zwolle gebracht zijn, met name zekere goederen die aan de Minderbroeders behoren. De weduwe van hopman Nijenhuis heeft ze ten huize van Marcelis gebracht, die woont in „Het Kamper Wapen" in de Diezerstraat. Kampen verzoekt die goederen wel te bewaren en zo spoedig mogelijk weer naar Kampen te zenden.
T.a.p., blz. 119 v. W. L.

Kampen 4. Op 6 sept. 1578 schrijft Kampen aan de stadhouder Rennenberg dat soldaten, geen burgers, in de kerk en het klooster van de Minderbroeders zijn gekomen en er schilderijen, beelden, enz. vernield hebben. Ook braken ze een kastje open en namen daaruit een zilveren vergulde kelk, verder namen ze vlees en andere etenswaren mee. De gardiaan sprak de soldaten toe en verzocht hen de kerk te sparen, maar met getrokken zwaard hebben ze hem angst aangejaagd. Een monnik is aan de arm gewond. Vele Conventualen zijn uit het klooster gevlucht. Kerk en klooster zijn gesloten.
T.a.p., blz. 126.
Op 30 oktober 1579 schreef men opnieuw aan Rennenberg, dat er door de Minderbroeders onlusten waren ontstaan, maar dat deze spoedig zijn opgehouden. Onder de Minderbroeders zijn er die burgerskinderen zijn en deze kunnen gemakkelijk door de burgers gealimenteerd worden.
5 nov. 1579 vroeg de magistraat, of de Minderbroeders uit de stad moesten verwijderd worden. Rennenberg antwoordde bevestigend.
De jofferen of conventualen van Bronnepe moeten dan in het Minderbroedersklooster gaan wonen en de magistraat vermaant de Zusters het klooster direct te betrekken, daar er onbehoorlijke

dingen zouden gebeuren, als het klooster bleef leegstaan. De Zusters vroegen echter toestemming van de Prior van het klooster te Windesheim, Marcellus Lentius. De stad dringt aan bij de Prior en de bezetting heeft dan plaats. Aan de verbannen Minderbroeders worden andere kloosters als verblijfplaats aangewezen: Hasselt, Zwarte Water, Dickninge en Albergen, in ieder klooster twee. P. Theodericus Petri werd naar Albergen gezonden, maar de Pater was niet sterk, de weg onveilig en lang, zodat hij terugkeerde. Men verzocht nu, of hij naar het klooster Clarenberch bij Vollenhove mocht gezonden worden en of de stadhouder naar dit klooster wilde schrijven om deze Pater tijdelijk op te nemen. Dit verzoek is van 17 dec. 1579. Het antwoord is mij niet bekend.
Van 9 dec. 1579 is een brief van de magistraat aan de stad Hasselt (Ov.) meldende, dat voor „de heer president (gardiaan) derselver minnebroederen, heer Wilhelm Wilhelmi van den Heer" het klooster te Hasselt is aangewezen. Kampen hoopt, dat hij „guitlicken (zal) ontfangen worden", want hij is „van guider leringe, deuchdelicken leven ende conversatie".
Op 14 dec. 1579 verklaren Burgemeesteren, schepenen en Raad, dat de Minderbroeders om vredes wil vertrokken zijn en dat de jofferen van Bronnepe (buiten de stad) zich metterwoon in hun klooster hebben gevestigd met toestemming van de Prior van Windesheim. Bovendien verklaren zij, dat de Zusters zelf niet gevraagd hebben of doen vragen om in het Minderbroedersklooster te wonen.
T.a.p., blz. 127 v. W. L.

Kampen 5. Enige malen vertoefde P. Jan Brugman in Kampen. Woensdag „na Simonis et Jude" 1455 preekte hij voor de magistraat op het Raadhuis.
Toe XII oeren des middags began he en dat duerde thent niet veer van vijff oeren. Doe schenckte men weiten broet, malvesye, sueten wijn en anders. Hie toech van hier nae Vollenhove, doe hie hier III weken gewest had I dach mijn".
Ook in 1458 was hij in Kampen en „predicte hie vaste dechlix en die stat schenckte hem dechlix ene take wijns".
Aldus Joh. Dou in de Kamper Almanak 1953-1954, blz. 224,

die Brugman, „zij het dan niet in rechte lijn” onder de voorlopers der Reformatie rekent(!?) en beweert, dat hij te Kampen heftig werd bestreden door de Minderbroeders, waartegen de regering maatregelen moest nemen. Het zal wel betrekking hebben op de propaganda voor de „Observantie”. W. L.

Het Minderbroedersklooster te Deventer dateert van het begin der 14e eeuw. De kerk is gesticht door Eleonora van Engeland, gemalin van hertog Reinoud I van Gelder. Levenswandel der „monniken” niet stichtelijk, zodat ze in 1569 uit hun woning gezet en door Observanten vervangen werden. Enkele broeders kwamen in aanraking met de ideeën der hervorming. Volgens Hille Ris Lambers, *Kerk en hervorming op de Veluwe,* Bijlage 34, preekte in 1578 een Deventers Observant Johannes Zichëus te Arnhem tegen aflaten, de vasten en het kloosterleven. In december 1578 werd het klooster door de magistraat ter beschikking gesteld van de nonnen van Diepenveen, wier klooster verwoest was. De Minderbroeders verlieten de stad.
In genoemd klooster was vroeger ingekleed de Harderwijkse Minderbroeder, die in 1563 daar ketterse leer verkondigde. Zie Dr. J. de Hullen, Bescheiden betreffende de Hervorming in Overijssel, Deel I, Deventer 1899, blz. 74 v. W. L.

In De Limburgse Leeuw, Orgaan tot bevordering van de studie der genealogie en heraldiek in Limburg 4 (1955—1956) schrijft: M. G. M. A. van Heyst: Frater Jacobus Reijnaerts: heremiet te Heythuysen. C. S.

Servatius Dirks beweert in zijn *Histoire littéraire et bibliographique des Frères Mineurs de l'Observance de St. Françis en Belgique et dans les Pays-Bas*,[1] dat de beroemde wijsgeer en Godsgeleerde Hendrik van Gorcum tot onze orde behoord heeft. Hain (nr. 7805) en W. Panzer[2]) zijn waarschijnlijk de bronnen van deze notitie. Dirks en na hem P. Patricius Schlager[3] beweren, dat dit duidelijk uit de titels van zijn werken blijkt. Zoals ik reeds in de Franziskanische Studien[4] meedeelde, ontbreken de bewijzen voor zijn Minderbroederschap zo goed als geheel.
In een handschrift van het Minderbroedersklooster te Rietberg in Westfalen zag ik enige werkeen van Hendrik aldus getiteld:
„*Tractatus de predestinatione et reprobatione divina, compilatus per venerabilem mag. Henricum de Gorkum, sacre pagine professorem eximium.*
Tractatus de processionibus, compilatus per venerabilem magistrum Henricum de Gorikem sacre theol. professorem.
Tractatus de superstitionibus, compilatus per mag. Henricum de Gorikem, sacre theologie professorem eximium."
Dus geen enkele aanwijzing, dat Hendrik kloosterling was. Evenmin in het hs. 2913 sub 2, fol. 4-97, van de Kon. Bibl. te Brussel. Daar lezen wij:
„Venerabilis et egregii viri Henrici de Gorricheym, artium magistri ac sacre theologie professoris eximii almeque Universitatis studii Coloniensis vice-cancellarii, *libri Physicorum propositiones optime."* Eveneens ontbreekt in het hs. van Saint-Omer[5] iedere aanduiding van zijn religieus-zijn:
Incipit *tractatus de superstitionibus*, editus ab egregio sacre theologie professore, magistro Heinrico de Gorkem" en verder:
„*Tractatus de fructu processionalium orationum*, editus per insig-

nem virum magistrum Henricum Gorkem, sacre theol. professorem doctissimum."
Is er dan geen enkele uitdrukking, die vermoeden doet, dat Hendrik, zij het op latere leeftijd, religieus geworden is?
Ja iets is er wel, maar zeer weinig. Ten eerste moet er volgens Schlager (l.c. 242) in een voetnoot van een hs. van 1447 in het Keulse stadsarchief, G.B. fol. 185 te lezen zijn: "Ex parte fratris Henrici conventualis Colon."
Hier wordt Henricus dus "frater" genoemd en in dit licht verdient bezien te worden een uitdrukking in bovenvermeld hs. van Rietberg: „Dezelfde goede *frater* stelde mij een andere kwestie": "Eiusdem *fratris* caritas aliam obtulit mihi quaestionem."
Doch dit bewijst alleen, dat de vragensteller een kloosterling was. Wel is opvallend, dat Hendrik nooit „dominus" genoemd wordt, zoals voor saeculiere priesters gebruik was.
P. Servatius Dirks (l.c.) vermeldt een gedrukt werk van Henricus (s.l. en s.a.) onder deze titel: "Henricus de Gorinchem. Ord. Min. *Tractatus de Praedestinatione et Reprobatione divina.* Accedit ejusdem *de Simonia circa sepulturam accidente."* Misschien heeft Dirks dit "Ord. Min" aan Hain (*7805) ontleend, maar in het incipit en explicit, zoals Hain het geeft, komt de titel Minderbroeder niet voor.
De heer A. G. Weiler, cand. hist., houdt zich thans bezig met de nadere bestudering van het leven en de werken van Hendrik van Gorcum, van wie hij ook een hs. te Rotterdam en een te Parijs (Bibl. Mazarine) kent en het gedrukte exemplaar (Keulen 1503) van de Staatsbibliotheek te München. Misschien brengt de heer Weiler nieuw licht op deze belangrijke figuur uit de late Scholastiek.
Vaststaande data van zijn leven zijn deze: Hendrik in 1386 te Gorkum geboren, studeerde te Parijs en werd in 1418 Magister Artium, van 1419-1431 was hij professor in de Theologie te Keulen en enige tijd Vice-cancellarius. W. L.

1 Anvers (1885) p. XV.
2 *Conspectus monumentorum typographicorum saeculi 15*, Norimbergae 1797, 224.
3 *Beiträge zur Geschichte der Kölnischen Franziskanerordensprovinz im Mittelalter*, Köln 1904, 242.
4 36, (1935) 290 ff.
5 *Manuscrits de la Bibl. de Saint-Omer*, s.l. 1845, 147, nr. 295.

In de Courier de la Meuse (31 Aout 1887) verscheen het volgende doodsbericht over Servais Dirks O.F.M.:
On annonce la mort du R. P. Servais Dirks, Récollet du convent de St. Trond.
Ce venerable religieux s'est éteint dimanche dernier (28 août 1887) à la suite des travaux incessants d'une brillante et séconde carrière.
Né à Maestricht en 1825, il entra fort jeune dans l'ordre de R.R.P.P. Récollets et s'y distingua bientôt par les plus belles qualités de l'esprit et du coeur.
A peine profès, on le destina à l'instruction des jeunes gens au Collège de Thielt, dirigé alors par les Religieux de son ordre.
Après sa promotion à la prêtris, il fût appelé à la chaire d'Ecriture-Sainte qu'il occupa pendant plus de 35 ans.
Cependant les devoirs de cette charge ne parent refroidir ni son amour des belles lettres, ni son zèle pour la prédication.
Aucun genre de litterature ne lui était étranger.
Comme conférencier, il s'est fait entendre dans les premières chaires de Belgique et de la Hollande et quelques-uns de ses discours figurent parmi les morceaux choisis des orateurs comtemporains.
Plusieurs Revues lui doivent des articles remarquables, publiés à differentes époques, et la littérature flamande surtout a trouvé en lui un champion aussi zèle qu'intelligent.
Parmi les ouvrages qu'il a publiés, nous remarquons entre autre sa „Vie de Saint Antoine de Padoue" (en flamand) et son „Histoire litteraire et bibliographique des Frères-mineurs de l'Observance en Belgique et dans les Pays-Bas".
Dans son ordre, le defunt portait le titre de Lecteur Jubilaire, et remplit à differentes reprises la charge de definiteur.
La Province belge de Récollets perd à lui un de ses fils les plus distingues, la Chaire Sacrée, un orateur éminent, et la science, un travailleur infatigable.
Geboorte Maastricht 3 april 1825 Lodewijk Franciscus, zoon van Jacob Dirks, sergeant bij de 4e kompagnie van het 3e bataillon veldartillerie, alhier in garnisoen, en van Maria Gertrudis Schiemes.
Cop. J. Verzijl Maastricht 20/I 1956.

In het weekblad Omhoog van 2 maart 1956 geeft Pater W.

Lampen in de rubriek, Onze Patroonheiligen, enige belangrijke bijzonderheden over Pater Dirk van der Eem O.F.M. uit Amersfoort een der martelaren van Gorcum. We nemen het hier over: Hij was een zwager van Aert Buys en oom van Paulus Buys, advokaat van den lande van Holland, Estius verhaalt, dat zijn familie zo groot was, „dat hij bijnaer van hondert persoonen, oudt ende jongh, wierdt oom ghenoemt".
Zijn rijke en voorname bloedverwanten spiegelden hem een aanzienlijke plaats voor in de abdij Sint Paulus te Utrecht of te Aduard in Groningen of te Heiloo, maar Dirk gaf de voorkeur aan de arme Franciscus. Zo stad hij te 's-Hertogenbosch in het noviciaat der Minderbroeders. Misschien kwam hij later naar Dordrecht en van daar naar Gorcum. Hij leed smartelijk aan een breuk, maar slechts weinigen had hij dit verteld. Bij het proces der zaligverklaring bleek, dat velen van een breuk genezen waren door voorspraak van de Martelaren van Gorcum. A. F.

De bibliotheek van de Minderbroeders te Venray ontving ten geschenke: Missale Romanum, Antverpiae, ex architypographia Plantiniana 1745.
Dit missale bevat voor het titelblad geschreven het volgende:

R.I.P.

Den zeer Eerw. Pater *Reverendisimus Aloysius Minne* is geboren tot Wervick van zeer eerbaere ende deugsame Ouders den 10 july 1737: en van syne tedere jaeren door God geropen tot het Cloosterlijk leven, is hy geprofest in het Order der Eerw. Paters Recollecten den 2 july 1754; ende aldaer vroegtydig bewysen gevende van een doordringende verstand, is hem opgedraegen de Lesse van Philosophie in 't jaer 1760, en de gééne der Godsgeleerdheyd den 21 april 1765. Syn verstand gepaert met uytmunde zeden ende eene bezondere bekwaemheyd tot de bestieringe, is hij verheven tot de plaetse van *Guardiaen*, in het Convent van Gend in 't jaer 1772, ende tot de Géene van *Minister Provincial* in 't jaer 1775; alsdan syne deugden ende bekwaemheyd sig uytbreydende onder syne medebroeders gelyk de straelen der zonne op de aerde, is hij den 12 oktober 1792 verkozen tot *Commissaris General* over de Provincien van Opper Duytsland, Belgien, Schotland, Irland, En-

geland, Sweden etc. ende eyndelinge alle Geestelyke ende weerelyke orders door de Fransche wetten vernietigd zynde en benevens syne medebroederen verjaegt uyt syn clooster den 30 december 1796 heeft hij door een ider geropen om Syne schuylplaetse te nemen, verkosen het huys van de Joffnen Varenbergh, in welkers familie hij sedert den tyd van dertig jaeren was geëerd ende bemind ende is aldaer bekleed met de voorschreven weerdigheyd van *Commissaris General* ende met eene volmaekte verlaetinge aen den wille van den Alderhoogsten seer godvrugtelyk overleden den 25 july 1800: hij is volgens synen uyttersten wille met een solemnéel Lof begraven tot Vinderhoute den 27 july ende dags daer naer is gedaen syn solemnéel uytvaert in de parochiale Kerke van *St Nicolaus* binnen Gend.

Hij was eenen man begunstigt met een doôrdringenste verstand, van uytmuntende zeden, deugden ende geleertheyd, hij heeft altijd en immer eenen besonderen drieft gevolgt de leeringe Christi van de lasteringen verduldiglyk te verdraegen en goed te doen, aen die hem quaed hadden gewilt; emmers syn geheel leven is een denkbeeld van liefde tot synen God ende tot synen even-mensch ende den loon, die God heeft beloft aen diergelijke deugden is zekerlyk syne vergeldinge. C. S.

List No. 8 containing a selection of recent acquisitions offered for sale by A. L. van Gendt, 13, Prof. van Reesland, Blaricum.

267. Titelmannus, F. Elucidatio in omnes epistolas Apostolicas, quatuor decim Paulinas & Canonicas septem (etc.). Antverpiae, Mich. Hillen, (van Hoochstraten), 1528. Sm. 8vo. Or. calf, back renewed, sides with the impressions of a Flemish panelstamp. (somewhat dam. & loose) 264 ll. *f* 95.—.

Nijhoff-Kronenberg 2039. First edition of this work of Franciscus Titelman (1498-1537) a minorite in Louvain who became a Capucin in 1535. His knowledge of Greek, Hebrew & Chaldaeic was very extensive. Acc. to a note this is the E. Duff Gordon-copy mentioned by Nijhoff-Kronenberg. No copy in Antwerp acc to Nijhoff-Kr.

In LIST No. 9, containing recent acquisitions of old and rare books offred for sale by A. L. Van Gendt, Blaricum Holland, 1956 komen voor:

43. DUNS SCOTUS, JOH. Commentaria in xii li. metaphysice Aristo. Emendata et quottationibus concordantiis atque annotationibus decorata per fratrem Mauricium hibernicum. Venice, Scotus, 1501. Fol. Or. limp vellum. 162 ll. *f* 320.—.

First edition of the commentaries on Aristoteles' Metaphysics by Joh. Duns Scotus (1265-1308) the „Doctor Subtilis", possibly born in Ulster or Northumberland who had studied in Oxford and who later lectured there and in Paris. In 1308 he went to Cologne where he died under curious circumstances. His most important work was his Questions on the Sententiae of Petrus Lombardus, also called the „Opus Oxoniense". - A nice copy, some slight and small marginal stains. Last two leaves somewhat browned. Fine printersmark on the last page but one.

64. GEORGIUS VENETUS, Fr. In Scripturam Sacram Problemata. Venice, Bern. Vitalis, 1536. Sm. 4to. Mod. bds. 4 11.; 64 ll. *f* 160.—.

First and only edition, exceedingly rare. The author, a Minorite, dedicates his book to Paulus II, the Pope, but according to Vogt, p. 705, who quotes the catalogue of the Uffenbach-library I p. 762 it should be considered an Atheistival book with which, as we may presume, the Pope

will not have been very happy! It ends rather abruptly on the verso of leaf 64. We think no more has been published. With a most beautiful woodcut-border enclosing the title. A fine copy.

66. GODEFRID, P. Dye woestijne des Heeren leerende hoe een goet kersten mensch Christum, dlicht der waerheyt, ende ald' duechden sal navolgen in dese duyster woestijne des bedroefde werelts (etc.) Thantwerpen, Jan van Ghelen, 1554. Sm. 4to. Old, repaired and backed, calf, remains of clasps. 340 ll. nn. *f* 150.—.

Illustrated with a woodcut-border enclosing the title, thirty full-page woodcuts and Van Ghelens fine printersmark. Some of the woodcuts are copies of Dürers little Passion, other are by Anton Woensam von Worms (one dated 1530). It is interesting to note that these German woodcuts found their way to the Netherlands at this comparatively early date. All woodcuts and initials in this volume have been lightly coloured, the most dominant colour being green.

Jan Elen, minderbroeder schreef een boekje over „der ghemeenten biechte", het werd gebruikt in 1518. Het wordt besproken in Het Boek XIX (1930) blz. 180.

In Collectanea Franciscana (26) 1956 blzz. 187-201, 282-306 publiceerde P. Raoul de Sceaux O.F.M.Cap: Collection des incunables et des livres du XVIe siècle de la bibliothèque provinciale des Capucins de Paris.
Wij vinden op blz. 290 vermeld:
28 (94) Guilelmus de Gouda O.F.M. Observ. Expositio mysteriorum Missae et verus modus rite celebrandi. Cologne, Henri Quentel, vers 1500.
29 (96) Nicolaus de Lovanio O.F.M. Obs. Minoritica elucidativa rationabilis separationis Fratrum Minorum de Observantia ab aliis fratribus eiusdem ordinis, S. typ. s.l. 30 janvier 1497.

Uit Catalogus nr. 161 van „Het Nederlandsch Antiquariaat Gijsbers & van Loon Arnhem" vermelden wij:
215. MAURITIUS, JOH., Anatomie van der Barvoeter-Monniken Alcoran of der Minder-Broeders Wet-boek. . . . verdeilt in 562. Nederd. Nombers. . . . met aanwysinge d. grouwelen, schuilende in deser Monniken Leere. Amsterdam, by Arn. v. Ravestein,

1695, kl. 8vo. perk. M. frontisp. (Mauritius was: gewesene Priester v. h. Ordre d. Predik-heeren of Dominicanen). Zeer zeldzaam! *f* 25.—.

Catalogue 100, 1956, Jansenism, J. L. Beijers, Wed 5-7, Utrecht.
186 BRIEF aan pater Aeg. de Glabbais, aangaande sijn veelvoudige lasteringen, en onchristelijken handel tegens Joan. van Heumen. Munniken-dam, 1704. 4to. - (Damaged with loss of a few words). - Van Beek 20. - *f* 6.—.
317 CROONENBORGH. M. De twee gheestelycke colommen vande H. Kerkcke, te weten het H. Sacrament der biechte, ende het H.H. Sacrament des autaers. Antw., 1692. Hfvellum. - (Unclean). - Willaert 4283 (ed. 1682). - *f* 8.—.
571 ——— (CAUWE, F.). Continuatio responsionis brevis ad praefationem apologeticam et tractatum tertium, qui accessit „Methodo remittendi et retinendi peccata per D. Gumm. Huyghens..." Moguntiae, 1675. - Willaert 3792 - *f* 12.—.

In Catholic Theology Part I (A-1) van Ludwig Rosenthal's Antiquariaat 's-Gravelandseweg 102, Hilversum, komen voor de volgende nummers:
37. (ALCANTARA, Petr. de) VERHAEL, cort, van het Heyligh ende deuchdeleyck leven van den H. Petrus de Alcantara Minder-Broeder; met een seer schoone onderwijsinghe om te bidden en te mediteren. In verschijden talen uyt het spaens overgeset ende nu in onse Nederduytse taele verbetert. T'Antwerpen, Petr. Bellerus, 1669. With 2 frontisp., showing the author. 61 pp., 3 lvs., 7 lvs., 142 pp. Vellum. - Knuttel, Kerkgesch. p. 341. - *f* 29.—.
79. APOLLONIUS, Petr. (Collatius), Presbyter. Novariensis. Excidii Ierosolymitani libri IV. Sec. ed. opera Adr. van der Burchii cum notis, Leiden, Fr. Raphelengius for Plantin, 1586. 101 pp. - Bound uw with: MAURUS, Franc., Hispellatis, O.F.M. Franciscados libri XIII. Nunc primum ed. Antwerp, Chr. Plantin, 1572. In italics, 8 lvs., 378 pp., 2 lvs. - With printer's marks, 8vo. Old vellum. - *f* 60.—.
Ad I: Brunet, I. 347. Ruelens de Backer p. 291, No. 15. Written in verse.

Ad II: Degeorge p. 164. Ruelens de Backer p. 125, No. 20: "C'est un poëme épique en l'honneur de saint françois, par Fr. Maurom cordelier italien. Bien que le titre porte 'nunc primum', etc., ce poëme parut pour la première fois à Florence, en 1570." - Very slightly stained at beginning and end, otherwise in excellent condition, with bookplate of Nordkirchen.

491. CASTRO ZAMORENSE. Alonso de, O. Min. Adversus omnes haereses libri XIV. In quibus recensentur omnes haereses quae ab apostolorum tempore ad hoc usque saeculum in ecclesia ortae sunt. Cologne, Melchior Novesanius, 1539. With printer's mark on the title (Arn. Birckman) and many very fine initials of the so-called children-alphabet by Anton Woensam v. Worms. 10 unnumb., 214 numb. and 17 unnumb. lvs. Fol. Boards. *f* 57.—. At the end: Determinatio facultatis theologiae in schola Parrhisiensi super assertionibus D. Erasmi Roterodami. - Some wormholes, one throughout otherwise very good fresh copy.

887. (—) WALCH, Jan. Het leven van een heilige. Een gedramatiseerde legende. Maastricht, Boosten en Stols, 1924. 180 pp., 1 lf. Half cloth. - Copy No. 138. - *f* 10.—.

1043. HARPHIUS, Henr., O.Min. Theologiae mysticae, cum speculativae, tum adfectivae, quae non tam lectione juvatur, quam animae puritate, exercitioque obtinetur amoris, Libri III. Cologne, haer. Arn. Birchmanni, 1556. Printer's mark on title; beautiful full-page woodcut of the cricifixion and several nice, large woodcut initials. 16, and 259 lvs. Fol. Old vellum. *f* 42.—.

Hurter IV, 910. Somewhat water-stained, wormholes in the bottom corner (margins) of several lvs. in the middle of the book; side margins of last lvs. frayed. (Hurter: sec. ed., Innsbr. 1892-99).

1212. BONAVENTURA, Card., Episc. Alban., O.F.M. Breviloquium septem constans partibus de sacra scriptura. (Strasbourg, printer of Henricus Arminensis, ca. 1474.) Gothic type. 72 (instead of 82) unnumb. lvs. 34 lines to a page. - SAME. Libri et tractatus varii. (Cologne, Bartholomaeus de Unckel and Joh. Koelhoff) 1484 in vigilia Petri et Pauli. Gothic type. 211 (instead of 278) unnumb. lvs. 2 cols. 38-43 lines a page. - Fol. Old blind-tooled calf (somewhat rubbed), with clasps.

Ad I: Hain 3469. Proctor 311. BMC I, 77. GW 4652. Stillwell

B 768. The lvs. 73-82 at the end rare missing. The large, coloured initial at the beginning cut away, with loss to text. Ad II: Hain 3463. Proctor 1143. BMC I, 242. Polain 774. GW 4644. Stillwell B 826. Lvs. 1-196 printed by B. v. Unckel. Lvs. 197-278 printed by J. Koelhoff. The first tract: the breviloquium, covering the lvs. 1-61, is missing and also sig. L 7, N 7, b 3.
The tracts: Itinerarium mentis, Parvum Bonum, Soliloquium, Lignum vitae, Centiloquium, Epistola, are printed by B. v. Unckel; the Apologia and the other smaller tracts by J. Koelhoff. - Some stains, scribbles on first and last lf. Very well preserved.

Bij J. L. Beijers, Wed 5-7, Utrecht, werden 19 april 1956 geveild:
349. - (Putte, J. v. d.) Eenen claren spiegel der warachtiger christelijker maechden. Antw., G. de Bonte, 1551. Small 8vo. Orig. blind-tooled calf (rep).
First edition of a rare manual for young nuns by the Franciscan J. van der Putte of Middelburg (1526-1581), later on charged with the leading of a nunnary at Geertruidenberg.
With 17 large and 7 small woodcuts, and the beautiful printer's mark on first and last leaf.
530. - (Boener, J.) Verae ad vivum effigies martyrum Gorcomiensium. Sylvae Ducis, A. Scheffer, 1623. Small 8vo. Calf (back and corners dam.) With title-vignette, 15 portraits and 1 other engraving. - (some stains).
Bibl. Belg. B 294 mentions one copy only, (in a private library). - (Missing 3 prelim leaves (coat of arms and panegyrics), the appendix (52 pp.) and the last leaf).
531. - Estius, W. Waerachtighe historie van de Martelaers van Gorcom. (U.h.) Latijn over-gheset d. B. W. Spoel-Bergh. Antw., Plantijn, 1604. Bound. - (Title from another copy; marg. stains).
C. S.

In „Omhoog" van 3 augustus 1956 was te lezen een artikel over: „De Congregatie van O. L. Vrouw ter Engelen 25 jaar in Nederland. Zie Bundel XX blzz. 169-186. C. S.

Verschenen is: Giblin Cathaldus O.F.M., *Liber Lovaniensis.* A Collection if Irish Franciscan Documents 1629-1717. Dublin, Clonmore and Reynolds, Ltd., 1956) XXIII-425 pp.
Dit boek, ook voor de Minderbroeders ten onzent van belang, werd gerecenseerd in Collectanea Franciscana 26 (1956) blz. 323. Alsook in Archivum Franciscanum Historicum 49 (1956) blzz. 208-209. C. S.

Het boek van P. Maximilianus O.F.M.Cap. *Sint Franciscus Leven van Jacob van Maerlant,* Zwolle 1954, kreeg een vererende aanbeveling in Archivum Franciscanum Historicum 49 (1956) blzz. 191-192. C. S.

Een belangrijk werk voor de geschiedenis van de Minderbroeders in onze streken is dat van Johannes Catz O.F.M.: *Alemania Franciscana Antiqua.* Ehemalige franziskanische Männer- und Frauenklöster im Bereich der oberdeutschen oder Strassburger Franziskaner Provinz mit Ausnahme von Bayern. I Band. - Ulm/Donau, 1956.
Een recensie van P. Gerold Fussenegger O.F.M. in Archivum Franciscanum Historicum 49 (1956) blzz. 203-206.
Men weet, dat de zending van zijn zonen naar Duitsland door Franciscus in 1221 wondergoed gelukte. Om wille van de grote uitgestrektheid werd de provincia Teutonica verdeeld in 1230 in de provincia Rheni en in de provincia Saxoniae.
In 1239 of wellicht later - alleszins voor 1264 - werd de provincia Rheni opnieuw onderverdeeld in provincia Argentinensis seu Alemaniae Superioris en in provincia Coloniensis seu Alemaniae Inferioris.
Deze laatste provincie bestond uit zeven custodieën, nl. van Brabant met de kloosters Tienen, Brussel, Leuven, Diest, Sint Truiden en Mechelen, van Holland met 's Hertogenbosch, Maastricht,

Middelburg, en verder uit de custodieën van Deventer, Keulen, Trier, Westfalen en Hessen. Uit dit overzicht kan blijken, dat de vervolgwerken van P. Johannes Catz voor de oude provincie der Nederlanden en voor haar verdere vertakkingen een grote nieuwsbron kan zijn. C. S.

De aandacht wordt gevestigd op: Wilfrid Brulez. *Correspondance de Richard Pauli-Stravius* (1634-1642) Bruxelles, 1955. (Analecta Vaticano Belgica, 2e série: Nonciature de Flandre X).
Een bespreking van dit boek vindt men in Archivum Franciscanum Historicum 49 (1956) blzz. 299-211.
In zijn brieven komen o.a. voor: P. Joseph de Bergaigne, Petrus Marchant, Hermanus Lisens, Jacobus Pinchart, Servatius Vinck, wederrechtelijk vermoord in 1638 te Maastricht, Antonius Verwey. C. S.

Van belang voor de geschiedenis van de onderhandelingen, die aan het Bestand voorafgingen, is de onlangs verschenen studie van Prof. J. W. M. van Eysinga, oud-hoogleraar in het volkerenrecht te Leiden, getiteld: „Eene onuitgegeven Nota van De Groot" (Mededelingen der Kon. Ned. Ak. van Wet., afd. Letterk. Nw. R. 18, no. 10). In de uitvoerige inleiding op de latijnse nota van Hugo de Groot, wordt over Grotius' aandeel in de onderhandelingen gesproken. Het zeer helder gesteld latijnse betoog is een met verschillende argumenten gestaafde pleitrede tegen het aanvaarden van een wapenstilstand met Spanje. Het stuk, daterend van april 1607 somt alle volkenrechtelijke bezwaren op tegen de voorstellen, die Pater Jan Neijen O.F.M. in het voorjaar van 1607 in naam van de aartshertogen deed op basis van de erkenning der volstrekte onafhankelijkheid der noordelijke gewesten.
De Groot bestrijdt allereerst het recht van de aartshertogen, eigenmachtig op deze voorwaarde, die door de Staten als grondslag tot de besprekingen geëist werd, een vredesaanbod te doen. Een goedkeuring achteraf, ja zelfs een voorafgaande machtiging van de Spaanse vorst, zou nog geen voldoende waarborg zijn, om een overeenkomst met deze katholieke vorsten, aan te gaan, omdat de leer de katholieke Kerk steeds de mogelijkheid van eenzijdige

opzegging door Spanje openhield. De zeven Provinciën waren immers in hun ogen slechts rebellen en ketters.
Een der bezwaren van De Groot, die in dit pleidooi eerder spitsvondig dan overtuigend is, wortelt in een z.g. decreet van het Concilie van Constanz: „Pontificis et Concilii auctoritate sancitum, quod Haereticis servandam fidem negat".[1] Dit bezwaar vinden we o.a. in de Memorie van Oldebarnevelt, welke waarschijnlijk - zoals Prof. van Eysinga vermoedt - op de tot nu toe onbekend gebleven nota van Grotius berust: „Dat men ons daerom noch na geestelyck, noch nae weereldlyck recht, nyet verbonden is, eenige beloften ofte eeden te houden of te presteren; als by tyde des Keizers Sigismund in de saecke van Johan Huss is besloten en in't werck gestelt. . . ."[2]
Waarschijnlijk ten gevolge van deze nota van De Groot is er in 1608-1610 een heftige pennestrijd aangaande dit punt gevoerd. Prof. J. D. M. Cornelissen heeft in zijn oratie, *De Trouw der Katholieken tegenover „Ketters"*[3] hierover vrij uitvoerig gesproken. In deze strijd stond de Delftenaar, Ds. Daniel Plancius, tegenover de deken van de Bossche St. Jan, Robert Sweerts en de vermaarde Bollandist, Pater Heribert Rosweyde S.J.
Hadden de Staten zich aan deze verhandeling van De Groot gehouden, dan zou er nooit een bestand, laat staan een vrede tussen Spanje en de Republiek tot stand zijn gekomen. Wel hebben de Staten van vrijwel het begin af de goedkeuring van Philips III, de Spaanse koning geëist, zich beroepend op het contract van Philips II met de aartshertogen van 1598. Pater *Neijen* heeft alles gedaan, om Oldenbarnevelt te bewegen, deze conditie te laten vallen. Tegen zijn betoog, dat de aartshertogen gerechtigd waren, hierin geheel eigenmachtig te handelen, werd hem een copie van het tractaat van 1598 getoond, waarin o.a. overeengekomen was, het gebied in zijn geheel te laten en er geen deel van te ontvreemden, op straffe, dat dan het bestuur weer aan Spanje zou komen. Zo moest Pater *Neijen* de voorwaarde wel aanvaarden, doch hij deed het slechts onder de clausule „si placeret Archiduci".[4]
De kwestie van de trouw die men z.g. tegenover „ketters" niet hoefde te houden, schijnt in de onderhandelingen zelf niet ter sprake gekomen te zijn, wel duikt het z.g. decreet van het Con-

cilie van Constanz bij de tegenstanders van de wapenstilstand nu en dan op.[5] Ook in Valerius' Nederlandtsche Gedenckclanck komt dit indirect ter sprake n.l. in de Twee-spraeck van A. ende B:

A. De Vrede komt van God: kom, kom, gewenschte Vrede!
Die God en Mensch behaegt.
B. Ay! meent ghy doch hier mede
Te hebben ware Vreed', end' vaste rechte trou,
Gelyck m'in sulcken saeck wel gaerne willen sou?
Och neen! De Spanjaert sal wel veel van Vrede spreken,
Gelijck dat altijdt so geweest syn zijne streken:
Maer 't hert wat anders denckt; 's Paus wetten houd hy vast:
Houd Ketters geen geloof, wanneer 't u niet en past.[6]

A. F.

1 W. J. M. van Eysinga, *Eene onuitgegeven Nota,* p. 11-12.
2 M. L. van Deventer, *Gedenkstukken van Johan van Oldenbarnevelt en zijn tijd,* Derde deel, 1604-1609, Den Haag 1865, p. 139.
3 J. D. M. Cornelissen, *De trouw der katholieken tegenover „ketters",* Nijmegen-Utrecht 1930, p. 10 vv.
4 Van Eysinga, *Eene onuitgegeven Nota,* p. 6. Angelo Gallucius, *De Bello Belgico,* 1671, Deel II, p. 322.
5 O.a. in een brief van Henrick van Bilderbeke aan Oldenbarnevelt van 10 april 1607, Van Deventer III, p. 117-118.
6 A. Valerius, *Nederlandsche Gedenckclanck,* uitg. W.B. 1947³, p. 205.

Het zal voor de Nederlandse lezer ongetwijfeld een ware verrassing zijn te vernemen, dat de derde biograaf van de H. Franciscus Deken in Maastricht is geweest en wel in het jaar 1237. De Minderbroeders hadden daar in 1234 een klooster langs de Jeker gebouwd.[1]

In dit jaar of in 1232 dichtte genoemde Deken, Hendrik van Avranches, zijn *„Legenda versificata S. Francisci".* Het werk is niet zozeer een biografie, als wel een epos, bestaande uit 14 gezangen van 2585 goedlopende hexameters. Het berust geheel op de Vita I S. Francisci van Thomas van Celano en werd uitgegeven in de Analecta Franciscana X, fasc. 4 (1936) 405 ss. In de Prolegomena, p. IX, geeft P. Bihl in het kort de levensdata van deze grote vriend van S. Fraciscus, uitvoeriger in A.F.H. XXXII (1929) 3-53.

Hendrik van Avranches werd geboren in Duitsland uit een Normandische vader. Hij maakte gedichten voor koning John van Engeland (1199-1216) in 1214, voor keizer Otto IV in 1215. Hij was een „Clericus vagus" deze „magister Henricus versificator"

die door de vorsten als afgezant gebruikt werd. Van 1219 tot 1227 vertoefde hij in Engeland, keerde terug naar Duitsland, waar hij o.a. in 1235 aan het hof van keizer Frederik II was. Aan de pauselijke Curie vertoefde hij in 1232, 1234 en 1238-39. Misschien was hij in 1234 kanunnik te Avranches. In 1237 was hij Deken van het kapittel van Sint Servaas. In 1240 dichtte hij voor S. Lodewijk IX, maar van 1243 tot 1260 was hij hofdichter van Hendrik III van Engeland. Kort daarna is hij overleden. Hij heeft ook allerlei Heiligen bezongen. W. L.

[1] Zie Beda Verbeek in Coll. Fr. Neerl., II, 93.

Monnikkenkappen, uitvinding des duivels....

Ick hebbe / als ick dit eerstmael las uyt curieusheyt / eenige oude exemplaren van Bybels met figuren / onder 't Pausdom gedruckt / na-gesien / en heb in vier der selver soodanige schilderyen en prenten gevonden. Biblia *Johannis Benedicti, Paris. 1552 in Folio,* voor het 4 cap. van *St. Matthaeus,* en *Lucas,* hebben den Duyvel uyt-geprint in een Minne-broeders kappe / met een Pater-noster en Cruys. Het selve is te sien in *den Bybel geprent tot Antwerpen by Jacob van Liesvelt. Anno 1542 in Folio,* voor het 4 cap, van *St. Lucas.* Wederom in *Het Nieuwe Testament, geprent tot Collen duir Johannem Gymmich, Ao* 1531, *in Octavo* voor *Matth.* 4. Item / in *Het Nieuwe Testament, gedruckt te Hantwerpen by Steven Mierdmans, Ao. 1545. in Duodecimo,* voor *Matth. 4* ende *Luc. 4* staet de Duyvel geschildert in de gedaente van een Capucijn met een Pater-noster op sijn zijde. Noch een ander Bybel tot *Antwerpen* gedruckt by *Willem Vorsterman Ao. 1528* met gratie en privilegie van Keyser *Karel V* vertoont *Matth. 4* den Duyvel in Monnickskleederen. Item / een ander in 't *Fransch* gedruckt Ao 1534 bij *Martijn Lempreur,* tot *Antwerpen, met gratie en privilegie des Keysers* / ende dat met advijs van den *Inquisiteur* des Geloofs / ende van de Theologanten der Universiteyt van Leuven, hebbende voor Matth. 4 ende Luc. 4 den Duyvel in een Monnicken-habijt met een steen in de rechter / ende een Pater-noster in de slinckerhant uyt-geprent.

Aldus *Jac. Lydius, predikant te Dordrecht in het boekje Roomsche Meester-stuck van Heer Simon de Koningh, Tot Dordrecht 1650, blz. 95.* C. S.

BOEKBESPREKINGEN

J. Poort Jzn, *Harlingen in de loop der eeuwen,* Harlingen, „Flevo" 1954, p.p. *f* 1.75.
Eenvoudige notities over de geschiedenis van de Friese havenstad en jeugdherinneringen van de schrijver uit het Harlingen van de negentiger jaren van de vorige eeuw. Ook de foto's helpen mee om de situaties en de sfeer rond 1900 te doen kennen en voelen. P. Sybrand Galama.

Luc. H. Grollenberg O.P., *Atlas van de Bijbel,* met medewerking van de Bijbelgeograaf Dr. A. van Deursen, leraar aan de Eerste Christelijke H.B.S. te Groningen. Derde Druk Amsterdam. Elsevier, MCMLV. *f* 29.50.
Historische figuren spreken met een bijzonder accent uit de dingen, die hen omringden. Vandaar het verlangen om met deze omgeving in kennis te komen. Geheel in het bijzonder - en niet enkel uit historische interesse - geldt dit voor de figuur van Jesus Christus. Wie verlangt niet het decor te kennen van de Bijbel? Het is de grote verdienste van deze Atlas op heel bevredigende wijze aan deze behoefte tegemoet te komen.
Boven de oude Bijbelatlassen - niet veel meer dan kaarten waarop de bijbelse plaatsen waren aangegeven - munt deze Atlas uit doordat hij een levendig en concreet beeld geeft van de Bijbelse Geschiedenis. Al hetgeen zich heeft afgespeeld vanaf de omzwervingen der Aartsvaders tot aan de volheid der tijden, kan men hierdoor meeleven. Naast zesendertig kaarten, waarop bij de namen van de plaatsen de rol wordt aangegeven, die zij in de geschiedenis vervuld hebben, is er een overzichtelijke en boeiende bijbelse geschiedenis beschreven, gerangschikt naar de opeenvolgende cultuurperioden, vanaf het oude Egypte tot het romeinse rijk. Treffend zijn de opschriften van de hoofdstukken: „de Stem van Israëls geweten", „in de vloedgolf van het Hellenisme", „in de greep van Rome", enz. Deze lange geschiedenis wordt aanschouwelijk gemaakt door vierhonderd en acht foto's, die prachtig aansluiten bij de tekst; om maar een voorbeeld te noemen: de deportatie van de bewoners ener veroverde stad bij Juda in ballingschap. Een register van personen en zaken vergemakkelijkt het gebruik van deze Atlas en is door de uitvoerigheid van verklaringen en verwijzingen welhaast als een bijbels woordenboek te hanteren.
Uit de voorrede op de Nederlandse vertaling van Adriaen Reland's Latijns Palestinaboek, Utrecht 1719 citeerden de samenstellers van dit nieuwe Palestinaboek: „Wij zullen onzen arbeyd wel besteed achten, zoo maar een van de geringste onzer Leezers buyten veel andere nuttigheden een groot aantal Schriftuurplaatsen, beter dan hij te voren gedaan hadde, door het leezen van dit werk zal hebben verstaan". Pater Grollenberg en Dr. van Deursen mogen weten dat zij dit bereikt hebben. En nog heel wat meer. Nog niet zo lang geleden werd opgemerkt dat Nederland op het gebied

van de Schriftuurstudie een achterstand heeft in te halen. Deze publicatie is zeker een stap in de goede richting, zoals de franse en engelse bewerking tonen. Aan de groeiende belangstelling voor de Heilige Schrift wordt hier voldaan doordien de resultaten uit de jongste opgravingen en de conclusies uit de laatste vondsten werden benut. Elsevier, aan wie de uitgave van atlassen wel is toevertrouwd, zorgde ook hier weer voor het perfecte kleed. Zoveel is zeker, dat wie dit werk koopt, waar krijgt voor zijn geld. Dr. E. Sloots O.F.M.

Hildegard van Bingen, *Keuze uit de Geschriften,* vertaald en ingeleid door Prof. Dr. Willibrord Lampen O.F.M. Monumenta Christiana, tweede reeks, Deel III. Utrecht/Antwerpen. Het Spectrum MDCCCCCLVI, *f* 9.50
Uit de werken: Ken de Wegen des Heren (Scivias), Koor der Deugden, Brieven, Uitleg der Evangeliën, Het Boek van het verdienstelijk leven van Hildegard van Bingen, vertaalde Professor Lampen gedeelten die een goed beeld geven van het karakter, de visioenen en de spiritualiteit van deze merkwaardigste vrouw van de twaalfde eeuw. Na een inleiding over visioenen in het algemeen en die van Sint Hildegard in het bijzonder, volgt een overzicht van Hildegards leven en werken. Zoals van Prof. Lampen te verwachten, laat dit overzicht aan volledigheid niets te wensen over. Tal van bijzonderheden worden er in gegeven, over jeugd en opvoeding van Hildegard, de stichting van de kloosters Disibodenberg en Rupertsberg, de correspondentie van de Heilige met de groten van haar tijd, de samenstelling, het karakter en de inhoud van haar grotere en kleinere werken, handschriften waarin deze zijn overgeleverd, drukken waarin zij zijn verspreid enz. Hildegard blijkt te zijn een apostolische ziel, die haar visioenen optekende om het gelovige volk schadeloos te stellen voor het gemis aan goede preken en de lijdende mensheid te helpen met hetgeen haar encyclopaedische geest wist over de geneeskundige kracht van vogels en vissen, bomen en planten, metalen en edelstenen, zee- en viswateren. Interessant is het te zien welke rol symboliek en allegorie in haar werken spelen en hoezeer bovennatuur en natuur worden vermengd. Tegenover de blinde Synagoge staat de gestalte vol ogen: de Kerk. Elders is de maan het beeld van de Kerk, dan weer de stad vol torens. Daarboven troont Christus op een wolk van licht, een andere keer voorgesteld als de zon, naast de Vader door het heelal en de Openbaring door de wind verbeeld. Aan de voorstellingen in kerken en kapellen en op miniaturen heet deze symboliek ontleend; de vraag zou gesteld kunnen worden in hoeverre Hildegard op haar beurt de kunst beïnvloed heeft.
Een heilige, volop middeleeuwse figuur waarvan het leerzaam is kennis te nemen en wier woord nog betekenis heeft voor onze tijd. E. Sl.

Jos. Smits van Waesberghe, *Muziek en Drama in de Middeleeuwen.* 2e druk, Amsterdam, Bigot en van Rossum N.V. *f* 3.90.
Kort, overzichtelijk en boeiend beschrijft Pater Jos. Smits van Waesberghe

de wording van het middeleeuwse drama, de ontwikkeling en het verval van het muziekdrama en de geschiedenis van het muziekdrama in Nederland. Het werkje is verlucht met foto's van interessante miniaturen, merendeels hier voor het eerst afgedrukt. In deze tweede uitgave is de tekst opgenomen van nog onbekende gedeelten van het Maastrichts Paasdrama. Deze tekst is ontleend aan een 15e-eeuws Hymnarium van de Koninklijke Bibliotheek, afkomstig van de S. Adelbertusabdij te Egmond. Pater Smits van Waesberghe wijst er op, dat dit drama, behalve te Maastricht ook gespeeld te Egmond en uitgebreid te Delft, hèt Nederlandse Paasdrama mag genoemd worden en door het afdrukken van de in de Maastrichtse lezing ontbrekende Scène, van dit drama hier nu de tekst volledig en de muziek nagenoeg volledig wordt gepubliceerd. Op p. 54 is sprake van een 14e-eeuws groot mysteriespel, gevonden in het Slavanten- (d.i. Minderbroeders-Observanten-) klooster te Maastricht. Het handschrift bevindt zich in de Kon. Bibliotheek te Den Haag.
De „Ordo Virtutum" van Hildegard van Bingen, een der eerste spelen waarin een gesproken rol voorkomt (en wel van de duivel, om de gezonkenheid van de gevallen engel tot uitdrukking te brengen, p. 50), is met andere geschriften van Hildegard, vertaald en ingeleid door Prof. Dr. W. Lampen O.F.M., verschenen in de serie Monumenta Christiana, Spectrum, Utrecht-Antwerpen, MDCCCCLVI. E. Sl.

Prof. A. M. Hammacher, *Zadkine,* Amsterdam, Aleert de Lange (1954) *f* 4.50.
In de serie Europese Beeldhouwkunst, waarin reeds verschenen deeltjes over Despiau, Marini, Lipchitz, is nu een bijdrage opgenomen over Zadkine. Gezien de belangstelling voor zijn werk in Rotterdam en Haarlem, mag dit deeltje welkom genoemd worden. Hammacher, bekend o.a. door zijn publicatie over beeldhouwkunst van deze eeuw in de serie „De schoonheid van ons land", bepaalt in de Inleiding de geheel eigen plaats die Zadkine ondanks in Engeland en Frankrijk ondergane invloeden, inneemt in de rij van beeldhouwers van onze tijd. Het deeltje bevat 32 afbeeldingen waaronder De Profeet, Vrouw met waaier, Hert, Orpheus, Sint Sebastianus, De Drie vriendinnen, Muzikanten, De beeldhouwer, De gevangene, Geboorte van vormen enz. E. Sl.

V. M. Hillyer, *De wereldgeschiedenis in een notedop*, voor Nederland bewerkt onder toezicht van Dr. J. A. Vor der Hake in leven Rector van het Baarns Lyceum. Met vele illustraties van Carel M. Booy en M.S. Wright. Zevende, tot op heden bijgewerkte druk door Dr. M. Schneider. Geautoriseerde uitgave. Baarn, Uitgeverij en Drukkerij Hollandia N.V., *f* 7.90.
Deze wereldgeschiedenis, die gaat vanaf de vroegste dagen tot de tijd die wij beleven, behoeft, gezien de aftrek, geen nadere aanbeveling. Ongetwijfeld constateert de katholiek lacunes en zag hij een en ander liever anders

geformuleerd. Maar in zijn geheel genomen is het voor kinderen een aardig boek omdat de loop der geschiedenis er zo bevattelijk in is voorgesteld. Zij zullen er met plezier in lezen en - laten we het maar gerust zeggen - de ouderen ook. E. Sl.

M. H. Lelong O.P. *Heilig Land.* Nederlandse bewerking van Ds. C. M. De Vries. Met foto's van Willem van de Poll. Amsterdam, Elsevier, MCMLV. *f* 17.50.

Lelong wil duidelijk maken dat de geschiedenis in de bovennatuurlijke orde werd ingevoegd. Daarvoor leidt hij ons binnen in het geheimnis van Jeruzalem, Bethlehem, Nazareth en van Galilea. Ontboming, industrialisatie en vroomheid hebben ervoor gezorgd dat stad en landschap in Palaestina niet meer zijn als in Christus' tijd. Intussen kunnen noch de tand des tijds noch wandaden der mensen het getuigenis van het Heilig Land vernietigen. Vooral plekken als het onveranderde meer van Genesareth, kunnen aan de woorden van hen die er eenmaal de getuigen van de Openbaring waren, de kleur en de hartslag geven van het leven zelf. „Maar ik zal nooit vergeten - zegt de auteur (blz. 175) - hoe de zee van Tiberias voor hen die weten te luisteren, van Jezus spreekt. De echo van het op de opstandingsmorgen gesproken woord weerklinkt nog op de oever: „Simon, zoon van Johannes, hebt gij mij waarlijk lief". Luister goed, pelgrim en drie keer zult ge het antwoord uit uw hart voelen opwellen: „Ja, Heer, Gij weet, dat ik U liefheb" (Jo 21 : 15-16). Pascal, Johannes van het Kruis, Theresia van Avila, Catharina van Siena zijn daar om te bewijzen dat een bezoek aan het Heilig Land niet nodig is om de gewijde teksten te verstaan. Nochtans verzucht de auteur terecht: Men zou iedere Christen toewensen althans één keer in zijn leven een Goede Vrijdag in Jeruzalem mee te maken. De velen die als Mozes het Land van Belofte nimmer zullen betreden, worden door het boek van Pater Lelong in de gelegenheid gesteld om de aanwezigheid des Heren althans enigermate te voelen. Voor zover dit door de wel interessante, maar enigszins ingewikkelde tekst wellicht niet volkomen wordt bereikt, slaagt daarin de unieke verzameling prachtige kunstfoto's. Geheel overeenkomstig de opzet, want het werk is voornamelijk als album bedoeld. De oude trouwe garde der Franciscanen, die sinds eeuwen het Heilig Land bewaken, komen we vanzelfsprekend op meerdere plaatsen tegen.

Een opmerking: van enkele bijbelteksten hadden we liever een andere vertaling gezien. E. Sl.

VIIIe Oude Kunst- en Antiekbeurs der Vereniging van Handelaren in Oude Kunst in Nederland. 10 augustus - 2 septemeber 1956, Delft, Museum Prinsenhof, (1956).

De voorzitter van het Bestuur der Stichting Oude Kunst- en Antiekbeurs, L. Morpurgo, leidt de Catalogus in met een schets van de positie van de

Nederlandse Kunsthandelaar ten opzichte van de internationale Kunsthandel. Volgt Plattegrond van de Stands en lijst van de deelnemers. In Voorwoord speurt D. Bolten naar de oorzaak van de steeds groeiende vraag naar oude schilderijen, meubilair, zilver, porcelein, juwelen, aardewerk enz.... H. E. van Gelder houdt een praatje over de Kunsthandel en het verzamelen in Nederland. M. J. Schretlen wijdt een beschouwing aan verzamelaars in ons Vorstenhuis. Volgt Ledenlijst van Handelaren in Oude Kunst in Nederland. H.M. Cramer schrijft over Kleurenprenten en M. H. Gans over Antiek Zilver.

Op enkele oude sculptures en schilderijen, waarvan afbeeldingen in de Catalogus voorkomen, zij hier de aandacht gevestigd:
S. Sebastiaan, Zuid Duits, circa 1750,
Christus, Frankrijk, midden 14e eeuw,
Christus van Rembrandt van Rijn,
Paus Cornelius, Gelders, einde 15e eeuw,
S. Petrus, Zuid Nederland, begin 16e eeuw,
Graflegging Christi, Noord Nederland, 2de helft 15e eeuw,
Madonna, plm 1500,
Reliekhouder, Limoges, 2de helft 13e eeuw,
St. Sebastiaan, Frans, 14e eeuw,
Kruisdraging, Antwerpen, eind 15e eeuw,
Madonna met Kind, Utrecht, begin 1400,
Johannes, Frankrijk, omstreeks 1200,
Madonna met Kind, Maasstreek, 14e eeuw. E. Sl.

Irving Stone, *Het Leven van Vincent van Gogh,* Baarn, Hollandia N.V. (1956) Geb. *f* 8.50.
Irving Stone geeft in zijn boek „Vincent van Gogh" het leven van deze merkwaardige schilder in romanvorm.
Wij ontmoeten er Vincent van Gogh vol idealisme en eigenaardigheden op de kansel en achter zijn schildersezel, staande in het leven en toch erbuiten, levende onder de mensen en toch alleen.
De schrijver interpreteert de feiten uit het leven van deze zo typische mens en omkleedt ze met zijn fantasie tot een lezenswaardig geheel.

P. Electus Pfeffer O.F.M.

Dr. J. Voerman, *Het Conflict Kuyper-Heemskerk* Utrecht, Drukkerij Libertas N.V., 1954 (124 bladzijden) *f* 4.50.
21 december 1907 verwerpt de Tweede Kamer de begroting van het departement van oorlog. 24 december stelt het Kabinet De Meester de portefeuilles ter beschikking aan de Koningin. 30 december ontvangt Mr. Th. Heemskerk, voorzitter der anti-revolutionaire partij-, de opdracht tot formatie van een nieuw kabinet. En hiermee is het conflict geboren Kuyper-Heemskerk. Kuyper voelt zich gepasseerd. Was er onder de tegenstemmers

der rechtse fracties (en zeer in het bijzonder onder de anti-revolutionaire) opzet aanwezig om het Kabinet - De Meester ten val te brengen? en is er bij de oplossing der crisis bewust aangestuurd op een weren van Dr. Kuyper uit de landsregering? Een aantal vragen waarop de geschiedschrijver een antwoord moet geven, om een aannemelijke verklaring te vinden voor het conflict binnen de anti-revolutionaire partij tussen de leiders Kuyper en Heemskerk. Met een beschrijving van de feitelijke toedracht der gebeurtenissen rondom de crisis van 1907 en de formatie van 1908 kan hij niet volstaan. Naast de zakelijke vraagstukken zal hij daarom ook de persoonlijkheden moeten verklaren en de staatkundige inzichten die een rol hebben gespeeld. Op die manier moet het mogelijk zijn enig nieuw licht te werpen op deze uiterst belangrijke episode in de geschiedenis der anti-revolutionaire partij, en op de richting der krachten, die zijn werkzaam geweest bij de zo belangwekkende en onverwachte formatie van het Kabinet-Heemskerk.

Dr. Voerman is daarin volkomen geslaagd. In een boeiend betoog laat hij zien dat de leeftijdsverschillen en met name Kuyper's ouderdom hier een rol hebben gespeeld. Als vele ouder wordende leiders was Kuyper eenzaam en hij kon er niet toe komen de jonge krachten in de partij te stimuleren, ook dan wanneer zij wel eens een weg insloegen, die hij ongaarne bewandeld zag. En toen Kuyper de jongeren niet zozeer als zijn leerlingen maar als zijn rivalen begon te zien, was het conflict reeds aanwezig. Was Kuyper in staat geweest met milde wijsheid te vergeven, daar waar hij volgens eigen inzicht grievend was bejegend, wellicht zou men hem, zo niet als enige partijleider, dan toch als geestelijk opperhoofd zijn blijven raadplegen. Een wrokkende leider echter ondermijnt zijn gezag bij jongeren, vooral wanneer deze zelf tot zware verantwoordelijkheid geroepen zijn. En Heemskerk achtte zich geroepen, en wel door de Koningin zelf, en het valt te verstaan dat hij deze roep meende te moeten volgen.

Een boek dat een nieuw licht werpt op deze zo belangwekkende kwestie in de anti-revolutionaire partij en dat het door boeiende verhaaltrant zeer zeker zal doen. P. Egmund Commandeur O.F.M.

P. Horden Jz. *Een kleine Geschiedenis van „Het Land van Vianen"*. z.p. z.j. tweede druk. (Amsterdam, Linaeusstraat 199 III). *f* 8.—.

Het aardige stadje Vianen heeft een groots verleden gehad. Wie kent niet Hendrik van Brederode, de grote Geus, die Vianen reeds in de tijd van Margaretha van Parma in een bolwerk van de reformatie herschapen had? De auteur deelt de historie in vijf perioden in. Tot 1418 regeerden de heren van Vianen, daarna hadden de heren van Brederode tot 1684 de zeggingschap, in de derde periode onder de graven van der Lippe verloor de heerlijkheid aan betekenis. Graaf Simon Hendrik Adolf stond zijn soevereine rechten aan de staten van Holland af. Dit was in 1725. Zeven-

tig jaar later begon de laatste periode als deel van de provincie Zuid-Holland.
De opmerkingen die Dr. F. B. M. Tangelder aangaande het hier op volgend werk, *Recht en Slecht in het Land van Brederode* maakt, gelden, ten dele ook voor dit werk. De auteur heeft gestreefd een doorlopend verhaal te schrijven, en is hierin ook voor een groot deel geslaagd, maar door te veel te willen meedelen heeft hij niet zelden de leesbaarheid geschaad. Een naamlijst, een genealogische tabel van het geslacht der Brederode's en en molenkaartje completeren dit in offset gedrukte werk, dat verlucht is met verschillende foto's. P. Albertus Fick O.F.M.

P. Horden Jz. *Recht en slecht in het land van Brederode,* z.p. z.j. (Amsterdam, Linaeusstraat 199 III, 1955).
Het „souvereine" Land van Vianen en Ameide was reeds eerder het voorwerp van een studie, geschreven door P. Horden Jz. Maar had diens voorgaande publicatie *Een Kleine Geschiedenis van het Land van Vianen* 1953 de bedoeling een algemeen overzicht te geven van de historie van dit „land" in de feodale tijd, het onderhavige boek bedoelt ons binnen te voren in het volksleven aldaar in de 17de en 18de eeuw. Met grote liefde voor het land en het volk, waarover hij schrijft, heeft de auteur zijn boek samengesteld. Dit boek bestaat uit een veertigtal op zich zelfstaande opstellen, waarvan sommige levendig en met humor geschreven zijn. Een uitgebreid archiefonderzoek en ook een grote kennis van de geaardheid van de streek hebben hem dit mogelijk gemaakt.
Ongetwijfeld zijn er onder deze opstellen enige, die ook hem, die vreemdeling is in het land van Vianen, interesseren zullen. Zo is dit het geval met de beschrijving der economische gevolgen van de Franse bezetting in 1672-1673, met de uiteenzettingen over de eendenkooien, over de jacht en over de organisatie van en de wrijvingen tussen het hoog- en laaggerecht. Ook de figuur van Greard Bijland, burgemeester van Ameide, als symptoom van 18e eeuwse regentencorruptie, en de rampzalige manier, waarop in 1703 met het archief van Lexmond werd omgesprongen, zal menigeen interesseren evenals de ambtenaren-instructies, die aan het boek zijn toegevoegd.
Het overgrote deel echter der op tafel gelegde geschiedenissen zal de interesse niet hebben van de buitenstaanders. Dààrvoor zijn ze historisch te onbeduidend en ook te zeer aan één plaats gebonden. Is dit iets, waarvan men de schrijver - juist vanwege de opzet van het boek - geen verwijt mag maken, wel kan men er spijt van hebben - de inwoner van Vianen evengoed als de vreemdeling -, dat die geschiedenissen zo eenzijdig gekozen zijn. Ze zijn namelijk merendeels afkomstig uit de justitiële sfeer, zodat aan de misdadigheid in het land van Vianen een onevenredig grote plaats wordt ingeruimd. En daar het boek ons in hoofdzaak verplaatst naar de tweede helft der 17de en overigens naar de achttiende eeuw,

worden we vergast op talrijke lugubere bijzonderheden van de toenmalige rechtspleging. Waarom de schrijver dit boek met zulk een overwegend criminele sfeer „Recht en Slecht" (eerlijk en eenvoudig) noemt, begrijp ik dan ook niet. Overigens is de schrijver zich, blijkens zijn inleiding van deze eenzijdigheid wel bewust geweest, doch verontschuldigt zich met te zeggen, dat de bronnen zelf zo eenzijdig zijn.

Hiermee kom ik meteen tot enige punten van critiek. Waarop berusten 's schrijvers gegevens? Nergens vinden we enige verwijzing naar archivalia of literatuur en ook voor of achter in het boek vinden we nergens een opgave dienaangaande in 't algemeen. Wel blijkt uit diverse plaatsen, dat het archief van de Kamer van Justitie's Lands Vianen en Ameide is benut, ja - naar mijn indruk - geheel en al, maar verder blijven zijn bronnen te veel in 't duister. Heeft de schrijver zijn eenzijdigheid niet al te snel aan de bronnen verweten? Dat geen andere bronnen ter beschikking stonden dan de door hem gebruikte, blijkt uit niets. Heeft hij voor zijn onderzoek alleen de plaatselijke archieven geraadpleegd?

Het verzamelen van meersoortige gegevens zou de schrijver misschien in staat gesteld hebben een geschiedenisboek te schrijven, want dat heeft hij nú niét gedaan. Hij schrijft verhalen, waarin hij zijn gerechtelijke stukken verwerkt, maar waarvan alle bijzonderheden onmogelijk op documenten kunnen berusten. Dit geldt in het bijzonder de romantisering van meerdere verhalen. Als de beul bij de terechtstelling van een veroordeelde zijn blik op één der toeschouwers laat rusten, die later ook onder zijn zwaard zal sterven, is dat romantisch aardig gevonden, maar dat staat uiteraard nergens. Hetzelfde geldt voor de mening van de pastoor, die vond, dat een vijftigjarige weduwnaar hertrouwen moest. Overigens horen we over deze pastoor niets, zelfs niet zijn naam, en de katholieken in het land van Vianen maken in het boek de indruk geen geschiedenis gehad te hebben. We horen niet van ze.

Een tegenstelling tot het voorgaande is het feit, dat het boek stijf staat van heel of half geciteerde dokumenten in het eigentijds streekdialect. Veel stukken worden in extenso aangehaald en soms worden bladzijden achtereen ermee gevuld. Dit bevordert wel de lengte van het boek, maar niet de leesbaarheid ervan. Moet het gebruik van citaten zelfs in een wetenschappelijk werk tot een minimum gereduceerd worden, dan des te meer in een boek van deze opzet.

Tenslotte zij opgemerkt dat het gebruikte lettertype van dit in offset druk verschenen boek nogal klein is en dat de noten slecht leesbaar en soms onleesbaar zijn, en dat een zaakregister - een, overigens niet al te overzichtelijk, personenregister is aanwezig - de waarde van het boek zou hebben bevorderd.

Dr. F. B. M. Tangelder.

Giovanni Papini, *Zo zie ik Christus.* (Opnieuw bewerkte uitgave door M. van Nierop van de Nederlandse vertaling door J. J. Weve.) Tielt/Den Haag, Lannoo, 1954. XXXII, 480 blzz. Ingen. *f* 8.80, geb. *f* 11.—.

Beter dan de oorspronkelijke titel, *Storia di Cristo,* karakteriseert de nieuwe titel van M. van Nierop de aard van het boek. Men moet er geen wetenschap in zoeken in de eigenlijke betekenis van het woord, noch een popularisering daarvan. Het brengt de lezer in contact met de visie van de erudite kunstenaar Papini op het leven van Christus. Het werd door hem geschreven tijdens de periode, waarin hij zich bekeerde tot het katholicisme. Het is een hartstochtelijke, persoonlijk getuigenis, dat als zodanig zijn waarde behoudt ook al dragen bepaalde belangstellingssferen en opvattingen vanzelf-sprekend het kenmerk van een tijdsmilieu dat niet meer in alle opzichten gelijk te stellen is met het onze.

N. van Bohemen O.F.M.

Dr. L. van Egeraat: *Gids voor Nederland.* In de serie: Allert de Lange's Reisgidsen. Amsterdam, A. de Lange, 1954. 267 pp., 10 plattegronden, 11 schetskaartjes, 12 foto's. Geb. *f* 5.50.
Dit is de eerste grote Nederlandse reisgids voor ons land. De toerist wordt uitgenodigd om te gaan kijken langs de routes, die de schrijver uitgestippeld heeft. Voor de verschillende steden kan hij meestal kiezen tussen voettochten van verschillende duur, variërend van een uur tot een hele dag, met en zonder bezoek aan musea e.d. Amsterdam wordt in dit deeltje niet besproken: het heeft een deel voor zich alleen. Voor de provincies zijn er in totaal een vijftig autotochten (eventueel bromfiets- en fietstochten) aangegeven, waarvan de meeste een 80 à 100 km lang zijn. Aan het geheel gaat een hoofdstuk vooraf over geschiedenis, land, volk en cultuur van Nederland, terwijl ook iedere provincie en bezienswaardige stad afzonderlijk wordt ingeleid. De toerist volgt dus de keuze van de schrijver, krijgt ook onverbloemd diens mening voorgezet (wat aan deze gids een grote mate van levendigheid geeft), maar heeft ook stad, streek en land op een uitnemende wijze in hun differentiatie leren kennen.

C. van Eijl O.F.M.

H. C. van Dockum: *Waddenparels aan Neerlands Kroon.* In de serie: Nederland, het land waarin wij wonen, dl 1. Assen, „De Torenlaan", z.j. 184 pp., 20 foto's. Geb. *f* 5.90.
Van Dockum schrijft met dit boekje over onze Waddeneilanden het eerste deeltje van een serie „sociografische reportages met een sterk menselijke inslag", aldus de omslag. Hiermee is het wel het beste getypeerd; een echte sociografie is het niet. Over allerlei wetenwaardige dingen kan men hier lezen: over beroemde kloosters uit vroeger tijd, zoals het Cisterciënserklooster Claerkamp in Friesland met zijn uithoven op de eilanden en de kloosterschool op de nu verlaten zandplaat Griend, over het reddingswezen, de folklore en de fauna, over kard. de Jong en Klaas Toxopeus. Een vlotte kennismaking.

C. van E.

Dit is ons mooie eiland Texel. Foto's en tekst van J. Nauta. Uitg. Foto-atelier en foto-handel J. Nauta, Den Burg; gedrukt bij v. Gorcum, Assen. 96 pp. *f* 4.10.

Een mooi foto-boekje over het meest bezochte van de Waddenparels. De 75 foto's geven meest boerderijen, doorkijkjes, duinen en vogels. Naar aanleiding van sommige afbeeldingen ook enige pagina's tekst. Over de dorpen en de mensen vindt men er weinig. C. v. E.

Een stad verandert; 's-Hertogenbosch in 1953. Uitgeg. door het Gemeentebestuur bij L. C. G. Malmberg, 's-Hertogenbosch. 77 pp., waarvan 25 foto-pp.

De letterkundige Thijs van de Griendt, de stadsarchitect P. H. van Kessel en de historicus L. Pirenne hebben dit boekje samengesteld. Met charme wordt er verteld over het merkwaardige begin van de stad, over handel en ambacht, cultuur, de invloed van Zuid en Noord, over de Bosschenaars zelf en de vernieuwing die hun stad nu ondergaat. In dezelfde geest zijn de foto's, waarvan de meeste van Martien Coppens. Een mooi boekje.

C. v. E.

Nieuw leven in een oude Provincie; Tien jaar Gelderse arbeid van de bevrijding in 1945 tot de herdenking in 1955. Uitgeg. door het Provinciaal Bestuur van Gelderland te Arnhem. *f* 3.75.

Dit boek, dat door Pierre Janssen is samengesteld en geschreven, is een foto-reportage, waarin door ruim 150 foto's met korte bijgaande tekst een idee gegeven wordt van wat er in Gelderland voor de mensen - want „het gaat om de mensen" - sinds de oorlog gepresteerd is. Foto's over industrie, energievoorziening, verkeerswezen, huizenbouw, diverse instellingen, kunst en recreatie roepen hiervan een beeld op. De technische uitvoering geschiedde door N.V. Drukkerij VADA te Wageningen. Een prachtig foto-boek. C. v. E.

P. Geyl, *Debates with Historians.* Groningen-Djakarta, J. B. Wolters 1955. (Historische Studies, uitgegeven vanwege het Instituut voor Geschiedenis te Utrecht, IV) *f* 9.90.

Prof. Geyl brengt in onze bundel een dertiental opstellen en voordrachten bijeen, welke hij alle reeds eerder publiceerde, meerdere bij herhaling. Wat deze verhandelingen tezamen bindt, is de omstandigheid, dat ze alle ons de schrijver tonen in gedachtenwisseling met een aantal geschiedschrijvers uit het verleden en het heden. Dit soort gedachtenwisselingen heeft hij in een vroegere bundel „toernooien" genoemd.

Van deze in het Engels geschreven opstellen en voordrachten zijn er slechts twee, die hierbij voor 't eerst in het Engels het licht zien. De andere verschenen reeds eerder in deze taal, hetzij in originele tekst, hetzij in vertaling uit het Nederlands. Zes voordrachten werden gehouden voor colleges en universiteiten in de Verenigde Staten.

De eerste vier opstellen tonen ons vier groten der 19de eeuwse geschiedschrijving: Ranke, Macaulay, Carlyle en Michelet.
De schrijver toont ons Ranke in zijn objectiviteit, zijn wil tot begrip van wat hem vreemd is, zijn neiging in de geschiedenis Gods plan te ontwaren, zijn afkeer over gebeurtenissen en personen een oordeel te vellen en zijn eerbied voor staat en macht, om vervolgens te betogen, dat deze instelling van de geest kán leiden tot berusting in het kwaad, distantie tegenover de verantwoordelijkheid van leidende personen en aanvaarding van de onzondigbaarheid van de staat. Tegenover de mening echter, dat Ranke aldus het pad naar het nationaal-socialisme heeft geëffend, stelt Geyl enerzijds, dat aan schrijvers uit het verleden deze na hen ontstane rampspoed niet mag verweten worden, al is het mogelijk, dat Ranke's werk het mede bevorderd heeft, en anderzijds, dat de wil tot begrijpen, zoals Ranke die in zijn werken handhaaft, onmisbaar is in onze cultuur. Overigens laat Geyl zien, dat Ranke's invloed op vele der jongere Duitse geschiedschrijvers sterk is gedaald.
Macaulay vormt bijna in alles een tegenstelling met Ranke. Geyl kan hem en zijn werk waarderen als vertegenwoordiging van Macaulay's eigen tijd, doch ziet maar al te duidelijk de feilen in diens geschiedschrijving, die - behalve met zijn aanleg - juist met zijn 19de-eeuwse liberale instelling ten nauwste samenhangen: Macaulay's onvermogen het verleden naar andere maatstaven dan 19de-eeuwse te bekijken, zijn Engelse superioriteitsgevoel, zijn gebrek aan eerbied voor tegenstanders en tegengestelde opvattingen, zijn gemakkelijk indelen van heden en verleden in licht en duisternis, zijn hartstochtelijkheid en zijn naïef vooruitgangsgeloof. Zijn brillante stijl, zijn van kennis overlopende betogen, zijn grote intelligentie boeien desondanks in hoge mate. Hoewel dit alles kenmerkend is voor zijn grote *History of England,* is het in zijn essays uit vroeger tijd - en daarover spreekt Geyl vooral - toch reeds duidelijk aanwezig.

Carlyle, die vervolgens voor het voetlicht wordt gebracht, vormt weer een groot contrast met Macaulay. Al heeft hij met Ranke gemeen, dat ook hij God wil vinden in de historie, hij meent Hem slechts te vinden, oud-testamentair - Carlyle was van Calvinistische huize - in rampen en grote gebeurtenissen en bovenal in helden en grote persoonlijkheden. Geyl tracht - mede aan de hand van een groot aantal publicaties over Carlyle, welke door hem besproken worden - te komen tot een inzicht in Carlyle's levenshouding en daardoor tot een verklaring van zijn geschiedkundige opvatingen. Carlyle's afkeer van de liberale wereld zijner dagen en zijn inwendige grief, in en door die wereld zijn christelijk geloof verloren te hebben, deden hem uitzien naar een compensatie voor persoonlijke onmacht en naar de mogelijkheid tot het ontvluchten van de democratische sfeer, waarin hij moest leven. Deze compensatie en deze mogelijkheid vond hij in de held en diens verering. Tot op zijn middelbare leeftijd, meent Geyl, bleef Carlyle door zijn verzet tegen oppervlakkigheid,

burgerlijkheid en sociale uitbuiting, alsmede door de verbeeldingskracht zijner werken, een aantrekkelijke figuur. Nadien verliest hij in toenemende mate het gevoel voor normen en verhoudingen, offert de rede aan de verbeelding en wordt eenzaam. Zijn latere werken vonden dan ook veel minder lezers dan zijn vroegere en school heeft hij niet gemaakt, al heeft zijn invloed toch wel doorgewerkt. Geyl meent, dat Carlyle's bijdrage tot het ontstaan van het nationaal-socialisme directer is dan die van Ranke.

Van Michelet laat Geyl ons de ontwikkelingsgang zien tot aan de tijd, dat hij zijn groot werk over de Franse Revolutie aanvangt. Een geschiedenis van Frankrijk door hem begonnen, breekt hij af na Lodewijk XI in verband met zijn veranderde instellingen: Christendom en monarchisme hebben uitgediend en maken plaats voor rechtvaardigheid en vrijheid. Ofschoon Michelet internationaal is ingesteld, heeft volgens hem toch „de God der naties gesproken door Frankrijk". De held van zijn geschiedschrijving wordt het Franse volk. Uit deze gesteldheid en in deze geest ontstaat zijn *Geschiedenis der Franse Revolutie*. En als hij 25 jaar later de hiaat tussen Lodewijk XI en de Franse Revolutie aanvult, kan hij deze eeuwen slechts in de geest van die revolutie beoordelen. Michelet droeg, volgens Geyl, tot de revolutionaire traditie in Frankrijk machtig veel bij. Geyl heeft ernstige bezwaren tegen zijn methoden en keurt het als onhistorisch af, dat Michelet de strijd tussen mensen voorstelt als een strijd tussen goed en kwaad en dat hij met generaliseringen werkt en met simplismen en starre typeringen. De liefde voor Frankrijk en de Revolutie maakte hem blind, meent Geyl. Al blijft Michelet, ook in de waardering van Geyl, een groot schrijver, hij blijft er niettemin één, die men met open ogen lezen moet.

De vier uiteenzettingen, die nu volgen, hebben alle betrekking op Toynbee, met welke omstreden figuur Geyl zich bij herhaling heeft beziggehouden en met wie hij in 1948 een debat heeft gevoerd voor de B.B.C. De schrijver richt zich helder en scherpzinnig tegen de schema's van beschaving, waarin Toynbee het historisch gebeuren wringen wil, tegen het voorstellen van beschavingen als organismen, die ontstaan, groeien en afsterven, tegen verklarende principepen als uitdaging en antwoord, en vertrek en terugkeer. Hij poneert, dat de geschiedenis te rijk, te gevarieerd is om er schema's op toe te passen en wetten in terug te vinden. Hij bewondert Toynbee's fabelachtige kennis en zijn meeslepende stijl, maar bestrijdt de wijze, waarop hij zijn kennis voor zijn doeleinden gebruikt. Ook het grote religieuze motief, dat Toynbee's werk beheerst, n.l. dat de westerse beschaving alleen nog gered kan worden, als het Westen terugkeert tot het Christelijk geloof, is volgens Geyl uit de historiefeiten niet aan te tonen, maar berust op Toynbee's geloofsovertuiging. Geyl beroept zich hierbij op prof. Rogier, die hoewel Toynbee's geloof in dezen delende, het inzake de ontoereikendheid der historiefeiten met Geyl eens is.

In de eerste van deze uiteenzettingen bespreekt hij de drie delen van Toynbee's *A Study of History*, welke verschenen in 1934 en drie welke verschenen in 1939. In de tweede spreekt hij behalve over Toynbee ook over de Russisch-Amerikaanse geschied-filosoof Sorokin, die Toynbee wel bestrijdt, maar zelf de historie in een systeem van statistische overzichten tracht te vangen. Beiden, Toynbee en Sorokin, zien de Europese beschaving als neigend naar haar ondergang (invloed van Spengler?), reden waarom Geyl hen profeten van de ondergang noemt. In de derde uiteenzetting zien we Geyl, zijns ondanks, door omstandigheden op het probleem terugkomen, dat hij overigens in dezelfde zin behandelt, terwijl de vierde geschreven werd, nadat Toynbee met de verschijning van vier delen in 1952 zijn werk had voltooid.

De overige (vijf) opstellen zijn van uiteenlopende aard.

In de eerste ervan herkennen we in Geyl de pionier van de groot-nederlandse geschiedschrijving. Hij bestrijdt hier de klein-nederlandse, c.q. Belgische historieversies van Simon Stijl, Fruin, Motly, Pirenne en Colenbrander.

In de tweede tracht Geyl door te dringen door de raadsel rondom Talleyrand, zijn bedoelingen, zijn mentaliteit en het oordeel, dat hem toekomt. In verband hiermee worden diverse van Talleyrand's biografen of critici aan een beschouwing onderworpen. Onder hen bevinden zich vele Fransen, die alle - evenals de Nederlander prof. Presser - voor Talleyrand weinig goede woorden overhebben in tegenstelling met de Engelsman Duff Cooper en de Italiaan Guglielmo Ferrero. Deze verhandeling over Talleyrand was bestemd voor Geyl's *Napoleon voor en tegen in de Franse geschiedschrijving* (1946), maar werd daar niet opgenomen. Geyl's belangstelling in dezen klinkt nog na in de daaropvolgende uiteenzetting, oorspronkelijk een voordracht voor de B.B.C., naar aanleiding van het vinden en uitgeven van het journaal van Napoleons getrouwe generaal Bertrand, waaruit bijzonderheden over Napoleons laatste levensmaanden blijken.

De daaropvolgende verhandeling is Geyl's prachtige uiteenzetting over de Amerikaanse burgeroorlog. Hij laat van de vele Amerikaanse schrijvers over dit onderwerp een aantal de revue passeren, om tenslotte uitvoerig stil te staan bij J. G. Randall. Hij bestrijdt Randall in diens positief antwoord op de vraag, of de burgeroorlog te vermijden was geweest, omdat Randall daarbij oorzaken die niet in het vlak der rede liggen, zou willen afzonderen.

In de laatste verhandeling tenslotte wordt opnieuw het probleem der onvermijdelijkheid in de geschiedenis aan de orde gesteld, ditmaal los van concrete gevallen. Hierin houdt Geyl beschouwingen over het determinisme naar aanleiding van een boek van I. Berlin.

De uiteenzettingen van Geyl munten uit door helderheid en goede stijl, door de onbekrompen lof voor wat er in de bestreden schrijvers te waar-

deren valt en door het vermijden van eenzijdigheid en apriorisme. Misschien zou, vooral bij de langere stukken de toevoeging van een korte en klare samenvatting soms van nut geweest zijn.

Dr. F. B. M. Tangelder.

Dr. M. Th. uit den Bogaard, *De Gereformeerden en Oranje tijdens het eerste stadhouderloze tijdperk.* Groningen-Djakarta, Wolters 1955 (Historische Studies uitgegeven vanwege het Instituut van Geschiedenis der Rijksuniversiteit te Utrecht III) *f* 8.90.

Na een breed opgezette inleiding, waarin de schrijver een overzicht geeft van de ontwikkeling van het Calvinisme in Genève, Frankrijk, Schotland en de Nederlanden, wordt de kwestie aan de orde gesteld, hoe de verhouding is geweest tussen „de Gereformeerden" en de machthebbers in de Republiek en speciaal welke positie zij ingenomen hebben ten opzichte van het Oranjehuis in de jaren 1650-1672. Aan dit boek ligt de gedachte ten grondslag dat de Greformeerden niet vereenzelvigd mogen worden met de Oranjepartij en dat de houding van predikanten als Teellinck, Stermont e.a. niet representatief is voor hun denkbeelden. De onjuistheid van de „Gereformeerde legende" als zouden zij zonder meer aanhangers van de Prins zijn geweest, wordt duidelijk in het licht gesteld. Om dit te bewijzen is ruimschoots gebruik gemaakt van pamfletten en uitgegeven predikaties, waardoor men een goed inzicht krijgt in de omvangrijke pennestrijd uit die dagen. Duidelijk wordt aangetoond, hoe de omstandigheden in 1672 anders waren dan in 1650, dat door de veranderde buitenlandse constellatie en tengevolge van binnenlandse geschilpunten, als de kwestie der geestelijke goederen te Utrecht, de twisten over het „Publiek Gebed" en de tolerante houding der Staten tegenover andersdenkenden, de toenadering tussen de Gereformeerden en de Prins bevorderd is. Een zeer belangwekkend boek, waardoor onze kennis van deze periode der „Gouden Eeuw" ten zeerste is verrijkt. Drs. H. v. 't Hul.

Hanna Harteveld, *Jeanne d'Arc, de Maagd van Orléans,* Hoorn, U.M. „West-Friesland", z.j. 155 blz. Geb. *f* 3.50.

Zeer populariserend, doch vrij objektief, geeft schr. het leven van Jeanne weer, zoals het verlopen is, zonder in te gaan op psychologische, politieke en andere achtergronden. Juist doordat het leven van deze heilige niet in het milieu geplaatst is, krijgt het diepte noch reliëf, terwijl de weinig heldere beschrijving van verscheidene situaties de waarde van het boek niet tengoede komt (b.v. i.z. de krijgsbedrijven; hoe node mist men een kaart!). Hoewel de stijl niet kan boeien, leest men het werk toch met belangstelling, maar dan om het gegeven zelf. F. Adriaens.

Gerhard Steffens, *Opvoeding en Onderwijs in de Sowjet-Unie,* Opvoedkundige Brochurenreeks, no. 171, Tilburg 1955. 72 blz. *f* 1.80.

Te onvolkomen is onze kennis van de Sowjet-Unie. M.n. weten we te

weinig van haar basis en inwendige struktuur. Daarom kan men schr. dankbaar zijn dat hij op een der belangrijkste aspekten van de ondergrond der Unie breedvoerig is ingegaan, daarbij steunend op zeer veel litteratuur. Na aangetoond te hebben hoezeer onderwijs en opvoeding wortelen in de dialektisch-materialistische levensbeschouwing met als doel de realisatie van het aards paradijs van de heilstaat, gaat schr. de wordingsgeschiedenis na om tenslotte de huidige organisatie en situatie degelijk uiteen te zetten. Zeer aanbevolen voor alwie iets wil weten over het onderwerp zelf, en voor wie iets wil begrijpen van het Rusland van vandaag.

F. Adriaens.

Johanna A. Kossmann-Putto, *Kamper schepenacten 1316-1354.* (Uitgave van de Vereeniging tot beoefening van Overijsselsch regt en geschiedenis.) Zwolle, Erven Tijl, 1955. XV, 357 blzz., 240 mm.

Met oprechte en stijgende bewondering hebben wij dit eminente werk bestudeerd. Na enkele blzz. met de opgave van bronnen en literatuur (IX-XV) volgt de uitgebreide, erudite, leerzame en zeer interessante inleiding, waarin het oostelijke stadsrecht beschreven wordt. Onmiddellijk blijkt dat hier iemand aan het woord is die de stof beheerst. Gelijke beheersing, nu ten aanzien van de methode, blijkt uit de volledige uitgave van de *Oudste Foliant* van het archief van Kampen. Natuurlijk valt er nog wel te praten over enkele onderdelen, doch dergelijke bijkomstige desiderata doen niets af aan het feit, dat dit werk af dient genoemd te worden. Uitvoerige registers verhogen ten zeerste de bruikbaarheid van deze kostbare uitgave.

Mogelijk is het slechts een vergetelheid, dat de klooster-kommuniteiten niet werden vermeld in de registers. Daardoor bleven enkele *franciscana* in het verborgene (zie dienaangaande ons artikel in deze bundel over De minderbroeders van Kampen vóór 1350).

Uiteraard is zulke uitgave slechts bestemd voor specialisten: archivarissen, beoefenaars van het middeleeuwse stadsrecht, van streekgeschiedenis, enz. Toch willen wij met nadruk wijzen op het grote voordeel dat geschiedenis-studenten uit dit werk kunnen trekken. Hier geen dorre en moeilijk te verteren regels voor het uitgeven van historische bescheiden, doch rijkelijke voorbeelden van archiefstudie en van de manier om oude dokumenten up-to-date uit te geven.

Onze welgemeende hulde aan de deskundige schrijfster.

Bertilo de Boer.

Groningse volksalmanak 1956; jaarboekje voor geschiedenis, taal- en oudheidkunde der provincie Groningen, onder redactie van W. J. Formsma en A. T. Schuitema Meijer. Groningen, N.V. Erven B. van der Kamp, (1956). XVIII, 157 blzz., 190 mm, 7 pln. en 1 uitslaande tabel. *f* 8.—.

Onder de provinciale of stedelijke jaarboeken neemt de stevige en altijd

interessante Groningse volksalmanak een waardige plaats in. Men vindt in de jrg. van 1956 de Groninger kroniek over het jaar 1955, 2 nekrologieën (over prof. Cohen en Mr. Vos) en de volgende artikelen (verkort weergegeven):
Schutter, Welgelegen te Kleineveen; Ubink, De Heren-komedie te Gr.; Hamming, Loppersum c. 1730; Schuitema Meijer, De plaats v. h. Waaggebouw te Gr.; Forsma, De heerlijkheid Schiermonnikoog; v. d. Woude, De vroegere structuur van Blijham; v. d. Veen, De eerste Groningse kinderkerk, en Postma, Moeilijkheden, betreffende het rechtsbestel van Appingdam.
Voor de Franciskaanse geschiedenis is van belang het artikel van W. K. van der Veeen over De eerste Groningse kinderkerk. Deze kinderkerk begon in de aloude Broerenkerk, later ook Akademiekerk genaamd, weleer de kloosterkerk van de Minderbroeders. Dit verblijf duurde vanwege de bouwvalligheid slechts kort: half 1818 tot herfst 1820 (zie blz. 135-137). Kort nadat de schoolkommissie in een schrijven van 15 oktober 1821 verklaard had, dat de kerk nog goed te gebruiken was, gaf Willem I - volgens het Monast. Batavum (I 88) - de kerk terug aan de katholieken, die haar, na een grondige restauratie, pas in 1836 in gebruik namen. Dat was de Sint-Martinuskerk, die echter in 1894-1895 gesloopt werd, waarna er terzelfder plaatse een nieuwe kerk gebouwd werd in de Broerenstraat. Als literatuur gebruikte W. K. van der Veen het volgende werk: P. Hofstede de Groot, Geschiedenis der broederenkerk te Groningen. Groningen 1832.

Bertilo de Boer.

W. van de Pas, *Niels Stensen; een apostel der diaspora.* 's-Hertogenbosch, G.G.G. n. 684, 1955. 68 blzz., 192 mm, *f* 1.50.
In deze oekumenische tijd verschijnen er vele artikelen van katholieke zijde over de figuur van Niels Stensen (1638-1686). Niels Stensen of Nicolaus Stenonis was een Deense Lutheraan, die reeds als student naam maakte in de medische wereld. Hij bekeerde zich in 1668 tot het katholicisme. Deze bekering wordt wel eens een wetenschappelijke zelfmoord genoemd, want sedertdien gaf Niels zich meer en meer aan het apostolaat in de hervormde gebieden en trad zelfs toe tot de geestelijke stand.
Van de Pas houdt zich in zijn rustige en sympathieke brochure vooral bezig met de vrij menigvuldige betrekkingen van Niels met de Nederlanden. Na de dood van Neercassel in 1686 heeft men zelfs een ogenblik gedacht aan Niels Stensen als zijn opvolger. Niels werd echter aangesteld als apostolisch vicaris over Noord-Duitsland en Denemarken, doch stierf spoedig daarna.
De non Maria Flavia del Nero (blz. 26) was volgens pater Willibrord Lampen een klaris (zie: R.K. Artsenblad 34 (1955) blz. 238).

Bertilo de Boer.

W. J. van Hoboken, *Supplement-inventaris van de archieven der voormalige gemeenten Ransdorp en Buiksloot.* Uitgave van de Gemeentelijke Archiefdienst van Amsterdam. Amsterdam 1955. 53 blz., 240 mm. *f* 1.50.
Na de inleiding (blz. 7-11), volgen de inventarissen van Ransdorp (blz. 13-33), Schellingwoude (blz. 33-34) en van Buiksloot (blz. 35-53). De inhoud betreft uiteraard de zakelijke burgerlijke stand. Bertilo de Boer.

† Dr. Catharina Ypes. *Legenden van Sint-Franciscus.* Uit het Italiaans vertaald en ingeleid. Amsterdam, Wereldbibliotheek, 1954, 2de druk, XXIV-117 blzz., *f* 2.75.
Een goede gedachte de wereldberoemde Fioretti-verhalen in een goed verzorgde nederlands vertaling voor het grote publiek te brengen. Na de meer omvangrijke uitgave van 1949 volgt nu deze handige kleine in de bekende serie van de Wereldbibliotheek.
De inleiding, die inderdaad in-leidt en de sfeer meedeelt, waarin de verhalen zijn geschreven, is tot op enkele zeer kleine wijzigingen, onveranderd. Een goede verbetering is, dat de aantekeningen onderaan de bladzijden zijn gekomen.
Het eigenaardige van deze vertaling is: dat de hoofdstukken 41-53 van de gewone Fioretti zijn weggelaten, wijl ze volgens Ypes een andere geest ademen. Dat er inderdaad wat méér visioenen in voorkomen en wat meer vreemde geschiedenissen, valt niet te ontkennen. Of dat echter voldoende reden is ze zó maar weg te laten?
De titel is blijkbaar bewust gekozen: „Legenden"; en met volle recht. Maar in de inleiding had daarmee iets meer rekening moeten zijn gehouden. De lezer komt te veel onder de suggestie, dat het met de historische achtergrond nogal gunstig staat. Dit oordeel kunnen we onmogelijk delen en weten ons daarbij in het spoor van P. Bonaventura Kruitwagen. De zo graag gepropageerde „dramatiek" in Sint Franciscus' leven, die we helaas juist aan de Fioretti voor een groot gedeelte danken, komt ook in de uiteenzetting van Ypes nog te sterk op de voorgrond, al tracht zij eerlijk te ontkomen aan de ideeënwereld van Paul Sabatier.
P. Fidentius v. d. Borne O.F.M.

Francesco d'Assisi. *Zonnelied.* Inleiding en verklaring door P. Maximilianus O.F.M.Cap. Tielt, Lannoo 1953 (Humanitas-Boekje, nr. 5), 62 blzz. *f* 0.90.
Een klein, fijn boekje! Naast de italiaanse tekst, volgens de uiterst nauwkeurige uitgave van V. Branca (Firenze 1950) staat de zeer nauwlettende vertaling van P. Maximilianus. In de daarop volgende beschouwingen wordt de sfeer getekend, waarin we het Zonnelied moeten denken. In de inleiding is uitvoeriger over het ontstaan gesproken. Hier zit echter nog wat meer aan vast dan de lezer zou vermoeden. Sommigen trachtten zelfs in plaats van Assisi, het Riëtidal als de bakermat te verdedigen; wel met

niet veel succes, maar toch leeft die discussie nog volop in Italië (zie: Frate Francesco, N.S. 3, 1956, 25 vv., waar de actieve F. Casolini de oude mening met uitstekende kennis van zaken verdedigt).
P. Maximilianus heeft als welkome toegift nog drie dichterlijke bewerkingen van het Zonnelied eraan toegevoegd, nl. die van de middelnederlandse „Wijngaert", verder van Nicolaas van Estveldt en van Gezelle. Hoe conscientieus de vertaling van P. Maxilianus ook is, we moeten eerlijk bekennen: dat de volle poezie en het levende ritme van de Zonnezang naar ons gevoel toch meer tot uiting komt in die wel is waar té vrije bewerkingen. Het spetterend zonnelicht, dat naar alle kanten uitspat in de heerlijke regels: „Ed ello è bello e radiante cun grande splendore: de te, Altissimo, porta significazion" komt toch o.i. wat mat tot ons in de vertaling: „En hij (de zon; in het Italiaans: Broeder Zon) is schoon en stralende met grote glans: van U, Allerhoogste, draagt hij de betekenis". En het machtige en krachtige kleurenspel van het Vuur, zo expressief juichend bezongen als „ed ello è bello e jocundo e robustoso e forte", is toch wel wat zwakjes weergegeven met: „en hij is schoon en aangenaam, zeer krachtig en machtig". Een kwestie van appretiatie, maar in alle geval dringende uitnodiging om vooral de italiaanse tekst niet ongelezen te laten. Het Zonnelied, we zullen het dán eerst ten volle aanvoelen: is „een echo van Franciscus' jubel, weerkaatst tegen de berg van zijn hoge verrukkingen". (16). F. v. d. B.

Henri Tristam, *John Henri Newman, Priester van het Oratorium van de H. Philippus Neri,* Uitg. G.G.G. 676, 's-Hertogenbosch, Verzendhuis Mariënburg, z.j. *f* 1.50.
Henri Tristam, Priester van het Oratorium te Birmingham is een Newmankenner van naam. Deze brochure geeft in het kort de ontwikkeling van Newman's theologisch denken weer. Over zijn spiritualiteit wordt in tegenstelling met hetgeen de titel enigszins suggereert, niet gerept. Jammer dat de uiteenzetting door de beknoptheid vaak minder duidelijk is geworden, terwijl de vertaling evenmin vlekkeloos is. A. F.

P. Verhoog, *Langs havens en strand, de kust van België en Nederland,* Baarn Hollandia N.V. z.j. (1956) Geb. *f* 5.75.
Een alleraardigst boek, dat op alle vragen die met onze kust en havens samenhangen, op onderhoudende wijze antwoord geeft. Dit zeer leerzame en toch populaire werk heeft nog bijzonder gewonnen door de mooie foto's en de duidelijke tekeningen van de heer S. Pennink. A. F.

Jos Roelants, *Grepen uit 't verleden,* Brecht, Drukkerij Paul Braeckmans, 1953 Belg. frs. 35.
Oude mensen vertellen graag van vroeger. Maar slechts weinigen is het gegeven hun belevenissen op schrift te stellen. We vinden in dit boekje voornamelijk een kroniek van de oorlogsdagen sinds mei 1940. A. F.

Frater Martino Fritschy, *Lectuur voor Kind en Jeugd, Geschiedenis, Wezen, verspreiding van goede lectuur voor de Katholieke Jeugd,* Opvoedkundige Brochurenreeks No. 169, Tilburg, Drukkerij van het R.K. Jongens-weeshuis 1954, ing. *f* 3.75.
Naar aanleiding van het dertigjarig bestaan van de I.D.I.L.-afdeling, de Katholieke Keurraad voor jeugdlectuur, verscheen dit praktische boekje. Na een brede inleiding, waarin het jeugdlectuurprobleem van alle kanten belicht wordt, volgt een uitgebreide catalogus van geschikte boeken voor onze jongeren, ieder met een kernachtige bespreking. Een betrouwbare gids, onmisbaar voor ieder, die zijn verantwoording voelt voor hetgeen hij de jeugd aan lectuur aanbiedt. A. F.

Dr. Auxentius O.F.M.Cap en Dr. Servatius O.F.M.Cap, *De Kerk en het Boek, Index, Codex en Natuurwet in grote lijnen weergegeven en toegelicht.* Met een inleiding van Mr. J. Rietmeijer S.J. Opvoedkundige Brochurenreeks No. 170, Tilburg, Drukkerij van het R.K. Jongensweeshuis 1954, ing. *f* 1.90.
Na een mooie, maar wat moeilijke inleiding, volgt een duidelijk commentaar op de betreffende paragrafen van het Kerkelijk Wetboek, een lijst van de voornaamste verboden werken en na het uitvoerig zaakregister als een wat merkwaardig aanhangsel de diepgravende rede van Prof. Baur, getiteld: Gedeelde Verantwoordelijkheid". De positieve aanpak van deze moeilijke materie verdient alle lof. A. F.

Herdenkingsrede van H.M. de Koningin te Wageningen op 5 mei 1955. *f* 0.35.
Tijdens de grote parade op 5 mei 1955, 10 jaar na de bevrijding, hield Koningin Juliana een treffende rede op de plaats, waar de Duitse legerleiding zich onvoorwaardelijk overgaf. Nu in druk verschenen, is de rede nog het herlezen overwaard, te spoedig immers vergeten we de idealen, waarvoor in die dagen zo velen het hoogste geofferd hebben. A. F.

Ton Koot, *Het Muiderslot,* A'dam-Antwerpen, Wereldbibliotheek, 1954, flex. *f* 1.75.
De tegenwoordige slotvoogd van het Muiderslot, Ton Koot wist het beroemde kasteel aan de Vechtmond weer in de nationale belangstelling te plaatsen. In 1825 wilde men het ter afbraak verkopen, gelukkig voorkwam koning Willem I deze schande. Floris V liet het slot bouwen en zat er later gevangen, de jonge Karel de Stoute vertoefde er, P. C. Hooft maakte het beroemd.
Aardige tekeningen en illustraties verlevendigen nog het beeld dat Ton Koot met zijn vlotte pen weet op te roepen. Een bezoek aan het slot is een geschiedenisles zonder weerga, het lezen van dit boekje zal het nut ervan niet weinig verhogen. A. F.

Jan Klein. *Don Bosco en de kanonskogel.* Ugchelen, Uitg. Don Bosco. (1955).
Dit boek bevat in losse, makkelijk leesbare schetsen het korte leven van Michael Magoni, leerling van het oratorium te Turijn, die 21 januari 1859 overleed. Sint Joannes Don Bosco stelde zelf op: Cenno biografico, dat door de schrijver werd gebruikt, zó echter, dat hij de persoon en de arbeid van Joannes Bosco scherp doet uitkomen.
Het boek heeft een bandtekening van Frans Lammers en illustraties van Wim Saris. C. S.

Michel de Saint Pierre. *Bernadette en Lourdes.* Tweede druk. Met vele afbeeldingen. Helmond, Uitgeverij „Helmond", z.j. *f* 7.50.
De nederlandse vertaling van dit werk is geschied door J. Meyknecht-Grossouw en wij begroeten deze uitgave met vreugde. Voor ons, katholieken, is dit boek vertroostend, omdat het opnieuw onze overtuiging bevestigt van de geloofswaarheid der Onbevlekte Ontvangenis, onder welke titel Maria zich bekend maakte aan het eenvoudig kind Bernadette, maar dit boek heeft bovendien bijzondere waarde voor niet-katholieken. De Franse roman-schrijver heeft zijn taak wel zeer objectief vervuld. En hij kon dat des te beter omdat hij beschikken kon over foto-kopieën van recente genezingen en inzage mocht nemen in het dagboek van Bernadette. Het resultaat van zijn werk moge hetzelfde zijn voor anderen, als het voor de schrijver was, die getuigt: „ik heb God en het wonder gevonden". En de uitspraak over het boek, dat Mgr. Patrice Flynn, bisschop van Nevers deed, is wel zo vererend mogelijk.
Wij mogen o.a. wel aandacht vragen voor het zeer ongunstig oordeel van de schrijver over het boek van Werfel: het Lied van Bernadette (zie b.v. blz. 159). C. S.

A. Huizinga. *Encyclopedie van namen. Een vraagbaak over de afkomst van onze nederlandse en vlaamse familie- en geslachtnamen.* Amsterdam, A. J. G. Strengholt (1955), *f* 12.50.
Een vraag, die velen - en niet alleen genealogen - interesseert, is een antwoord te bekomen op de afkomst van onze geslachtnamen. De schrijver heeft een boek samengesteld, waarin ongeveer 20.000 namen genoemd worden en dat dus wel aan een gezonde belangstelling kan voldoen. Al die namen zijn verdeeld in verschillende groepen, zoals b.v. patronymica, naar beroepen, geografie, dieren, godsdienst, topografie. Om echter ook de praktijk te dienen, beperkt hij zich niet alleen tot een systematische inrichting enkel. Voorop geeft hij een alfabetisch register op de groepen en op het einde een alfabetisch-lexicografische lijst van behandelde namen. Naast een oriënterende inleiding geeft hij in de tekst zelf dikwijls een nadere verklaring. Deze algemene inhoudsopgave toont al aan, dat het boek voor velen niet allen interessant studie-

materiaal bevat, maar zelfs voor praktisch gebruik van groot nut kan zijn.
C. S.

Drs. W. Sangers en A. H. Simonis. *Er ligt een eiland in de Maas, geschiedenis van Stevensweert en Ohé en Laak.* Met medwerking van A. H. Cuypers, H. J. W. Lutke Schipholt, L. B. M. Systermans, J. W. Steinmetz, Dr. F. B. M. Tangelder, Prof. Dr. J. J. M. Timmers. Echt, Drukkerij J. Valkenburg, 1955. Geb. *f* 9.75.

In samenwerking hebben velen een prachtwerk tot stand gebracht. Die velen zijn de schrijvers, medewerkers, drukker en uitgever. Wat de uitgave betreft, de uitvoering is in alle onderdelen fraai, papier, duidelijke letter, schone illustraties.

Wat de inhoud betreft: na een genealogie Houben gegeven te hebben en in een inleiding ons een algemeen inzicht geschonken te hebben, begint de eigenlijke inhoud. Die inhoud bestaat uit Deel I: Historischc overzicht van het Eiland in de Maas; Deel II: Kunsthistorisch overzicht van het Eiland in de Maas; Deel III: Markante figuren van het Eiland in de Maas. Alle hoofstukken van deze delen zijn rijk voorzien van bibliografische gegevens. Een lijst der afbeeldingen, illustraties in de tekst en een waardevol register vervolledigen het interessante werk, waarvan wij vooral de zeldzame en uitstekend afgedrukte illustraties vermelden.

Het is duidelijk, dat wij hier de rijke inhoud van het boek niet in alle onderdelen kunnen ontleden. Wij willen echter wijzen op de Franciscana, die er in voorkomen.

Josephina Antoinetta Francisca Mathilda Houben werd Franciscanes van Heythysen (blz. 20 nr. 13; blz. 70: martelaren van Roermond; blz. 76: Minderbroeders te Roermond; blzz. 179, 180, 205, 207: Sint Rochus; blzz. 180, 196: Sint Antonius; blzz. 194, 196, 207, 391-420: Moeder Magdalena (zie ook afbeeldingen 80-86); blz. 196: Sint Franciscus; blzz. 202-203: De kluizenaar Joannes Neven; blz. 333: Brief van Pater F. J. Moek, gardiaan te Maaseik aan zijn Provinciaal; blz. 357: Roermond Penitenten.

Uit de vermelding van deze gegevens moge tevens blijken, hoe de lezing van dit boek grote belangstelling afdwong. C. S.

Juliana Regina 1956. Baarn, Uitgeverij en Drukkerij Hollandia, 1956. *f* 2.90.

Reeds verschillende malen hebben wij het „jaarboek" Juliana Regina sterk mogen aanbevelen. In 1948 september begonnen, wordt het jaarlijks elk jaar op 1 september afgesloten. Het boek 1 september 1955-1956 munt wederom uit door prachtige en zeldzame reproducties, die ons doen medeleven met geheel het koninklijk gezin, maar tevens een beeld geven van de grote gebeurtenissen, waarbij de leden van dat gezin door aktieve belangstelling vertegenwoordigd waren. Dat in dit deel vooral aandacht

gewijd is aan de 18-jarige Beatrix kon verwacht worden. Aan de samensteller A. Wijnbeek en aan de uitgever komt alle lof toe. C. S.

Dr. H. W. M. J. Kits Nieuwenkamp. *Het raadsel der huismerken.* Amsterdam, A. J. G. Strengholt, 1955, *f* 3.90.
In een beknopt boekje tracht de schrijver een proeve van verklaring te geven van huismerken, meestertekens, grafmerken, analphabetentekens, koopmansmerken, notaristekens, poortersmerken en vissersmerken.
Zoals P. J. Meesters ter inleiding zegt is het boekje een welkome aanvulling van onze folkloristische-heraldische literatuur. Zeker is het, dat dit ondereel der wapenkunde nog weinig bestudeerd is. De schrijver verrichtte daarom al een uitstekend werk, door meer aandacht te vragen voor het onderwerp. Door de illustraties mede heeft hij dit doel wel bereikt. C. S.

Publications de la société historique et archéologique dans le Limbourg. Deel XC-XCI, 1954-1955. Jaarboek van Limburgs Geschied- en oudheidkundig genootschap, Maastricht.
Dat het Limburgs geschied- en oudheidkundig genootschap een opgewekt en bloeiend leven leidt, kan men heel gemakkelijk opmaken uit de verslagen, die dit boekdeel openen en die al veel interessants en wetenswaardigs bevatten. Het deel verschaft ons dan in diverse bijdragen belangrijke literatuur. Wij noemen daarvan de keurig verzorgde uitgave van het obituarium der Kruisheren van Roermond door L. Heere O.S.C. Wij ontmoeten daarin ook de Beggaarden Henricus de Brede (blz. 99) en Jacobus Lycops (blz. 104). Enige gegevens over de Minderbroeders te Roermond staan op blzz. 55, 72, 104. Behalve andere artikelen lijkt ons vooral die over Franciscus de Rougemont S.J. en over de Roermondenaar Antoine Dupont en dat over de Heren van Mercheim zeer leerzaam.
Dit jaarboek bekleedt een waardige plaats in de imposante serie. C. .S.

De decadaire, resp. maandelijkse rapporten van de Commissarissen van het directoire executif in het departement van de Nedermaas 1797-1800, uitgegeven door Dr. L. Roppe, Dr. G. W. A. Panhuysen en Elis. M. Nuyens. Maastricht, 1956.
Het Limburgs Geschied- en Oudheidkundig Genootschap heeft het gelukkig initiatief genomen, om, evenals gelijksoortige organisaties, naast haar andere gerenommeerde uitgaven een serie werken uit te geven, waarvan het bovengenoemde op waardige wijze als Nr. 1 een hopelijk lange rij opent.
De Commissaris der Koningin F. Houben en L. Roppe, gouverneur van de Belgische provincie Limburg openen met een sympathiek voorwoord het werk, dat wel een bewijs is van succesvolle contakten tussen beide Limburgen. Het is vanzelfsprekend, dat de rapporten zelf het grootste

deel van het boekwerk vullen. Maar zij worden ons toch zeer verduidelijkt door de kostbare inleiding, die wij bij de ingewikkelde geschiedenis ternauwernood zouden kunnen missen. De waardevolle Index met kaart van het departement van de Nedermaas verlenen een grote steun. C. S.

Prof. Dr. Willibrord Lampen O.F.M. *Dirk van Heeze.* Overdruk uit Brabantia 1955.
Alleen al, omdat Dirk Adriaansz. van Heeze een familielid was van de Gorcumse Martelaar Nicasius van Heeze, verdient hij onze bijzondere aandacht. Maar ook om zijn persoon zelf. Dirk van Heeze was secretaris van Paus Adraan VI, had verder een invloedrijke positie te Luik en hij gaf een voorbeeld van echt godsdienstig leven. In zijn testament herdacht hij o.a. de Minderbroeders, speciaal die van Leuven, de grijze zusters van Dommelen, de Franciscanessen te Luik. Pater Nicasius, zoon van Dirks broer Jan, kreeg ieder jaar een nieuw habijt en het klooster, waar hij zou wonen, drie gulden om er dertig Missen voor te lezen. Op 10 mei 1555 ontsliep hij in de Heer. Deze levensschets brengt ons veel onbekends en is leerzaam. C. S.

Pater Willibrord Lampen O.F.M. *Skandinavische Heiligen I-III.* 's-Hertogenbosch, Geert Groote Genootschap nr. 687-689, 1955. *f* 1.35.
Van vele Skandinavische Heiligen kent men tegenwoordig wel de naam, maar weinig weet men van hun leven. Op vlotte wijze levert Pater Lampen in drie boekjes ons allerlei gegevens over drie en dertig van hen. Vooral voor katholieken, die een van deze heiligen tot patroon hebben, moeten deze schetsen welkom zijn en ook voor anderen zijn het leerzame en verdienstelijke boekjes. De H. Birgitta was tertiaris (I blzz. 10, 11, 14, 20). Het leven van Wilhad van Denemarken, martelaar van Gorcum vindt men in II blz. 16-20. C. S.

St. Bernardinusgymnasium Heerlen. De geschiedenis van een kwarteeuw. z.u.z.j. (1955). (Overdruk uit het schoolblad Binden en Bouwen).
De schrijver van dit overzicht, Pater Hilarion Goossens O.F.M., zegt in zijn verantwoording terecht, dat zijn arbeid meer het voorlopig karakter van een reportage heeft. Maar dat wil niet zeggen, dat vroeg of laat de geschiedschrijver er geen bruikbaar materiaal vindt. Al was het alleen maar, dat hij zich een beeld kan vormen van oorsprong en ontwikkeling van het gymnasium. Met veel belangstelling hebben wij het boekje gelezen. De statistische en grafische gegevens, verzorgd door L. M. J. Gobben geven nu reeds wijze lessen. C.S.

F. M. Roeland. *De Madonna van Ommel.* 2e druk. Tilburg, P. J. Menne, z.j.
In deze boeiend geschreven brochure brengt de schrijver ons op de hoogte

van de oorsprong, ontwikkeling en geschiedenis van het miraculeus beeld te Ommel. De oorsprong zou reeds in ongeveer het jaar 1400 moeten gezocht worden. Jan van der Haven deed krachtens zijn belofte omstreeks 1440 een kapel bouwen. Marie Joosten van den Ghoor, lid van de Derde Orde, werd volgens Gods leiding de vrouw, door wier tussenkomst een klooster van Franciscaanse zusters tot stand kwam in 1539, een klooster, dat bekend werd onder de naam van Mariën-Schoot. Vele wonderen geschieden, waarvan Pater Theodorus van Zeilberch O.F.M. er velen publiceerde. In 1732 verjaagd, vertrekken de Zusters met het beeld naar Neer, Nunhem en na de opheffing van het klooster in de Franse tijd naar het slot Warenberg onder Haelen. In 1840 werd het beeld naar Ommel teruggebracht, maar het duurde tot 1939, dat Zusters Franciscanessen zich er weer vestigden. In 1944 werd Ommel door de oorlogsverwoesting getroffen, maar het beeld werd behouden. C.S.

Johan H. Wigmans. *Ik was een der millioenen. Wat ik als gevangene van de Sowjets beleefde.* Den Haag/Tielt, Drukkerij-Uitgeverij Lannoo, 1954. Ing. *f* 5.70, geb. *f* 7.60
Dit boek is niet sensationeel in die zin, dat de schrijver gezocht heeft naar allerlei excessen. Eenvoudig heeft hij belevenissen verteld, die hij persoonlijk ondervond én die hij persoonlijk waarnam. Daarom maakt zijn geschrift een objectieve indruk en maken wij kennis met toestanden, die weerzinwekkend zijn en met een mentaliteit, die spot met recht en goede zeden. Daarom waarschuwt dit levensverhaal voor gevaren en vermaant het tot voortdurende waakzaamheid. C.S.

Koninklijke woorden 1955 van H.M. Koningin Juliana. Amsterdam, Wereld-bibliotheek-vereniging, 1956.
Deze verzameling bevat wederom talrijke kortere en langere redevoeringen, die onze geliefde koningin bij diverse gelegenheden uitsprak. Wij horen die graag, lezen ervan in de dagbladen, maar in deze keurige uitgave kunnen wij die altijd nog eens consulteren en de diepzinnige gedachten gemakkelijker nader overwegen. C.S.

Dr. H. Rothoff s.m.a. *De Katholieke verpleegster,* 6e druk. Ingeleid door A. A. M. Sanders pr. Rotterdam, N.V. Uitgeverij De Forel, (1955), geb. *f* 7.90.
Gaarne willen wij dit inhoudrijke boek aanbevelen, dat van grote waarde is voor de vorming van echt-katholieke verpleegsters. C.S.

Gelders Jaarboek, samengesteld door W. J. Kuntze. Arnhem, G. W. van der Wiel & Co, 1956. *f* 11.50.
Dit uitstekend jaarboek staat op de eerste plaats ten dienste van Gemeente-, Polder-, Waterschaps- en Verenigingsbesturen. Maar ook tal van particulieren, vooral mensen in handel en bedrijf kunnen van de onuitputtelijke schat van gegevens profiteren; we zouden niet kunnen aanduiden, wat men niet vinden kan. C.S.